

ANKARA

HACI BAYRAM VELİ ÜNİVERSİTESİ

LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ

**GÜNEYDOĞU ANADOLU BÖLGESİ ÇANAK-ÇÖMLEKSİZ
NEOLİTİK DÖNEM MİMARİSİ**

Hüseyin YILDIZ

Tez Danışmanı

Dr. Öğretim Üyesi Yalçın KAMIŞ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

ARKEOLOJİ ANABİLİM DALI

ARKEOLOJİ BİLİM DALI

KASIM 2019

**GÜNEYDOĞU ANADOLU BÖLGESİ ÇANAK-ÇÖMLEKSİZ NEOLİTİK
DÖNEM MİMARİSİ**

Hüseyin YILDIZ

**YÜKSEK LİSANS TEZİ
ARKEOLOJİ ANABİLİM DALI
ARKEOLOJİ BİLİM DALI**

**ANKARA HACI BAYRAM VELİ ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ**

KASIM 2019

Hüseyin Yıldız tarafından hazırlanan “Güneydoğu Anadolu Bölgesi Çanak - Çömleksiz Neolitik Dönem Mimarisi” adlı tez çalışması aşağıdaki jüri tarafından OY BİRLİĞİ / ~~OY ÇOKLUĞU~~ ile Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Arkeoloji Anabilim Dalında Arkeoloji Bilim Dalında YÜKSEK LİSANS TEZİ olarak kabul edilmiştir.

Danışman: Dr. Öğretim Üyesi Yalçın KAMIŞ

Arkeoloji Anabilim Dalı , Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi

Bu tezin, kapsam ve kalite olarak Yüksek Lisans Tezi olduğunu onaylıyorum/onaylamıyorum.....

Başkan : Prof. Dr. S. Yücel ŞENYURT

Arkeoloji Anabilim Dalı , Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi

Bu tezin, kapsam ve kalite olarak Yüksek Lisans Tezi olduğunu onaylıyorum/onaylamıyorum.....

Üye : Doç. Dr. Atakan AKÇAY

Arkeoloji Anabilim Dalı , Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi

Bu tezin, kapsam ve kalite olarak Yüksek Lisans Tezi olduğunu onaylıyorum/onaylamıyorum.....

TezSavunmaTarihi: 20/11/2019

Jüri tarafından kabul edilen bu tezin Yüksek Lisans Tezi olması için gerekli şartları yerine getirdiğini onaylıyorum.

Prof. Dr. Figen ZAİF

Enstitü Müdürü

ETİK BEYAN

Ankara Hacı Bayram Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Yazım Kurallarına uygun olarak hazırladığım bu tez çalışmada;

- Tez içinde sunduğum verileri, bilgileri ve dokümanları akademik ve etik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi,
- Tüm bilgi, belge, değerlendirme ve sonuçları bilimsel etik ve ahlak kurallarına uygun olarak sunduğumu,
- Tez çalışmada yararlandığım eserlerin tümüne uygun atıfta bulunarak kaynak gösterdiğimi,
- Kullanılan verilerde herhangi bir değişiklik yapmadığımı,
- Bu tezde sunduğum çalışmanın özgün olduğunu,

bildirir, aksi bir durumda aleyhime doğabilecek tüm hak kayıplarını kabullendiğimi beyan ederim.

Hüseyin YILDIZ

20.11.2019

Güneydoğu Anadolu Bölgesi Çanak-Çömleksiz Neolitik Dönem Mimarisi
(Yüksek Lisans Tezi)

Hüseyin YILDIZ

ANKARA HACI BAYRAM VELİ ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ

Kasım 2019

ÖZET

Çanak Çömleksiz Neolitik Dönem, kronolojik açıdan bulunduğu coğrafyaya göre farklılık göstermiş olsa da, M.Ö 10 bin – 7 bin yıllarını kapsamaktadır. Anadolu'da Çanak Çömleksiz Neolitik Dönemi en iyi yansıtan merkezler ilk araştırmalarda Güneydoğu Anadolu'da bulunmuş ve araştırmalarla Anadolu'nun genelinde ortaya çıkarılmıştır. Bu tez çalışmasının konusu 'Güneydoğu Anadolu Bölgesi Çanak Çömleksiz Neolitik Dönem Mimarisi'dir. Araştırmanın amacı, Güneydoğu Anadolu Bölgesi Çanak Çömleksiz Neolitik Dönem Mimarisinin yerleşim yerlerindeki kullanılan yapı malzemeleri hakkında bilgiler sunmaktır. Araştırma, Güneydoğu Anadolu Bölgesi Çanak Çömleksiz Neolitik Dönemdeki yerleşim yerlerindeki yapı malzemeleriyle birlikte tarihlendirmeleri içerir.

Bilim Kodu : 1129
Anahtar Kelimeler : Neolitik , Mimari , Güneydoğu Anadolu , Çanak Çömleksiz Neolitik
Sayfa Adedi : 91
Tez Danışmanı : Dr. Öğrt. Üyesi Yalçın KAMIŞ

Architecture of Southeastern Anatolia in Pre-Pottery Neolithic

(M. Sc. Thesis)

Hüseyin YILDIZ

ANKARA HACI BAYRAM VELİ UNIVERSITY

GRADUATE SCHOOL FOR ANKARA HACI BAYRAM VELİ UNIVERSITY

November 2019

ABSTRACT

Pre Pottery Neolithic Period, shown in chronological terms vary depending on the geography, though; covers BC, 10 thousand - 7 thousand years. Pre Pottery Neolithic period that reflects the best centers in Anatolia, Southeastern Anatolia, the first research studies were found and unearthed in Anatolia. The subject of this thesis is Anadolu Southeastern Anatolia Region Aceramic Neolithic Period Architecture. The purpose of research is to provide information about the construction materials used in the settlement of Southeastern Anatolia Region's Aceramic Neolithic Period Architecture. The research includes the dating materials in settlement areas of the Southeastern Anatolia Region in the Aceramic Neolithic Period.

Science Code : 1129

Key Words : Neolithic , Architecture , Southeastern Anatolia , Pre Pottery Neolithic

Page Number : 91

Supervisor : Dr. Lecturer Yalçın KAMIŞ

TEŞEKKÜR

Tez çalışmasında beni yönlendiren ve bilgilendiren hocam Dr. Öğrt. Üyesi Yalçın KAMIŞ'a teşekkürlerimi sunarım. Çalışmam sırasında maddi ve manevi olarak her zaman yanımda olan aileme desteklerinden ötürü ne kadar teşekkür etsem azdır. Ayrıca araştırmalarım sırasında karşılaştığım sorunlar karşısında desteklerini esirgemeyen bütün arkadaşlarıma sonsuz teşekkürlerimi sunarım.

Tarihsel sürecin çeşitli evrelerinde, birbirinden farklı uygarlıklara sahne olması Anadolu'yu eşsiz kılmaktadır. Anadolu'nun uygarlık tarihi açısından önemi de bu renklilikten kaynaklanmaktadır. Dolayısıyla Anadolu Neolitik Çağ uygarlığı, eski bir geçmişe dayanmakla birlikte aynı zamanda bizlere oldukça yakındır.

Neolitik Dönem'i evrelere ayırmak, insanın üretimi ile ilgilidir. Çanak Çömleksiz Neolitik Dönem, insanlığın üreticiliğe geçiş aşaması ve başlangıcını teşkil eder. 'Güneydoğu Anadolu Bölgesi Çanak Çömleksiz Neolitik Dönem Mimarisi' konulu tez çalışmasında; mimari yapı unsurları ve yerleşimler temel alınmıştır.

İÇİNDEKİLER

	Sayfa
ÖZET	iv
ABSTRACT.....	v
TEŞEKKÜR.....	vi
İÇİNDEKİLER	vii
ŞEKİLLERİN LİSTESİ	xi
RESİMLERİN LİSTESİ.....	xii
HARİTALARIN LİSTESİ.....	xiii
KISALTMALAR.....	xiv
1. GİRİŞ.....	1
2. GÜNEYDOĞU ANADOLU BÖLGESİ COĞRAFİ YAPISI.....	3
3. GÜNEYDOĞU ANADOLU BÖLGESİ ÇANAK ÇÖMLEKSİZ NEOLİTİK DÖNEM.....	5
3.1. Çanak Çömleksiz Neolitik Dönem A (PPNA)	7
3.2. Çanak Çömleksiz Neolitik Dönem B (PPNB).....	9
4. GÜNEYDOĞU ANADOLU BÖLGESİ ÇANAK ÇÖMLEKSİZ DÖNEM MİMARİSİNDE KULLANILAN YAPI MALZEMELERİ.....	13
4.1. Taş, Toprak, Ahşap Malzeme, Kireç,	13
5. GÜNEYDOĞU ANADOLU BÖLGESİ ÇANAK ÇÖMLEKSİZ NEOLİTİK DÖNEM YERLEŞİMLERİ	19
5.1. Hallan Çemi	19
5.1.1. Konum ve Araştırma Tarihçesi	19
5.1.2. Araştırma Sonuçları.....	21
5.2. Körtik Tepe.....	22
5.2.1. Konum ve Araştırma Tarihçesi	22
5.2.2. Araştırma Sonuçları.....	23
5.3. Çayönü.....	23

	Sayfa
5.3.1. Konum ve Araştırma Tarihçesi	23
5.3.2. Araştırma Sonuçları.....	25
5.4. Göbeklitepe.....	25
5.4.1. Konum ve Araştırma Tarihçesi	25
5.4.2. Araştırma Sonuçları.....	26
5.5. Nevali Çori.....	27
5.5.1. Konum ve Araştırma Tarihçesi	27
5.5.2. Araştırma Sonuçları.....	29
5.6. Akarçay Tepe.....	30
5.6.1. Konum ve Araştırma Tarihçesi	30
5.6.2. Araştırma Sonuçları.....	32
5.7. Mezraa Teleilat	33
5.7.1. Konum ve Araştırma Tarihçesi	33
5.7.2. Araştırma Sonuçları.....	33
5.8. Gürcütepe.....	34
5.8.1. Konum ve Araştırma Tarihçesi	34
5.8.2. Araştırma Sonuçları.....	35
5.9. Hasankeyf Höyük	35
5.9.1. Konum ve Araştırma Tarihçesi	35
5.9.2. Araştırma Sonuçları.....	36
5.10. Sumaki Höyük	36
5.10.1. Konum ve Araştırma Tarihçesi	36
5.10.2. Araştırma Sonuçları.....	37
5.11. Gusir Höyük.....	37
5.11.1. Konum ve Araştırma Tarihçesi	37
5.11.2. Araştırma Sonuçları.....	38

	Sayfa
6. GÜNEYDOĞU ANADOLU BÖLGESİ ÇANAK ÇÖMLEKSİZ DÖNEM MİMARİSİ.....	41
6.1. Konut Mimarisi.....	41
6.1.1. Yuvarlak Planlı Yapılar.....	41
6.1.2. Dörtgen Planlı Yapılar.....	47
6.2. Tapınak Mimarisi.....	52
6.2.1. Nevali Çori.....	52
6.2.2. Göbeklitepe.....	53
6.3. Özel Yapılar.....	57
6.3.1. Sekili Yapı.....	57
6.3.2. Terazzo Yapısı.....	57
6.3.3. Saltaşlı Yapı.....	58
6.4. Kült Yapıları.....	59
6.4.1. Nevali Çori Kült Yapısı.....	62
6.4.2. Kafataslı Yapı.....	66
6.4.3. Plaza Kült Yapısı.....	68
6.5. Depo Yapıları.....	68
6.5.1. Akarçay Tepe Depo Yapısı.....	68
6.5.2. Çayönü Depo Yapısı.....	69
6.6..Sarnıçlar.....	70
7. GÜNEYDOĞU ANADOLU BÖLGESİ ÇANAK ÇÖMLEKSİZ NEOLİTİK DÖNEM YERLEŞİMLERİ MİMARİ GELİŞİMİ.....	73
7.1. Akarçay Tepe.....	73
7.2. Gusir Höyük.....	78
7.3. Çayönü.....	79
7.4. Mezraa Teleilat.....	80
7.5. Sumaki Höyük.....	82

	Sayfa
8. GENEL DEĞERLENDİRME VE SONUÇ.....	85
KAYNAKÇA.....	87
ÖZGEÇMİŞ	91

ŞEKİLLERİN LİSTESİ

Şekil	Sayfa
Şekil 3.1. PPNA yuvarlak planlı yapı	8
Şekil 3.2. Yuvarlak planlı yapı illüstrasyonu.....	9
Şekil 3.3. PPNB Dikdörtgen – Köşeleri yuvarlatılmış planlı yapılar	11
Şekil 5.1. Nevali çori topografik plan	28
Şekil 5.2. Höyüğün batı kesimindeki hücre planlı yapıların planları	28
Şekil 5.3. Nevali Çori dikdörtgen yapılar	29
Şekil 5.4. Nevali Çori dikdörtgen yapılar	30
Şekil 5.5. Akarçay tepe kuzeybatıdan genel bir görünüm	31
Şekil 5.6. Gürcütepe'nin kuzeyden kuş bakışı görünümü.	34

RESİMLERİN LİSTESİ

Resim	Sayfa
Resim 3.1. PPNB Byblos türü Nevali Çori.....	10
Resim 5.1. Hallan Çemi genel bir görünüm	19
Resim 5.2. Hilar Kayaları'nın güney ucundan kuzeye bakış, Çayönü	24
Resim 5.3. Güsir Höyük doğudan genel bir görünümü	38
Resim 6.1. Hallan Çemi 2 Nolu kamusal yapı.....	42
Resim 6.2. Taş döşeli yapı ve 2 nolu kamusal yapı	42
Resim 6.3. Köyden kente yakındoğu'da ilk yerleşimler	44
Resim 6.4. Körtik Tepe yuvarlak yapı	45
Resim 6.8. Izgara planlı yapılar. Yeniden inşa denemesi	48
Resim 6.9. Kanallı yapılara bir örnek	49
Resim 6.10. Çayönü Dal örgü Evre II. Ergani /Diyarbakır	50
Resim 6.11. Taş döşemeli yapılara bir örnek.....	51
Resim 6.12. Geniş odalı yapılara bir örnek.....	52
Resim 6.13. Göbeklitepe D mekan	53
Resim 6.14. a) Göbekli Tepe 9 nolu dikilitaş b) Göbekli Tepe aslanlı taş	56
Resim 6.5. Nevali Çori II-III Kült yapısı.....	65
Resim 6.6. Akarçay tepe yapıları.....	73
Resim 6.7. Gusir Höyük yuvarlak planlı yapılar	78
Resim 6.15. Mezraa Teleilat havadan genel fotoğraf	81
Resim 6.16. Mezraa Teleilat AB yapısı	82
Resim 6.17. Sumaki höyük görünümü.....	83

HARİTALARIN LİSTESİ

Harita	Sayfa
Harita 3.1. Bereketli hilal haritası	5
Harita 3.2. Anadolu ve Levant‘da PPNA – PPNB – PN yerleşimlerinin dağılımı	7
Harita 5.1. Demirköy Höyük ve diğer yerleşimlerin (Çayönü, Hallan Çemi Güzir Höyük)dağılımı	20
Harita 5.2. Hasankeyf höyük haritadaki yeri	35

KISALTMALAR

Bu çalışmada kullanılmış kısaltmalar açıklamaları ile birlikte aşağıda sunulmuştur.

Kısaltmalar	Açıklamalar
AGE	Adı Geçen Eser
C14.	Karbon 14.
G. Ö.	Günümüzden Önce.
M.	Metre.
M.Ö.	Milattan Önce.
PPNA	Pre –Pottery Neolithic, (Çanak Çömleksiz Neolitik A).
PPNB	Pre –Pottery Neolithic, (Çanak Çömleksiz Neolitik B).

1. GİRİŞ

İnsanlığın uzun geçmişinde birçok kültür ortaya çıkmış ancak belli bir zaman sonra da kaybolmuştur. Bu kültürlerin tümü geçmişi anlamamız açısından son derece önemlidir. Bunların bazıları günümüze kadar gelen uygarlığın gelişim basamaklarını belirlemiş, yalnızca yaşanılmış olunan bölgeyi değil, günümüzün belirlenmesinde sonuçları bakımından evrensel boyutta etkiler yaratmıştır. Bu basamakların en belirgin olanları "devrim" ya da "sıçrama noktaları" olarak tanımlanan Neolitik Çağ'dır. Bu dönem günümüzden yaklaşık olarak 13.000 yıl önce başlamış ve 8.000 yıllarında gelişimini tamamlayarak olgunlaşmıştır.¹

Anadolu, bulunduğu konum itibarıyla tarihsel süreçte köprü durumundaydı. Neolitik Dönem kültürel farklılıkları bulunduğu coğrafyaya göre değişik nitelik göstermiştir. Neolitik dönemin alt evresini teşkil eden Çanak Çömleksiz Neolitik Dönem'in varlığı Anadolu'da ilk olarak Güneydoğu Anadolu'dan bilinmekteydi. Ancak, yapılan araştırmalar Çanak Çömleksiz Neolitik yerleşim alanlarının farklı bölgelerde var olduğunu kanıtlamıştır.

Bu tez çalışmasının hazırlanmasındaki temel amaç, bugüne kadar haklarında sınırlı sayıda araştırma yapılan, Çanak Çömleksiz Neolitik Dönem yerleşmelerinin mimarisi hakkında bilgi vermek ve yapı malzemeleri olarak nelerin kullanıldığı hakkında bilgi vermek, yerleşik hayata geçişin izlerini taşımaktır.

Anadolu'da Çanak Çömleksiz Neolitik Dönemin varlığı coğrafi faktörlerden dolayı farklılık göstermiştir. Yapılan kazılar ve araştırmalar sonucu ele geçen bulgular bu görüşü desteklemektedir. Çanak Çömleksiz Neolitik Dönem'in varlığı ilk olarak Mezopotamya'da bulunan Eriha kazılarında ortaya çıkmış ve hafiri Kenyon tarafından bu kavram ortaya atılmıştır.

Çalışmamın hazırlık safhasında yapılan kütüphanelerdeki araştırmalar sonucu ele geçen sınırlı kaynakça ve çeşitli dönemde yapılan araştırmalar ışığında Anadolu'da Çanak Çömleksiz Neolitik Dönem Yerleşimlerini, mimarisini ve yapı malzemelerini inceledik.

¹ Schmidt, 2007, *Taş Çağı Gizemli Kutsal Alanı Göbekli Tepe En Eski Tapınağı Yapanlar*, (Çev: R. Aslan) Arkeoloji ve Sanat Yayınları, s.7, İstanbul.

2. GÜNEYDOĞU ANADOLU BÖLGESİ COĞRAFİ YAPISI

Güneydoğu Anadolu Bölgesi, Anadolu'nun güneydoğu ucunda, Güneydoğu Toroslar yayı ile Suriye sınırı arasında kalan az arızalı düzlükler sahasıdır. Mezopotamya bölgesinin kuzey ucu olarak kabul edilir. Anadolu'nun dağlarından beslenen Fırat ve Dicle ırmaklarının sağladığı sulama imkânı nedeniyle oldukça verimli bir tarım havzası özelliği kazanmıştır. Söz konusu potansiyel nedeniyle bu alan, ilkçağdan beri yerleşmeye açılmış ve pek çok devlet veya toplum arasında sürekli el değiştirmiştir. Güneydoğu Anadolu Bölgesi; Anadolu, İran, Arabistan ve Mısır coğrafyasının temas alanı halindedir. Güneydoğu Anadolu Bölgesi Karacadağ volkan konisi ile iki bölüme ayrılır. Karacadağ'ın doğusunda Dicle, batısında ise Orta Fırat Bölümü yer alır. Bütünüyle geniş bir plato görünümünde olan Güneydoğu Anadolu bölgesi, hafifçe kıvrımlı ve kısmen de faylı bir jeolojik yapıya sahip bulunur. Bölgede geniş sahaları içine alan kalker formasyonlar, bazı kesimlerde ilgi çekici karst şekillerinin oluşumuna zemin hazırlamıştır. Çok geniş bir yayılma alanına sahip olan Volkanik formasyonlar ise kenar kıvrımlarıyla Suriye- Arabistan bloku arasındaki büyük tektonik faylardan doğan bazalt akıntılarına tanıklık ederler.

Uzun yıllar boyunca Anadolu Yarımadası, Neolitik yaşam alanının dışında tutularak, Neolitik yaşam biçiminin Güneybatı Asya'nın yarı kurak bölgelerinden gelişimini tamamladıktan sonra Anadolu'ya aktarıldığı ve bu oluşum sürecinde buranın yalnızca yeni yaşam biçimini Batı'ya ve Avrupa'ya aktaran bir köprü rolü oynadığı öngörülmüştür. Bu nedenle Neolitik Çağ arkeolojisi Kuzey Mezopotamya, Suriye ve Filistin'e kadar uzanan Doğu Akdeniz kuşağına ve Avrupa Neolitiğinin kökenlerini irdelemek amacıyla Balkan Yarımadasına odaklanmış, bu coğrafya içinde son elli yılda 400 kadar Neolitik Çağ'a ait kazı yapılmıştır. Bu ülkelerde arkeolojik çalışmaların yoğunlaştığı zamanda, maalesef Türkiye'de arkeolojik kazılar ve yeni araştırmalar durma noktasına gelmiştir. Çok çeşitli nedenlere bağlı olan bu durağan süreç hemen hemen Anadolu'nun uygarlık tarihinin gelişim süreci içinde yerinin önemi olmadığı düşüncesi noktasına gelmiştir. Bu durum ilk olarak, Fırat üzerinde oluşturulan baraj gölü alan kurtarma kazılarıyla değişmeye başlamış, kazı izinlerinin alınmasında bir süre için sağlanan kolaylık sayesinde yeni kazıların başlamasını sağlayarak tüm bilim dünyasını şaşkırtan sonuçlar ortaya çıkmıştır.²

Neolitik olarak adlandırılan, insanın kültür tarihinin en önemli gelişimlerinden birini oluşturan bu dönem, insanların, avcılık ve toplayıcılığa dayalı göçebe bir yaşamdan, besin

² Schmidt, K., 2007, *Taş Çağı Gizemli Kutsal Alanı Göbekli Tepe En Eski Tapınağı Yapanlar*, (Çev: Aslan R.), Arkeoloji ve Sanat Yayınları, s.8, İstanbul.

üretimine, çiftçiliğe dayalı yerleşik köy yaşantısına geçtikleri önemli bir süreçtir. Bu aşama mimari, sanat ve zanaatlar, uzmanlaşma, toplumsal örgütlenme gibi birçok ilki başlatan, günümüz uygarlığının temellerinin atıldığı bir dönemdir. Her şeyin değiştiği ve yeni bir düzenin kurulduğu, birçok yeni buluşun sınanarak ortaya çıktığı, heyecan verici bir uygarlık sürecidir.³

Gordon Childe'a göre ise Neolitik; “Vahşet düzeninin çıkmazından kurtuluş, bunu başaranları doğa üstünde asalaklık yerine, doğayla etkin bir ortaklık durumuna sokan ekonomik ve bilimsel bir evrimdir. Bu dönemde tarımın ortaya çıkışıyla insanlar, yiyecek maddelerini artıran, etkin olarak besin üreten bir toplum olmuştur. Bu neolitik devrim yolunda atılan ilk ve barbarlık düzenini vahşet düzeninden ayırt etmeye yeten bir adımdı.⁴Bu süreçte, beslenecek ağız arttıkça, ekecek elde çoğalmıştı. Çocuklar da ekonomik açıdan yararlı olmaya başlamışlardı. Avcılıkta değil de daha kolay işler olan tohum ekmede ve sürülere bakmada katkıları olduğunu söylemek hiç de mantıksız bir düşünce değildir. Bu nedenle yeni ekonomiyle birlikte nüfusun artmış olması ancak böyle yorumlanabilmektedir.⁵

³ Başgelen, N., 1999, “*Yeni Kazıların Bulguları Işığında Neolitik Çağ*”, Arkeoloji ve Sanat Dergisi, Sayı:93, s.22.

⁴ Childe, G., 2006, *Tarihte Neler Oldu*, (Çev: Şenel A., Tunçay M.), I.Baskı, s.63, İstanbul.

⁵ Childe, G., 1996, *Kendini Yaratan İnsan*, (Çev: Ofluoğlu F.), Varlık Yay., 5. basım, s.57, İstanbul.

3. GÜNEYDOĞU ANADOLU BÖLGESİ ÇANAK ÇÖMLEKSİZ NEOLİTİK DÖNEM

Bölge, adından da anlaşıldığı gibi Anadolu'nun güneydoğusundadır. Bölgenin batısında Akdeniz Bölgesi, kuzey ve doğudan Doğu Anadolu Bölgesi, güneyden Suriye, güneydoğusundan ise Irak ile çevrilidir. Gaziantep, Kilis, Adıyaman, Şanlıurfa, Diyarbakır, Mardin, Siirt, Şırnak ve Batman illeri bölge içerisinde yer almaktadır. Bölgede ilk sistematik yaklaşık 1967 yılında Keban Projesi çalışmalarıdır; Güneydoğu Anadolu'nun kültür tarihi içindeki yeri, 1975 yılı Aşağı Fırat Havzasında, baraj göl alanları altında kalacak alanların incelenmesiyle artmıştır. 1990 yıllarından sonra kazılar artmıştır⁶. Güneydoğu Anadolu kapladığı alan bakımından Suriye'nin 1/3 üne yakın büyüklüktedir; ayrıca bölgenin doğal çevre ortamı, gerek su kaynakları, gerek bitki örtüsü ve gerekse hammadde bakımından Suriye ve Mezopotamya ile karşılaştırılmayacak kadar zengindir. Zengin olmanın yanında kendi içinde çeşitliliğe sahip olan bu ortamın yansıması Güneydoğu Anadolu'da Fırat boyundaki Akarçay Tepe ve Mezra – Teleilat, Dicle Havzası'ndaki Körtik Tepe ve Salat Cami yanı ile Hakemi Use gibi yerleşimlerde izlenebilmektedir. Bu yerleşimler aynı zamanda görkemli Çanak Çömleksiz Neolitik kültürler ile Halaf Dönemi arasındaki geçişi de yansıtmakta ve Mezopotamya uygarlığının oluşumunda, daha önceleri tümüyle göz ardı edilen, Güneydoğu Anadolu'nun ne kadar önemli bir yere sahip olduğunu açıkça göstermektedir⁷.

Harita 3.1. Bereketli hilal haritası.

Hauptman ve Özdoğan 2007, (Die Neolithische Revolution in Anatolien s.27)

⁶ Özdoğan, M., 1995, *Yakın Doğu Neolitikliği ve Güneydoğu Anadolu Eleştirel Bir Değerlendirme*, (Ed: Başgelen, N.), İn Memoriam; İ. Metin Akyurt, Bahattin Devam Anı Kitabı, *Eski Yakın Doğu Üzerine İncelemeler*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, s. 267, İstanbul.

⁷ Özdoğan, M., 2007a, *Bazı Genellemeler Öngörüler*, (Eds: Özdoğan, M., Başgelen N.), *Anadolu'da Uygarlığın Doğusu ve Avrupa'ya Yayılımı, Türkiye'de Neolitik Dönem; Yeni Kazılar, Yeni Bulgular*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, s.443, İstanbul.

Güneydoğu Anadolu Bölgesi, Çanak Çömleksiz Neolitik Dönem'de Anadolu ile Yakınoğu etkileşimi arasında kalmıştır. Bu açıdan Yakınoğu Çanak Çömleksiz Neolitik Dönemi yerleşimleri ile benzerlikler göstermiştir.

Neolitik dönemde, tahıla dayalı bir yaşam biçiminin, avcılığın ve toplayıcılığın yerini alması çok güç bir dönüşümdü. Bu nedenle araştırmalar, öncelikle doğal çevrenin kısıtlı olduğu, insanların yaşamlarını sürdürmek için tahıl tanelerini toplamak zorunda olacakları kurak ve yarı kurak bölgelerde, özellikle Filistin, İsrail ve Güney Suriye'de yapılmıştır. Söz konusu araştırmalar ilk olarak Filistin çevresinde yoğunlaşmıştır; Güney Filistin'de Natuf ve Kebaran gibi Neolitik Dönem'in öncülü olabilecek kültürel oluşumlara rastlanması uzun bir süre araştırmacıların ilgisini Güney Levant olarak tanımlanan bölgeye odaklamıştır. Bu bağlamda 1952 yılında K. Kenyon tarafından kazılmakta olan Eriha (Jericho) kazılarında, gerçek anlamıyla Neolitik bir yerleşimin bulunması, daha sonraki araştırmaları yönlendiren önemli bir gelişme olmuştur. Eriha kazıları, Neolitik kültürün başlangıcında çanak çömleğin bilinmediği bir evre olduğunu ve daha önemlisi bu evrede eski bir tarih için görkemli sayılabilecek büyük yapıların bulunduğunu açık olarak ortaya koymuştur. Bugün hala kullanmakta olduğumuz, Neolitik kültürün gelişim basamaklarını yansıtan Çanak Çömleksiz Neolitik A, Çanak Çömleksiz Neolitik B ve Çanak Çömleklili Neolitik ayrımı da ilk kez bu kazıda ortaya atılmıştır. Eriha kazılarıyla hemen hemen aynı yıllarda R. J. Braidwood ve ekibi Kuzey Irak Zagros bölgesinde, doğa bilimcilerle birlikte araştırmalara başlamış ve özellikle Jarmo kazıları ilk kez çiftçiliğin başlangıç aşamasındaki basit bir köy toplumunu ortaya çıkarmıştır.⁸

Kenyon, Pre – Pottery Neolithic (Çanak Çömleksiz Neolitik) olarak tabakaları adlandırmıştır. Kenyon, eski ve yeni Pre – Pottery Neolithic tabakaları, Pre – Pottery Neolithic A ve B olarak birbirinden ayırır. PPNA (Çanak Çömleksiz Neolitik A) eski tabakalar ve PPNB (Çanak Çömleksiz Neolitik B) yeni tabakalar olarak Kenyon tarafından kısaltılmıştır.⁹

⁸ Özdoğan, M., 2007e, *Neolitik Dönem Günümüz Uygarlığının Temel Taşları*, (Ed: Başgelen N.), 12000 Yıl Önce “ *Uygarlığın Anadolu'dan Avrupa'ya Yolculuğunun Başlangıcı*” *Neolitik Dönem*, Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık, s.16, İstanbul.

⁹ Schmidt, K., 2007, *Taş Çağı Gizemli Kutsal Alanı Göbekli Tepe En Eski Tapınağı Yapanlar*, (Çev: Aslan R.), Arkeoloji ve Sanat Yayınları, s.36, İstanbul.

Çanak Çömleksiz Neolitik Çağ'ın başından bitimine kadar Anadolu'nun güneydoğu kesimlerinin Filistin'e kadar uzanan Doğu Akdeniz Bölgesi ile yakın bir iletişim içinde olduğu aralarında bazı bölgesel farklar olsa da ortak bir gelişme süreci izlediği görülür.¹⁰

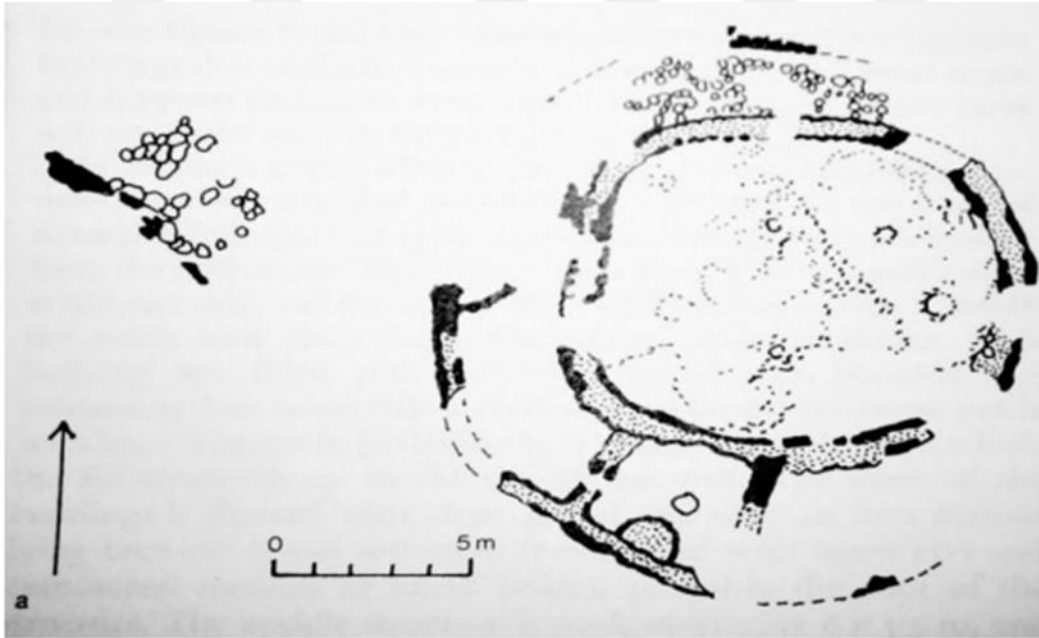
Harita 3.2. Anadolu ve Levant'da PPNA – PPNB – PN yerleşimlerinin dağılımı
(Melaart 1975, s.56)

3.1. Çanak Çömleksiz Neolitik Dönem A (PPNA)

Neolitik yaşam biçiminde geleneksel bakış açısında Yakındoğu'nun yarı kurak kuşağında, Zagros Dağları ile Akdeniz kıyısı şeridi arasındaki bölgenin, yerli Üst Paleolitik kültürlerinden geliştiği öngörülmüştür. Her ne kadar Filistin'deki Erken PPNA kültürlerinin Natuf ile olan bağlantısı ve ikisi arasındaki kültürel süreklilik birçok araştırmacı tarafından ısrarla vurgulanmış ise de, Yakındoğu, Neolitik kültürlerin en eski aşamalarında temelde birçok noktada Natuftan ayrıldığı şeklindedir. İki kültür arasında olduğu ileri sürülen benzerlikler daha çok yontma taş alet endüstrisi ile ilgilidir; bunun yanı sıra Natuf yerleşmelerinde görülen bazı sanat eserleri de Yakındoğu Neolitik sanatının öncüleri sayılmıştır. Ancak, Göbekli Tepe başta olmak üzere, PPNA yerleşimlerinin yansıttığı yaşam biçimi, toplumsal örgütlenme modeli ve anıtsal eserleri, Natuf kökeniyle açıklanmayacak kadar gelişkin bir düzeyi sergilemektedir. Bu iki kültür arasındaki geçişi yansıtacak herhangi bir bulgu da

¹⁰ Özdoğan, M., 2011b, *Çanak Çömleksiz Neolitik*, (Ed: Karul N.) ArkeoAtlas Tarih Öncesinden Demir Çağı'na Anadolu'nun Arkeoloji Atlası. Doğan Burada Dergi Yayıncılık, s:58, İstanbul.

mevcut değildir. Gerek Güneydoğu Anadolu'daki, gerekse Kuzey Suriye'deki PPNA yerleşimlerinin yaşam biçimi, toplumsal kurgusu, yerleşim düzeni, yeni bir gelişimin başlangıç aşaması değil, uzun bir gelişim döneminden sonra artık kurallarıyla oturmuş gelişkin bir sistemi yansıtmaktadır. Bu olgunluk düzeyinin kökeni, bölgenin herhangi bir yerinden tanıdığımız Proto – Neolitik kültürlerin hiçbiriyle açıklanamaz. Bu durumda PPNA kültürünün gelişim sürecini tamamladığı farklı bir bölgeyi aramak durumundayız. Bu bağlamda şu ana kadar Anadolu Yarımadasında da PPNA kültürünün öncüsü olacak herhangi bir buluntu yerine rastlanmamıştır.¹¹Çanak Çömleksiz Neolitik A, Levant'ta yapılan araştırmalarla ortaya çıkarılmış, benzer özellikte yerleşimler Anadolu'da da görülmüştür. Çanak Çömleksiz Neolitik Dönem A evresinde, mimari açıdan, yuvarlak veya oval planlı yapılar söz konusudur.

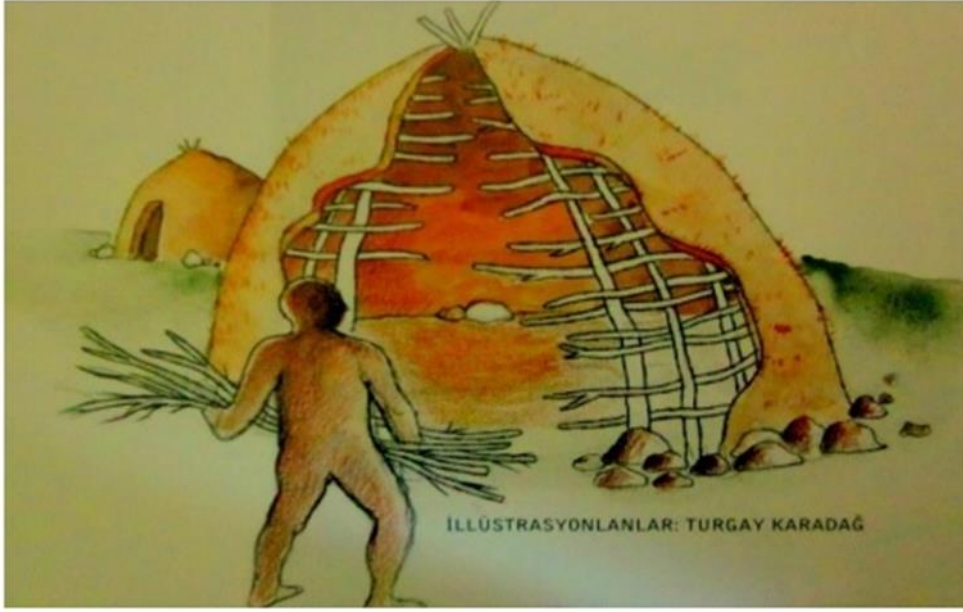

Şekil 3.1. PPNA yuvarlak planlı yapı.

(James Melaart 1975, Filistin Munhatta Plan a)

Mimari de kullanılan kilin yanı sıra ağaç ve kamış sık ek malzeme olarak kullanılmıştır. Taş temel üzerine duvarlar ve üst yapının diğer bölümleri kerpiç ya da sazla kaplanmıştır. Çoğunlukla kilden yapılmış zeminler hasırla örtülmüştür. Zeminde saptanan hasır izleri; Levant'ta Mureybet, Jericho ve Netiv Hagdud'da mekân içinde rastlanılmıştır.

¹¹ Özdoğan, M., 2007a, Bazı Genellemeler Öngörüler, (Eds: Özdoğan, M., Başgelen N.) Anadolu'da Uygarlığın Doğusu ve Avrupa'ya Yayılımı, Türkiye'de Neolitik Dönem, Yeni Kazılar, Yeni Bulgular, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, s.446, İstanbul.

Şekil 3.2. Yuvarlak planlı yapı illüstrasyonu

(Karadağ, 2011, 58)

Bu mekânların yanı sıra depolama alanları da söz konusudur. Jericho'dan bilinen, büyük taş duvar, hendek ve kule,¹² Kenyon tarafından, saldırılara karşı bir savunma sistemi olarak yorumlanmıştır. Levant'da bu dönem boyunca üç eş zamanlı endüstri; pratik veya kültürel değişkenliği akla getirir. Ele geçirilen az ok ucu ve mikrolit aletler geniş bir alanda; balta/keser bıçakları, pul ve çekirdekler dâhil olmak üzere, Sultanian endüstrisi ile ilişkilidir. Aynı bölgede sınırlı buluntu ile Khamian endüstrisi de temsil edilir. İsrail, Geç 9. bin Harifian endüstrisi; mikrolit açısından zengin olan Negev Çölde, avcılık ve toplayıcılık kampları ile ilişkili temsil edilir.¹³ Buluntu toplulukları arasında tahılları kesmek için kullanılan oraklar ve öğütme taşları ele geçirilmiştir. Ritüel açıdan Jericho ve Netiv Hagdud'da güney kesimlerinde açığa çıkarılan mezarlarda erişkin gömütlerde kafatası vücuttan ayrılmıştır.

3.2. Çanak Çömleksiz Neolitik Dönem B (PPNB)

Çanak Çömleksiz Neolitik A (PPNA) yaşam biçiminden Çanak Çömleksiz Neolitik B (PPNB) yaşam biçimine geçiş, köyün büyümesi, el zanaatlarında uzmanlaşma, uzak mesafelerde ticaret, yeni inanç sistemleri, evcilleştirmenin ilk adımları ile devam etmiştir.¹⁴

¹² Bar – Yosef, 1989, Synthese: **The PPNA in the Levant, An Overview, Paleorient**, 15/1, s.60.

¹³ Rollefson, G.O., 2003, *The Neolithic Period*, (Ed: S. Richard). Near Eastern Archaeology: A Reader Eisenbrauns, s. 245.

¹⁴ Erim, A., Özdoğan, M., 2007, *Türkiye'de Neolitik Dönem*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları s.68, İstanbul

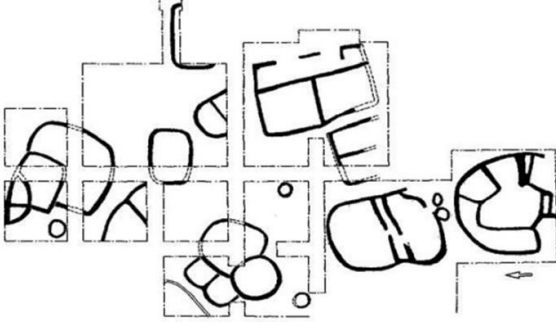
Çanak Çömleksiz Neolitik B en erken (M.Ö 7600 – 7200) Bipolar çekirdek ve Byblos uçları ve dikdörtgen mimarisi ile ortaya çıkar. İlk olarak Mureybet ve Tell Asvad'da kısa bir süre sonra Cafer Höyük ve Çayönü'nde ortaya çıkarılmıştır.¹⁵

Resim 3.1. PPNB Byblos türü Nevali Çori (Şanlıurfa Müzesi, Env. No. NÇ 91 – 7).

8.binin son 200 yılına gelindiğinde Orta PPNB (M.Ö 7200 – 6500) Levant'ta belirgin olarak 1950 ve 1960'lı yıllarda araştırmalar tarafından yansıtılan, yerleşimler kültürel ivme göstermiştir. Toroslar mevkiinde ortaya çıkarılan nispeten bağımsız gelişme gösteren bir çizgi ile Cafer Höyük ve Çayönü, Kuzey Levant'tan ayrılmaktadır. Bu dönemde yerleşim yerleri çok sayıdadır. Merkezi Levant (Şam Havzası ve Kabaca Suriye, Wadi Mojibin, Ürdün ile paralel çizgiye kadar) ve Güney Levant'ta ilk kez kalıcı PPNB tarım köyleri kurulmuştur. Geç PPNB (M.Ö 6500 – 6000) bu dönem yerleşim modeli bozukluklarına sahne olmuştur. Orta ve Güney Levant'ta başta Jericho, Beidha ve Munhatta olmak üzere sayısız yerleşim yeri Geç PPNB başından kısa bir süre sonra terk edilmiştir. Yeni yerleşim yerlerinden bazıları olmak üzere Ayn Ghazal, 10 hektarlık bir alanda büyük bir alanı kaplamaktadır.

¹⁵ Rollefson, G.O., 1989, Synthese: **The Late Aceramic Neolithic of the Levant**, A Synthesis, Palaeorient 15/1.s.168

Şekil 3.3. PPNB dikdörtgen – Köşeleri yuvarlatılmış planlı yapılar (Jarf El Ahmar Yerleşme Planı- D. Stordeur Arşivi).

Kuzey Levant yerleşim yerleri daha az oranda kesintiye uğramıştır. Toros bölgesindeki yerleşim yerlerinde, sayısı artan bu alanda sosyal gruplar, değişimin kendi yörüngesinde devam etmişlerdir. PPNB sonu ve PPNC evresinde (M.Ö. 6000 – 5500) 6.binyılın ilk yarısında ortaya çıkan tablo önemli derecede bulanıktır. Güney ve Orta Levant'ta bu dönem için arkeolojik açıdan bilgi azlığı söz konusudur.¹⁶ Orta ve Güney Levant Bölgesi ekonomik açıdan durum Erken PPNB için belirsizdir. Tarımsal faaliyet ve avcılık Kuzey Levant ve Toroslar'da açıkça görülmüştür. PPNA ve PPNB arasında nitelik olarak belirgin bir ayrım yoktur. Orta PPNB de yapılan araştırmalarla bu dönemin sonunda keçinin evcileştirildiği anlaşılmıştır. Sığır ve koyun Geç PPNB döneminde, domuz ve köpek ise Final PPNB ve PPNC geçiş döneminde evcilleştirilmiştir. Toplayıcılık, avcılık, tarımsal faaliyetler aynı coğrafyada olmasına rağmen Levant yerleşimleri arasında farklılıklar yaratmıştır. Örneğin yapılan incelemeler sonucu, Filistin'in kuzey kıyılarında hayvancılık yapılmadığı ortaya çıkarılmıştır. Mimari açıdan, Levant PPNB dizisi boyunca karmaşıklık ve değişkenlik göstermiştir. Beidha, Jericho, Ain Ghazal da dairesel evler devam ederken Kuzey Levant'ta, Erken PPNB karakterinde dörtgen yapılar görülmektedir. PPNB endüstrisi açısından Kuzey Levant ve Toroslar Obsidyen kaynağına yakınlıkta dolayı diğer bölgeye göre daha avantajlıydılar.¹⁷Ön kazıyıcılar, kalemler gibi aletlerin sayısında azalma görülmüştür. Asıl değişim aletlerin morfolojisindedir. Biblos uçları ve oldukça standart obsidyen çift sırtlı dilgiler ortaya çıkar. Değişik uçlar görülür. Çakmaktaşı hammadde olarak kullanılmıştır. En önemli gelişme, baskı düzelti tekniği kullanarak obsidyenden işlevsel özel aletler yapılmıştır.¹⁸

¹⁶Rollefson, G.O., 1989, Synthese: **The Late Aceramic Neolithic of the Levant: A Synthesis**, Paleorient 15/1. s.169

¹⁷ Rollefson, G.O., 1989, Synthese: **The Late Aceramic Neolithic of the Levant: A Synthesis**, Paleorient 15/1. s.170

¹⁸ Erim, A., Özdoğan, M., 2007: 72, *Anadolu'da Uygarlığın Doğuşu ve Avrupa'ya Yayılımı, Türkiye'de Neolitik Dönem; Yeni Kazılar Yeni Bulgular*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, s.72, İstanbul.

4. GÜNEYDOĞU ANADOLU BÖLGESİ ÇANAK ÇÖMLEKSİZ DÖNEM MİMARİSİNDE KULLANILAN YAPI MALZEMELERİ

4.1. Taş, Toprak, Ahşap Malzeme, Kireç,

Avcı toplayıcılığa dayalı beslenme alışkanlığı zamanla tarım ve hayvan besiciliğine dönüştü. Bu dönemde artık basit barınaklardan oluşan geçici yerleşmelerin yerini sabit yerler almıştı. Öncesinde olduğu gibi insan yine doğa ile işbirliği içindeydi ve onun sunduğu malzemeyi işleyerek boşluğu sınırlıyor, konutlar inşa ediyordu. Malzemesi rahatlıkla ulaştığı taş, çamur ve ağaçtı. Bunlar arasında çamur hemen hemen her yerinde en ucuz ve en kolay ulaşılanıydı. Mimarlık tarihçileri çamura, dolayısıyla kile dayalı mimariyi insanoğlunun akıl ettiği en zekice buluş olarak kabul eder. Yerleşik yaşamla birlikte kilin kullanımına ilişkin verilerin sayısı artar. Kil doğal bir malzemedir ve herhangi bir katkıya ya da işleme ihtiyaç duymadan kullanılabilir. Kerpiç elde etmek için ise kile bilinçli olarak kum, saman ya da hayvan kılı gibi katkı yapılması gerekir. Kerpicin kullanımına ilişkin ilk kanıtlar 10 bin yıl öncesine, Neolitik çağın başlarına dayanır. Başlangıçta yığma tekniği yapılan örneklerin yerini kısa zamanda günümüzde pise adı da verilen somun biçimli kerpiç topanlarının kullanıldığı duvarlar alır. İstenilen biçimler verildikten sonra güneşte kurutulan kerpiç artık modüler bir yapı malzemesidir. Bu tür kullanımların Anadolu'da en eski kalıntılarında örnek Diyarbakır'da Çayönü yerleşmesinden bilinmektedir. M.Ö. 8500 binlerde yığma ve pise tekniklerinin yanı sıra dörtgen biçimli kerpiç bloklar da görülür.¹⁹

Çanak çömlek yapmasını bilmeyen ilk üretimi topluluklardan sonra VII. bin yılın başlarına doğru insanoğlu doğada rahatlıkla ve bolca bulunan kilin özelliklerini keşfetmekte gecikmedi. Böylelikle de kile türlü biçimler verip ateşte pişirmeyi öğrenen yeni köy toplulukları ortaya çıkmaya başladı. Dolayısıyla ev işlerinde mutfak oluşumu odaların işlevlerine göre bölünmesi ortaya çıkmıştır.

Çatalhöyük'te tek katlı ve düz damlı konutlar, taş temelsiz, zaman zaman ahşap dikme ve kiriş destekli kerpiç duvarlarla birbirine bitişik olarak inşa edilmiştir. Mekanların dışa bakan yüzleri, aralarında hiçbir açıklık olmaksızın kör bırakılarak bir tür ilkel savunma sistemi gerçekleştirilmiştir. Mahalleler oluşturacak biçimde kümelenmiş ve aralarında sokak bulunmayan bu konutların ortasında ise büyük avlulara yer verilmiştir. Genellikle kapıları olmayan bu yapılara damlardaki bir açıklıktan ahşap merdivenlerle girebilmekteydiler.

¹⁹ Karul, N., 2008, (Mayıs) Atlas, sayı 182.

Odaların içinde ocak ve fırınlarından başka, duvar önlerinde kerpiçten sekiler vardır. Oturma ve yatmada kullanılan bu sekiler altına ölen aile bireyleri de gömülüyordu.²⁰

4 yapı katı saptanmış olan Hallan Çemi köyünde evler toprağa açılmış 4-6m. çapındaki yuvarlak ya da oval bir çukurun içine inşa edilmişti. Duvarların alt kısmı ahşap dikmelerle desteklenerek taştan yapılmış, üst kısımlar ise kamış ve ince dallarla örülerek alttan ve üstten çamurla sıvanmıştı. Çatı ahşap direklerle desteklenmişti. Tabanlar sarı renkli bir çamurla sıvalıydı.²¹

Neolitik çağ yerleşmesi çanak çömlek öncesi dönemden beri iskan görmüş olan Çayönü'nde saptanmıştır. Burada ev duvarları yer yer üç sıra taş temeller üzerine kerpiç bloklardan oluşmaktadır.²²

Çanak Çömleksiz Neolitik Dönem yeni yapı şekillerinde statik sistemle ilgili iki faktör ortaya çıkmaktadır. Bunlar duvarlar ve sütunlardır. Kilin konut mimarisinde kullanımı çok eski zamanlara dayanmaktadır. Taşların üst üste koyulması ve kil topanlarının destek yapılması ile direklerle yapıdaki yaşam alanının çatıya olan yüksekliği 2m. 'yi bulmaktaydı. Dönem sonlarına doğru ve PPNB'nin erken safhalarında yapının bölümlere ayrılması gerektiğinden, yukarıda bahsedilen bu çözümler yeterli olmamaya başlamış beraberinde de bazı mühendislik ve mimari sorunları ortaya çıkartmıştır.²³

PPNA dönemde kerpiç tuğlalar bir örü oluşturmadan, tek sıra halinde kerpiç içerisinde yerleştirilmiştir. Bu duvar tekniğinde tuğlalar harçtan oluşan bir matrix içerisinde kuvvetlendirici katkı elemanları olarak kullanılmıştır. Benzer duvar teknikleri aynı dönemde Kuzey Mezopotamya'da başka yerleşmelerde de görülmektedir. Kerpiç tuğla kullanmaksızın yığma kerpiç olarak yapılmış duvarlar da inşa edilmiştir. Bu duvarların bir dam yapısını tek başın taşıyabilecek kadar güçlü olmadığı, yapılarda dörder adet ahşap direk kullanılmış olmasından anlaşılmıştır. Taşıyıcı eleman olarak ahşap direklerin de yeterli olmadığı, zamanla bu direklerin yerine önce 2 daha sonra 4 kilden yapılmış kolonun aldığı görülmektedir. Ancak bu süreç kerpiç duvarların daha sağlam yapılması yönünde bir

²⁰ Sevin, V., 2003, *Anadolu Arkeolojisi. Der. Yayınları*, s.51, İstanbul.

²¹ Age, s.22

²² Age, s.59

²³ Bıçakçı, E., 2003, *Observations on the Early Pre-Pottery Neolithic Architecture in the Near East: 1. New Building Materials And Construction Techniques*, Özdoğan, Hauptmann (eds), Köyden Kente, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, s.407, İstanbul.

değişim gözlenmezken, yapı formlarında bir değişim yaşadığı yapıların yuvarlak plandan, önce köşeleri yuvarlatılmış dörtgen, daha sonra da dörtgen bir form almış olduğu görülür.²⁴

PPNB dönemi Çayönü'nde Izgara Planlı Yapılar Evresi' nin son zamanlarına doğru ızgara duvarlarının gittikçe genişlemeye başladığı, duvarlar arasındaki boşlukların ise daralmaya başladığı görülmekte olup, PPNB' de, Kanallı Yapılar aralarında paralel uzanan dar kanalların bulunduğu bir taş blokaja dönüşmüştür.

Kanalların üzeri yassı taşlarla kapatılmıştır, bu kapak taşları seviyesinde taş döşeme görünümünde ikinci bir sıra eklenmiştir, böyle sağlam, düz ve kesintisiz bir altyapı oluşturulmuştur. Bu altyapının üzerine en az 0.50 m genişliğinde, örü oluşturacak şekilde dış sıralara büyükçe taşların yerleştirilmesi ve aralarının doldurulmasıyla yapılmış duvarlar inşa edilmiştir. Bu duvarlar gerçek anlamda ilk taşıyıcı duvar örneklerindedir. Söz konusu duvarlarla inşa edilmiş yapılar en az 2.70x2.00 m boyutlarındaki bitişik odalardan oluşmaktadır. Yangın geçirmiş yapının duvarlar üzerinde bulunan kalıntılar taş duvarların üzerinde kerpiç duvarların yer almakta olduğunu göstermektedir. Yapının rahatlıkla düz bir toprak damı taşıyacak donanımlara sahip olduğu söylenebilir. Binanın altyapısının bu denli masif, sağlam yapılmasının nedenini anlamak kolay değildir; önceki dönemlerden süregelen bir inşaat sisteminin geliştirilerek sürdürülmesi, ciddi bir zemin rutubeti sorunu bulunması veya üzerine inşa edilecek ve dönemine göre anıtsal sayılabilecek boyutlardaki yapıyı oturtacak sağlam bir altyapı inşa etme kaygısı olabilir. Nevali Çori'nin aynı döneme tarihlenen tabaklarında görülen yapıları Çayönü'ndeki çağdaşları ile hem benzerlikler hem de farklılıklar göstermektedir. Benzer bir altyapının inşa edildiği Nevali Çori yapılarında duvar genişlikleri 0.30-0.40 m civarında olup ağır bir üst yapıyı taşıyamayacak durumdadırlar. Üst yapıların hafif malzemelerle inşa edildiği söylenebilir.

PPNB'de yapıların boyutlarında büyüme, plan tiplerinde çeşitlenme, yapı detaylarında yeni uygulamalar, yapılarda yaşama düzleminin yükseltilmesi, inşaat tekniklerinin uygulanmasında görülen "seçkinlik" ve "ustalık" gerektirebilecek işlerin artışı, yerleşim alanlarındaki farklılıkların daha belirgin hale gelmesi gibi birçok değişim görülmektedir. Yapı iç alanların düzenlenmesinde sadece yapı enlemesine aksı değil aynı zamanda uzun aksının da kullanıldığı görülür. Yapıların taş su basman duvarları seviyesindeki iç

²⁴ Bıçakçı, E., 2009, *Mimarlıkta Malzeme; Tarihten Endüstri Devrimine Malzeme, Teknoloji ve Mimarlık*. Üç Aylık Yapı Malzemeleri Dergisi, Yıl:4, Sayı:2. s.36.

bölümlendirilmeleri ile bu duvarlar üzerine yapılmış olan yapı taban seviyesindeki iç bölümlendirme aynı değildir.

Üst seviyede daha az bölümlendirme yapılmış, alçak ince kerpiç duvarlarla da kısmi bölümlendirmeler yapılmıştır. Yapı ana girişleri basamaklı yapılmış olması da yükseltilmiş yaşama düzlemleri ile birlikte gelişen bir detaydır.

Çayönü'nde yerleşmenin batı kesimi, konutlar ve konutlar arasındaki sokak, cadde, geçit ve açık alanlardan oluşmaktaydı.. Açık alanlar genellikle çeşitli işler için kullanılmıştır. Çayönü yerleşmesinin doğu kesiminde ise farklı bir yerleşme düzeni vardır. Tabanı ufalanmış yanık kerpiç malzeme yayılarak kaplanmış olan geniş bir meydanın kuzey kenarı boyunca, kısa kenarları meydana bakacak şekilde yerleştirilmiş yapılar ve kuzeydoğu köşesinde anıtsal bir kült yapısından oluşmaktadır. Yerleşmenin bu bölümündeki yapıların gerek boyut, gerekse yapım tekniklerindeki özen gerekse de içlerinde ortaya çıkan buluntulardaki farklılıklar nedeni ile topluluğun “seçkin” insanlarına ait olduğu anlaşılmıştır. Meydan ve kült yapısının da birlikte kült amaçlı kullanılmış olduğu görülmektedir. Meydanda kabaca işlenerek şekillendirilmiş büyük yassı, uzun taşlar belirli akslar üzerinde aralıklarla dik olarak yerleştirilmiştir. Taşların ise sembolik anlamları olduğu anlaşılmaktadır.

Çayönü iç alanları bölümlendirilmemiş, büyük, uzun dikdörtgen planlı yapılarda duvarların daha itina gösterilmeden inşa edildiği duvar köşelerinin yuvarlatılmadığı görülür. Yerleşmenin boyutlarının küçüldüğü, meydanın kullanılmaya devam edildiği anlaşılmaktadır. Bu dönemde kireç kullanılarak yapılmış kapların yoğun olarak kullanılmaya başlanması çanak çömlek teknolojisinin ilk adımları olarak kabul edilir.²⁵

Kült yapıları olarak ilk örneklerini PPNA 'da görmeye başlamaktadır. Çoğu erken örneğin yuvarlak planlı ve zemine gömük olarak yapılmış olmaları belki de kült yapıların köklerinin daha önceki dönemlerde aranması gerekebilir. Kült yapıların en eski örneklerini Jarf el Ahmar, Mureybet, Göbeklitepe, Çayönü, Hallan Çemi'den tanımaktayız. Tüm bunların ortak özellikleri yuvarlak planlı ve zemine gömük olarak yapılmış olmalarıdır. Çukur kenarlarına yapılmış sağlam taş istinat duvarları, duvarlar içerisinde düzenli aralıklarla ahşap dikmelerin yerleştirilmiş olması gibi yapısal özellikler daha PPNA başlarından beri bu yapılarda uygulanmaktaydı.

²⁵ Bıçakçı, E., 2009, *Mimarlıkta Malzeme; Tarihten Endüstri Devrimine Malzeme, Teknoloji ve Mimarlık*, Üç Aylık Yapı Malzemeleri Dergisi, Yıl:4, Sayı:2. s.40.

Göbekli Tepe'deki dörtgen kesitli taş steller anıtsal boyutlardadır; üstteki çıkmaları ile steller "T" formundadır. Stellerin üzerine yapılmış çeşitli kabartma hayvan kabartmaları, geometrik bezemeler şaşırtıcı mükemmellikte buluntulardır. Göbekli Tepe'de steller yuvarlak veya oval planlı mekânların içlerinde ve duvar örgülerinin içerisinde yer alırlar. Duvar içerisinde yer alanların ilk yapıldıklarında bağımsız durdukları, sonradan duvarların içine alındıkları bilinmektedir.

PPNA dönemde bir başka kült yapısı Çayönü'nde bulunmuştur. Taş istinat duvarları ve çok büyük boyutlardaki kayrak taşları ile yapılmış döşemesi bulunan yapı içerisindeki iki taş stelin bulunduğu tespit edilmiştir.²⁶

PPNB'de Nevali Çori ve Çayönü'nden iki kült yapısı ortaya çıkartılmıştır. Birkaç kez aynı yerde yeniden benzer planlarla inşa edilen Nevali Çori kült yapısı ilk evresinde kireç kullanılarak yapılmıştır. Sert taş mozaik görünümünde tabanla kaplı geniş bir mekândan oluşur. Yamaca teraslama yapılarak oturtulmuş yapının istinat duvarlarının birisi önünde büyük taş stellerin arasına yapılmış bir seki, diğerinde de ortasında geniş bir niş bulunan bir platform yer almaktadır. Ortada bulunan büyük taş stel "T" biçimlidir ve bir insanı tasvirleyen kabartma detayları bulunmaktadır.

PPNB dönemine tarihlenen "Kafatası Binası" olarak adlandırılan anıtsal bir kült yapısı inşa edilmiştir. Bu yapı da yamaç teraslama ile yapılmıştır. Avlu tabanı kireçle sıvanarak yapılmıştır fakat yumuşak olup bozulmaya uğramıştır. Yapının üç mekânı içerisinde taş döşeli tabanlar üzerinde altında ve yapının alt evrelerinde aynı yerlerde yer alan yassı taşlarla döşeli taban altlarında çok sayıda, vücutlarından ayrılarak bir arada yerleştirilmiş kafatası, yine istiflenerek yan yana toplanmış uzun insan kemikleri bulunmuştur.

Çayönü'nün Hücre Planlı Yapılar Evresi'nde mozaik döşemeli yapı özenli yapılmış geniş taş su basman duvarları ile çevrelenmiş ve ortası pembe-kırmızı renkli bir mozaik taban ile kaplanmıştır. Mozaik döşeme içerisine bezeme olarak yapıya paralel uzanan iki çift beyaz çizgi yapmış. Yapı tabanın içinde kireç bulunan karışımın yerinde söndürülmesi ile yapılmış olduğu sonrada üzerinin perdahlandığı varsayılmaktadır.

Kült yapıları, konut yapılarından farklı yapımların teknikleri ile farklı planlara sahiptir. Bu yapılarda uygulanmış olan birçok ayrıntının konut yapılarında uygulanmaması ilginçtir.

²⁶ Bıçakçı, E., 2009, *Mimarlıkta Malzeme; Tarihten Endüstri Devrimine Malzeme, Teknoloji ve Mimarlık*, Üç Aylık Yapı Malzemeleri Dergisi, Yıl:4, Sayı:2. s.41.

5. GÜNEYDOĞU ANADOLU BÖLGESİ ÇANAK ÇÖMLEKSİZ NEOLİTİK DÖNEM YERLEŞİMLERİ

5.1. Hallan Çemi

5.1.1. Konum ve Araştırma Tarihçesi

Hallan Çemi Tepesi 1990 yılında, Güneydoğu Anadolu Projesi (GAP) kapsamında baraj yapımından önce gerçekleşen yüzey araştırması esnasında tespit edilmiştir. Tespitinden bir yıl sonra Diyarbakır Müzesi ile Delaware Üniversitesi'nin desteğiyle bu yerleşmede dört yıl süren kurtarma kazılarına başlanmıştır.

Resim 5.1. Hallan Çemi genel bir görünüm

(Rosenber vd. 1998, Fig. 2)

Hallan Çemi, Batman İli sınırlarının içinde, kent merkezinin yaklaşık 50 km kuzeyinde, Dicle Nehri'nin bir uzantısı olan Batman Nehri'nin Sason Çayı kolunun batı kıyısında yer alan küçük bir höyüktür. Höyüğün yüksekliği: 4,3 m olup 0,5 hektardan daha az bir alanı kapsamaktadır.²⁷ Dört yıl süren kazı çalışmalarının sonucu Çanak Çömleksiz Neolitik döneme ait dört yapı katı tespit edilmiş olmasına rağmen kazı çalışmalarının zorunlu olarak sona erdirilmesinden dolayı ancak üç yapı katı açığa çıkarılmıştır.

²⁷ Rosenberg, M., 1993, *The Hallan Çemi Excavation 1991*, XIV. Kazı Sonuçları Toplantısı, I. Cilt, Ankara, s. 118.

Harita 5.1. Demirköy höyük ve diğer yerleşimlerin (Çayönü, Hallan Çemi Güzir Höyük) dağılımı

(Rosenberg ve İnal 1999, Fig.1)

Hallan Çemi, C14 tarihlemesine göre (MÖ 10. binyılın ortaları) MÖ 11. binyılın sonlarına doğru birkaç yüzyıl oturulduğunu göstermektedir.²⁸ Ayrıca Hallan Çemi'de, yerleşmedeki mimari kalıntıların niteliğine ve buluntu topluluğundaki bitki ve hayvan kalıntılarının mevsimsel çeşitliliğine dayanarak, yıl boyu yerleşildiği söylenebilir.²⁹ Bu durumda Hallan Çemi, Güney Doğu Anadolu Bölgesi'nde bilinen en eski tam yerleşik köydür ve olasılıkla bölgenin Çayönü gibi daha sonraki yerleşmelerden bilinen tam yerleşik Neolitik kültürlerinin kökeni olan bir kültürü temsil etmektedir.³⁰

Höyüğün yerleşme düzenini, çapı yaklaşık 15 m olan, ortak kullanıma açık bir alanın çevresinde konumlanmış çeşitli yapılar ve diğer öğeler belirlemektedir. Merkezi açık alanı çevreleyen tanımlı taş yapıların arasında, birkaç alçak dairesel platform ile belli bir biçimi olmayan kalın, beyaz alçı alanlar dağınık bir şekilde bulunmuştur. Taş sıkıştırılmış çamur ve az önce belirttiğimiz beyaz alçı olmak üzere çeşitli malzemelerden yapılmış olan platformlardan en azından birinin çamurla sıvanmış olduğu saptanmıştır. Bu platformların

²⁸ Rosenberg, M., 2007a, *Hallan Çemi*, (Eds: Özdoğan, Başgelen), *Anadolu'da Uygarlığın Doğusu ve Avrupa'ya Yayılımı, Türkiye'de Neolitik Dönem; Yeni Kazılar, Yeni Bulgular*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, s.1, İstanbul.

²⁹ Rosenberg, M., 1994, *Hallan Çemi Tepesi Some Further Observations Concerning Stratigraphy and Material Culture*, *Anatolica XX*, s. 130.

³⁰ Rosenberg, M., age, s.1

çapları ortalama 2 m kadardır ve korunmuş yükseklikleri 10 ila 40 cm arasındadır. İşlevlerine dair kesinlik olmamakla beraber, olasılıkla üst yapıları daha dayanıksız malzemeden inşa edilmiş depolama silolarının temelleri olduklarına dair görüş vardır.³¹

Platformların haricinde, tümü yuvarlak ve çapları 50-70 cm arasında değişen boyutlarda yapılmış alçak alçı öğelere üç yapı katında da rastlanılmıştır. Her üç yapı katının hem içinde hem de dışında rastlanılan bu öğelerin ocak olduğu ve bu ocakların birçoğunda sıva, sıvanırken çatladıkları anlaşılan sabit olarak yerleştirilmiş taşlarla kaplandığı anlaşılmıştır.

Platformların ve ocakların yanı sıra, höyükte yer alan çok sayıda dikme deliğine ilaveten, kalın, alçı benzeri bir malzemeyle kaplı, belirli bir biçimi olmayan geniş yüzeyler de, taş yapıların arasında dağınık olarak bulunmaktadır. Bu sıvalı alanların bazıları doğrudan taş yapılara bitişiktir ve bunlar dış etkinlik alanları olduğu düşünülmektedir. Taş yapılara bitişik olmayan alanlar ise, taştan daha dayanıksız malzemeden yapılmış müstakil yapılardan geriye kalanları temsil ediyor olabilir. Bu varsayımı kuvvetli kılan, ahşap izleri taşıyan çok sayıda yanık çamur parçasına höyüğün her yerinde rastlanmasıdır. Bu durum Hallan Çemi'de, çamur dolgulu dal-örgü tekniğinin kullanıldığını göstermektedir.

Yerleşim alanında önemli bir başka dikkati çeken unsur, tepenin en yüksek kısmında ortaya çıkan ve yaklaşık 15 m. çapında olan çukur kesimdir. Yaklaşık 1 m. derinliği olan bu çöküntünün etrafında kulübe tipi yapıların olması, buranın açık alan işlevi gördüğünü göstermektedir. Bu açık alan her üç yapı katında da kullanılmıştır. Hallan Çemi insanları, höyüğün bu orta kısmını en başından itibaren bir açık alan ve zaman zaman da atık alan olarak kullanmışlardır. Bulunan yoğun hayvan kemiği, yontma taş alet artıklarıyla taş parçaların ele geçmesi buranın atık alanı olarak kullanıldığını göstermektedir. Öte yandan yine burada bulunan kömürleşmiş dal parçaların kalıntısına dayanarak, küçük ahşap bir yapının kalıntılarını ve boynuzları ile birlikte bulunan üç koyun kafatası, bu alanın çok işlevli olarak kullanıldığını göstermektedir.³²

5.1.2. Araştırma Sonuçları

Hallan Çemi buluntuları, yontmataş buluntu topluluğu kapsamında en güçlü tipolojik bağlarının Zawi Chemi, Shanidar ve diğer geç Zarzi yerleşmelerinin taş buluntu topluluklarıyla aynı olduğu görünür. Hallan Çemi buluntu topluluğu tipik Zarzi tarzında, tek

³¹ Rosenberg, M., 2007a, *Hallan Çemi*, (Eds: Özdoğan, M., Başgelen, N.), *Anadolu'da Uygarlığın Doğusu ve Avrupa'ya Yayılımı, Türkiye'de Neolitik Dönem; Yeni Kazılar, Yeni Bulgular*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, s.2, İstanbul.

³² Rosenberg, M., 1993, *The Hallan Çemi Excavation 1991*, XIV. Kazı Sonuçları Toplantısı, I. Cilt, s.126, Ankara.

platformlu çekirdekten üretilmiş ve önemli bir miktarından başta kenarları eşit olmayan üçgenler olmak üzere geometriklerin yapılmış olduğu dilgiler ile tanımlanır. Hallan Çemi'nin biçimlendirilmiş havaneleriyle, yine Musul bölgesinde yer alan Çanak Çömleksiz Neolitik yerleşmesi Nemrik 9'un benzer biçim verilmiş taş nesnelere arasında benzerlik vardır. Bu türdeki buluntulara, ne çağdaşı olan Levant koridorundaki yerleşmelerde rastlanır ne de bu döneme ilişkin tipik Levant türü nesnelere Hallan Çemi'de ortaya çıkar.

Hallan Çemi'nin keşfedilip kazılması önemli veriler elde edilmesine olanak vermiştir. Doğu Anadolu'daki Son Çanak Çömleksiz Neolitik döneme ait karmaşık kültürlerin kökeninin, daha önceki yerli kültürlerden geldiğini göstermesi açısından önemlidir.

5.2. Körtik Tepe

5.2.1. Konum ve Araştırma Tarihi

Körtik Tepe (yöresel ismiyle Kotik ya Kotuk Tepe) Diyarbakır İli, Bismil İlçesi, Ağıl Köyü yakınlarında³³ Pınarbaşı Mevkisi'nde, Dicle ile Batman Çayı'nın birleşim noktasının batısında yer almaktadır.³⁴ Halen bir tarım alanı olarak değerlendirilen Körtik Tepe, yaklaşık olarak 50x100 m. genişliğinde bir alanı kapsamaktadır. Yakın çevresindeki yerleşim birimleriyle bağlantısı dikkate alındığında, daha geniş yayılım gösterdiği anlaşılmaktadır. Körtik Tepe; kuzeydoğusundaki Ziyaret Tepe ve kuzeyindeki Aşağı Sazlık Mezrası altında kalan alanla birlikte bir bütünlük oluşturmaktadır.

Körtik Tepe, 1991 yılında G. Algaze'nin Ilısu Barajı etkilenme alanında yaptığı yüzey araştırması sırasında tespit edilmiştir. Ilısu ve Karkamış Baraj gölleri altında kalacak arkeolojik ve kültür varlıklarını kurtarma projesi kapsamında 2000 yılında Vecihi Özkaya başkanlığında oluşturulan bir ekiple kurtarma kazısına başlanmıştır.³⁵ 2000 yılı itibariyle devam eden kazı iki yıl ara verildikten sonra 2005 yılında tekrar başlamıştır.³⁶

Kazılarla elde edilen sonuçlar doğrultusunda, açmaların tamamında iki ana kültür evresi saptanabilmiştir. İlki, farklı derinliklerle algılanabilen, dolayısıyla Neolitik tabakaları da tahrip eden Ortaçağ yerleşimini, ikincisi ise, özgün karakterini koruyan Akeramik Neolitik

³³ Özkaya, V., vd., 2002, *Körtik Tepe 2000 Kazıları, Ilısu ve Karkamış Baraj Gölleri Altında Kalacak Arkeolojik ve Kültür Varlıklarını Kurtarma Projesi 2000 Yılı Çalışmaları*, TAÇDAM, s.739, Ankara.

³⁴ Özkaya, V., ve Coşkun, A., 2007a, *Körtik Tepe*, (Ed: Başgelen, N.), *12000 Yıl Önce Uygarlığın Anadolu'dan Avrupa'ya Yolculuğunun Başlangıcı* Neolitik Dönem, Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık, s.86, İstanbul.

³⁵ Özkaya, V., vd., 2002, *Körtik Tepe 2000 Kazıları, Ilısu ve Karkamış Baraj Gölleri Altında Kalacak Arkeolojik ve Kültür Varlıklarını Kurtarma Projesi 2000 Yılı Çalışmaları*, TAÇDAM, s.739, Ankara.

³⁶ Özkaya, V., 2007, *Körtik Tepe 2005 Yılı Kazısı, 28. Kazı Sonuçları Toplantısı*, I. cilt, s.29, Ankara

Evreyi ilgilendirmektedir.³⁷ Ortaçağ kalıntıları, genelde tarihleyici ve tanımlayıcı bulgulardan yoksun mezarlarla temsil edilmektedir. Yüzeyden itibaren yaklaşık 1,50 m. kadar derinliğe gömülmüş olmaları nedeniyle, geç dönem mezarları çoğunlukla erken katmanların tahribatına yol açmıştır.³⁸ Depolama amaçlı kullanılan yapının tabanında ele geçen hayvan kemikleri üzerinde yapılan analizde M.Ö 8.370 – 7.440 ve M. Ö 9.870 – 9.290 yönünde iki ayrı tarihleme sonucu vermiştir. Sonuç olarak, Körtik Tepe, Yukarı Dicle Vadisi Çanak Çömleksiz Neolitik yerleşmeleri arasında bilinen en eski merkez olan Hallan Çemi'den sonraki, Demirköy'den önceki bir tarihe aittir. Güneydoğu Anadolu'nun bilinen en eski yerleşimlerinden birisi durumundadır.

5.2.2. Araştırma Sonuçları

Genel olarak konutların mimari dokularında zamana yayılan belirgin bir değişim ve gelişimden söz etmek olası değildir; ancak yuvarlak planlı yapılarda saptanan bulgular, Körtik Tepe insanları arasında sosyal farklılıkların ve kültürel gelişmelerin varlığını ortaya koymaktadır. Sürekli yerleşim olan höyükte, sosyal yönden gelişmiş bir topluluğun varlığı söz konusudur ki, bu olgu, başta konut tabanına gömülü mezarlar olmak üzere, günlük yaşamda önemli bir alet topluluğu olan yontma taş aletlerden de anlaşılmaktadır.

5.3. Çayönü

5.3.1. Konum ve Araştırma Tarihçesi

Diyarbakır ili, Ergani ilçesine bağlı Çayönü bugünkü Hilar (yeni adı ile Sesverenpınar) köyünün tam kuzeyinde, Boğazçay adındaki küçük bir derenin kuzey yakasında Ergani kasabasının 7 km. kadar güneybatısında, etrafı daha sonraki höyük ve kalıntılarla çevrili, yaklaşık olarak 250x150 m. çapında alçak bir höyüktür.³⁹ Höyükte kültür dolgununun kalınlığı 4,5 – 7 m. arasındadır.

³⁷Özkaya, V., vd., 2008, Özkaya, V., San, O., Barın, G., Coşkun, A., Aksoy, M., Şahin, F.S., **Körtik Tepe 2007 Kazısı**, 29. Kazı Sonuçları Toplantısı, 1.cilt s.352, Ankara.

³⁸ Özkaya, V., vd., 2008, **Körtik Tepe 2007 Kazısı**, 30.Kazı Sonuçları Toplantısı, 1.cilt, s.87, Ankara.

³⁹ Çambel, H., ve Braidwood, R.J., 1980, 1962-1963 **Çalışmalarına Toplu Bakış, İstanbul ve Chicago Üniversiteleri Karma Projesi Güneydoğu Anadolu Tarih Öncesi Araştırmaları**, Edebiyat Fakültesi Basımevi, s.13, İstanbul.

Resim 5.2. Hilar kayaları'nın güney ucundan kuzeye bakış, Çayönü

(Erim Özdoğan 2007, Fig. 2).

Çayönü, Robert Braidwood ve Halet Çambel'in 1963 yılında Türkiye'nin güneydoğusunda başlattıkları yüzey araştırmalarında, ülkenin bu bölgesinde ilk kez ilk Neolitik Çağ yerleşmeleri arasında tespit edilmiştir. Kazı 1964 yılı itibariyle İstanbul Üniversitesi'nden Halet Çambel ve Chicago Üniversitesi'nden Braidwood tarafından başlatılmıştır ve İstanbul, Karlsruhe ve Roma Üniversiteleri ortak çalışmaları ile 16 sezonsürmüştür. 1985 yılında kazı başkanı Mehmet Özdoğan olmuştur. 1992 yılında kazıya zorunlu olarak ara verilmiştir. Buna karşılık arazi çalışması yapılmamış, Çayönü yerleşim değerlendirilmesi yapılmıştır. Çayönü Yakınoğu Neolitik merkezlerden bilinen en büyük yerleşim yerlerinden birisidir 8000 metrekare alan açığa çıkarılmıştır.

Çayönü; araştırması sonucu ele geçen veriler Neolitik Çağ'ın yanısıra Kalkolitik, İlk Tunç, 2. Bin ve Demir Çağı kültürlerinin de olduğunu açıkça göstermiştir. Her ne kadar Çayönü'nde Proto Neolitik'in dışındaki tüm evrelerin tümü ortaya çıkmışsa da PPNC ve Çanak Çömlekleli Neolitik Dönem, 1989-1991 yılı çalışmalarında ele alınmıştır. PPNA'nın varlığı ise 1991 yılı kazısı ile kesinlik kazanmıştır.

Tarihleme ise Çayönü esas Evresi 39 C14 tarihine göre (uyarlanmış), GÖ 10.200–8.100 arasına tarihlenmektedir. Aşağıdaki çizelge Çanak Çömleksiz Neolitik Evrenin tabaka sıra düzenini, kodları ve C14 tarihlerini içermektedir.

Evre adıYaklaşık Tarih (GÖ)

Çukur Barınaklar10.200 – 9.400 PPNA

Izgara Planlı Yapılar

İlk9.400 – 9.200 PPNA

Son9.200 – 9.100 (?) İlk PPNB

Kanallı Yapılar9.100 – 9000 İlk PPNB

Taş Döşemeli Yapılar9.000 – 8.600 (?) Orta PPNB

Hücre Planlı Yapılar8.600 – 8.300 Son PPNB

Geniş Odalı Yapılar8.200 – 8000 (?) PPNC

C14 yaş belirlemelerine göre Çanak Çömlekli Neolitik Çağ yerleşmede G.Ö 8.100 – 7.500 arasına, İlk Tunç Çağı ise G.Ö 4380 – 4260'lı yıllara tarihlenir.⁴⁰

5.3.2. Araştırma Sonuçları

Çayönü mimarisinin yerleşmenin ilk başından sonuna kadar süreklilik gösterdiği, yapı plan ve tiplerinin değişmesine rağmen, sonuç olarak bunun Çayönü yerleşmesi içinde gerçekleşen bir gelişim olduğu ve yerleşmenin hiçbir şekilde kesintiye uğramadığıdır.

Çayönü, Fırat ve Dicle kültürlerinin ortak buluşma noktasında, Neolitiğin gelişin sürecini en iyi şekilde yansıtmıştır.

5.4. Göbeklitepe

5.4.1. Konum ve Araştırma Tarihi

Yurdumuzun Şanlıurfa ilinde bulunmakta olan Göbekli Tepe, Çanak Çömleksiz Neolitik Dönem'e kadar uzanan bir tarihe sahiptir. Yerleşme "Verimli Hilal"in kuzeyinde bulunmaktadır. Denizden yüksekliği ortalama 800 metredir.Başka Çanak Çömleksiz Neolitik yerleşmeleriyle kıyasladığımızda kayalık tepenin üzerindeki konumuyla, bölgedeki diğer yerleşmelerden çok farklıdır.⁴¹

Göbekli Tepe'nin doğusunda Balık Vadisi, güneyinde de Harran Ovası bulunmaktadır.Yerleşme kireç taşı bir kayalığın üzerinde bulunmaktadır. Höyük yaklaşık

⁴⁰ Erim, A., Özdoğan, M., 2011, *Çayönü*, (Ed: Karul) Arkeoatlas, Tarih öncesinden Demir Çağı'na Anadolu'nun Arkeoloji Atlası. Doğan Burada Dergi Yayıncılık, s.62, İstanbul.

⁴¹Schmidt, K., 2006. Göbekli Tepe Excavations 2004, 27. Kazı Sonuçları Toplantısı, II. Cilt, s. 343-352, Ankara.

300 m. apında ve 15 m. ykseklindedir. Höyük üzerinde etraf gözlemlendiğinde Harran Ovası ve Balık Vadisi dışında, kuzeyde ve doğuda Toros Dağları, batıdaysa Şanlıurfa ile Fırat Ovası arasında yer alan dağ sırası görülmekte olup, yerleşme Şanlıurfa ilinin kuzeydoğusunda bulunmaktadır. 1962 yılında başlanan Güneydoğu Anadolu Tarihöncesi Araştırmaları Karma Projesi ile yapılan yüzey araŐtırmalarıyla Prof. Dr. Halet ÇAMBEL ve Prof Dr. Robert J. Braidwood tarafından tespit edilmiştir. Amerikalı Arkeolog Peter Benedict 1980 yılında yazdığı makaleyle buradan bahsetmiŐtir.

Peter Benedict Göbekli Tepe'yi başta Göbekli Tepe Ziyareti yada Karaharabe olarak isimlendirmiŐtir. Bu ad, buluntu yerindeki taş mezar ile yakınındaki köyden alınmış olup yerleşim, Güneydoğuya doğru uzanan yüksek bir kireç taşı sırtın üzerinde yer almaktadır. Aralarında çökmeler bulunan, kırmızı topraktan yuvarlak başlı tepecikler bulunmaktadır, bu tepecikler dışındaki kireçtaşı sırt topraksızdır.

İstanbul ve Chicago niversiteleri'nden ortak bir ekibin 1963 yılında bölgede yaptıkları yüzey araştırmaları ile tespit edilen Göbekli Tepe'deki arkeolojik kazılar, 1995 senesinde H. Hauptmann başkanlığında başlanmıştır, ölümüne dek (2014) K. Schmidt tarafından kazısı srdrlmŐtir.

Erken Neolitik ile ilgili bazı fikirleri deĐiŐirmiŐtir. Göbeklitepe'de son yapılan araştırmalarda tespit edilen buluntular. Harran Ovası'nı gören kireç, geniş ve yüksek bir sırtta bulunan Göbekli Tepe su ve avlanma alanlarına yakın olabilmek düŐüncesinden yola çıkarak yapılan yüzey araştırmaları stratejisinde araŐtırmacıları birçok açıdan yanıltmıŐtır.⁴²

Arkeolojik bulgular ve radyo karbon metodu sonucunda Göbekli Tepe'nin en geç safhasının M.. 8000'lere tarihlendiğini ve eski ana yapı safhasının (Tabaka III) M.. 9000'li yıllarda sona erdiğini göstermiştir. Alanda bulunan büyük tabaka dizileri burada Paleolitik ağa kadar uzanan birkaç bin yıllık yerleşim tarihçesi olduğunu hafızalara getirmektedir. Yamaçların alt kısmında, erozyon ve son yıllarda tarım alanı olarak kullanılması nedeniyle oluşan dolgu, Tabaka I olarak isimlendirilmiŐtir. Günümüze kadar yapılan kazılarda 3 katman tespit edilmiştir.

5.4.2. Araştırma Sonuçları

Buranın geçici sürede olsa dinsel anlamda önemli bir yer olduğunu ve çağdaşı yerleşmelerden daha farklı özelliklere sahip olduğunu belirtebiliriz. Günlük yaşam alanları

⁴² Schmidt, K., Göbekli Tepe Excavations 2004, 22. Kazı Sonuçları Toplantısı, II.Cilt, s.343-352 Ankara.

bulunmayan höyükte, yuvarlak planlı ve iri taşlarla örülmüş duvarları bulunan yapılar mevcuttur. Yapılarda üzeri rölyefli çok sayıda dikili taş bulunmakta olup, dikili taşlar üzerindeki kabartmalar ve bu yapıların benzerleri Nevali Çori yerleşmesinde görülmektedir.

Göbekli Tepe'yi yalnızca inançsal açıdan değerlendirmemiz doğru olmaz. Görkemli bir yapı kompleksi bulunan yerleşmeyi toplumsal yapının durumu açısından da değerlendirmek gerekmektedir. Göbekli Tepe'de yapılarla ilgili yapılan değerlendirmelerin kesinliği yoktur ancak, ikonografik buluntular Yakındoğu Erken Neolitik Dönem ile ilgili olan düşünceleri değiştirmiştir.

5.5. Nevali Çori

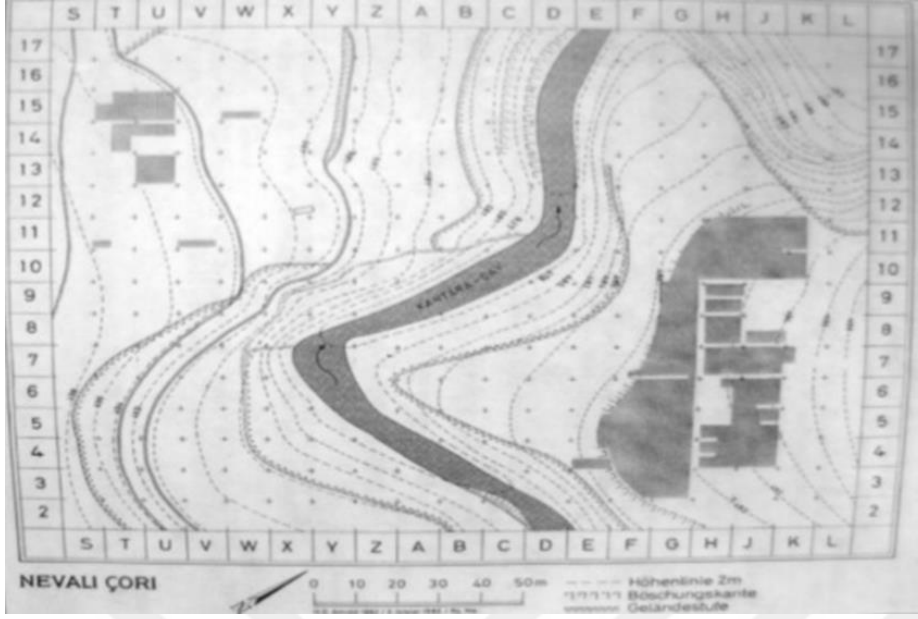
5.5.1. Konum ve Araştırma Tarihi

Nevali Çori, Şanlıurfa ilinin 40 km. kadar kuzeyinde, Hilvan İlçesinde Kantar (Gülüşağı) Köyü yakınlarında, köye göre daha alt bir kotta, yerleşimi doğu ve batı olarak ikiye bölen, bütün yıl akan bir akarsu olan Kantara Çayı'nın iki yakasında yer almıştır. Deniz yüzeyinden 490 m.'lik bir yükseltide, Fırat'ın 3 km. güneyindedir.⁴³ 1980 yılında H.Gebel yönetimindeki yüzey araştırmaları sırasında bulunmuş; Heidelberg Üniversitesi'nin Şanlıurfa Arkeoloji Müzesi'nin işbirliğiyle yaptığı kazılar 1983, 1985-1987 ve 1989-1991 yılları arasında 7 sezon sürmüştür. Yerleşme, 1992'den beri Atatürk Baraj gölünün suları altındadır.⁴⁴

Fırat nehri üzerindeki Atatürk Barajı yapılmadan önce Fırat Nehriyle birleşen, Kantara Çayı'nın her iki yamacında, çayın önce batıya sonra tekrar kuzeye dirsek yaptığı yerde, çayın doğu yakasındaki Yangın tepe adlı kalker yükseltinin altında, iki kuru derecik arasında 90x40 m. boyutlarında bir alan ile Kantara Çayı'nın batı yamacında baraj gölüne daha yakın bir konumda olan başka küçük bir alanda bulunmaktadır. Kantara köyünden eski Fırat Nehri'ne bakıldığında, doğudaki yamaçta yer alan yerleşme yeri Nevali Çori I, batıdaki yerleşme yeri ise Nevali Çori II olarak adlandırılmıştır. Çayın doğu yamacındaki yerleşmenin 2 m. kalınlığında kültür dolgusuna sahip olduğu ana toprağa inilerek saptanmıştır.

⁴³ Hauptmann, H., 2007, *Nevali Çori ve Urfa Bölgesinde Neolitik Dönem, Anadolu'da Uygarlığın Doğusu ve Avrupa'ya Yayılımı Türkiye'de Neolitik Dönem; Yeni Kazılar, Yeni Bulgular*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, s.136, İstanbul.

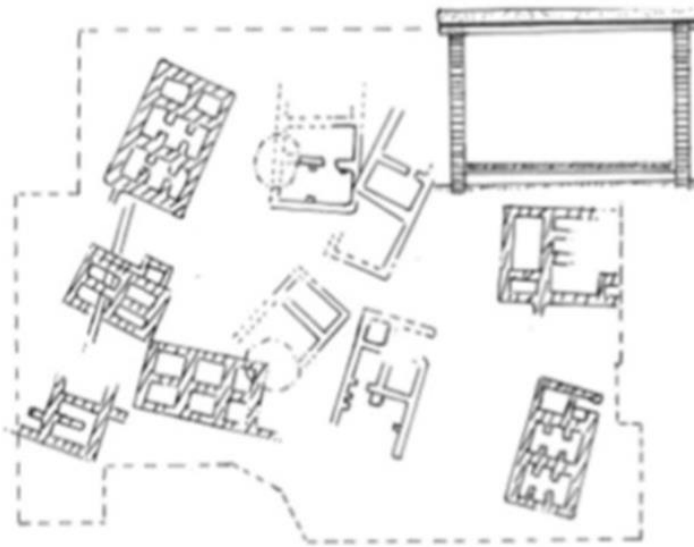
⁴⁴ Age, s.136

Şekil 5.1. Nevalı Çori topografik plan

(Hauptmann 1998, Res. 1)

Kazılarda başlıca üç yerleşme evresi ortaya çıkarılmıştır: I – V arası evreler İlk Neolitik Dönem yerleşimlerini kapsamaktadır. Tek bir yapıyla temsil edilen Evre VI, çanak çömleği ile kesin olarak Son Neolitik Dönem'in Orta Halaf kültürünü yansıtmaktadır. Evre VII, Hassek kazılarında da tanıdığımız, İlk Tunç Çağ Ib I evreleriyle örtüşen, İlk Tunç Çağ Ib'ye ait yalnızca tek bir ev kompleksi tam olarak korunmuştur.

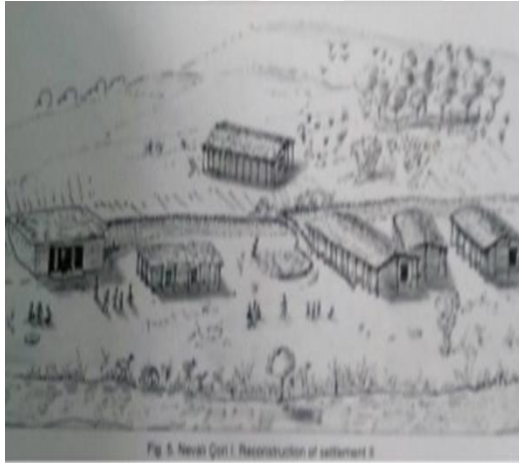
Şekil 5.2. Höyüğün batı kesimindeki hücre planlı yapıların planları.

(Yakar 1991, s. 48)

Nevali Çori kazılarının ilk sonuçları; bu yerleşme yerinde oturanların MÖ 9. binde; tarım ve avcılık yaparak; hayvan evcilleştirerek geçimlerini sağladıklarını; bunun yanısıra küçük heykelcikler; büyük anıtsal taş heykelli kült yapıları ve evleriyle Fırat'ın kollarından Kantara Çayı kıyısında bir anlamda dinsel bir merkez oluşturduklarını göstermektedir. Elde edilen C14 sonuçları Nevali Çori'nin MÖ 8.400-8.100 arasına tarihlendiğini göstermektedir.

5.5.2. Araştırma Sonuçları

Nevali Çori'de yaşayanlar, tahıl ve baklagiller ile gelişkin bir tarım yapmaktaydı. İnsan kemikleriyle yapılan bir izotop analizine göre Nevali Çori'de yaşayanlar bitkisel yiyecekleri tüketerek beslenmektedir. Ancak, yongalanmış taş endüstrilerinde av silahlarının yüksek oranda bulunması, beslemede avcılığın rolünün de göz ardı edilmemesi gerektiğini gösterir. Hayvan kemikleri arasında en çok görülen kemikler; ceylan, boğa, domuz, koyun ve eşek, geyik, keçi, kızıl tilki gibi av hayvanlarına aittir.

Şekil 5.3. Nevali Çori dikdörtgen yapılar.

(Hauptmann H. 1999, s.4).

Şekil 5.4. Nevalı Çori dikdörtgen yapılar

(Hauptmann H. 1999 s.4).

Nevalı Çori'nin I-V (İlk ve Orta Çanak Çömleksiz Neolitik B) tabakalarındaki İlk Neolitik yerleşmenin, Çayönü'ndeki mimari gelişmeyle karşılaştırıldığında, Nevalı Çori Tabaka I'in başlangıcını Çayönü'nün ikinci evresiyle aynı zamana tarihler. Bu da Izgara Planlı Yapılar alt evresinin sonlarıdır. Daha sonra Kanallı Yapılar Evresiyle devam ederek Taş Döşemeli Yapılar alt evresinin sonuna ya da hatta Hücre Planlı Yapılar alt evresinin başlarına, yani dördüncü evreye kadar sürer. En yakın benzerleri Kuzey Suriye ve Levant Çanak Çömleksiz Neolitik B evresinde bulunan çakmaktaşı buluntu topluluğu, kökeninin Nevalı Çori V içinde olma olasılığını ortadan kaldırmaz ise de, Çanak Çömleksiz Neolitik B son evresinin başlarında burasının bir süre için terk edilmiş olduğu söylenebilir. Tabaka I/II için uyarlanmış MÖ. 8.550 – 7.950 tarihlerini veren radyo karbon örnekleri, Çayönü'nün erken tarihleriyle örtüşür, yani Nevalı Çori'deki yerleşme Son Çanak Çömleksiz Neolitik A evresi içinde başlamış olabilir.⁴⁵

5.6. Akarçay Tepe

5.6.1. Konum ve Araştırma Tarihçesi

Şanlıurfa il merkezinin batısında; Birecik İlçesi'nin güneyinde; Akarçay Köyü'nün batı kısmında ve kısmen altında uzanmaktadır.

⁴⁵ Hauptmann, H., 2007, *Nevalı Çori ve Urfa Bölgesinde Neolitik Dönem, Anadolu'da Uygarlığın Doğusu ve Avrupa'ya Yayılımı Türkiye'de Neolitik Dönem; Yeni Kazılar, Yeni Bulgular*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, s.148-149, İstanbul.

Şekil 5.5. Akarçay tepe kuzeybatıdan genel bir görünüm

(Özbaşaran ve Hauptmann 2007, Fig.1)

Köyün İlköğretim Okulu kısmen höyük üzerinde yer almaktadır. Fırat Nehrinin doğu yakasında; Fırat Nehri'nin küçük bir kolu olan Su Deresinin güneyinde; alüvyal dolgunun üst kısmında yer almaktadır. Alçak iki tepeden oluşan höyük; kuzey-güney yönünde 150 m. doğu-batı yönünde 350 m. boyutlarındadır. Yüksekliği hemen hemen 2 metreye ulaşmaktadır. Yakınında su kaynağı bulunmaktadır. Etrafında Neolitik dönem yerleşmesine hammadde sağlayan çakmaktaşı kaynakları; kireçli oluşumlar bulunmaktadır.⁴⁶

Keban; Karakaya ve Atatürk Barajı'ndan sonra; 1989 yılında yapımı planlanan; Fırat Nehri üzerinde; Birecik ve Kargamış barajlarının göl suları altında kalacak olan; tarihi yerlerin ve anıtların tespit edilip belgelenmesi projesi çerçevesinde G. Algaze başkanlığında; R. Breuninger ve J. Knudstad'ın katılımlarıyla gerçekleştirilen yüzey araştırmasında bulunmuştur.⁴⁷ 1998 yılında ODTÜ TAÇDAM koordinatörlüğünde; İstanbul Üniversitesi Prehistorya Anabilim Dalı'nın höyükte gerçekleştirdiği yüzey toplamasının ardından; 1999 yılında aynı Anabilim Dalı ile Barcelona Autonom Üniversitesi / İspanya ve Tsukuba ve Kaseigakuin / Japonya Üniversitelerinden öğretim üye ve öğrencilerinden oluşan uluslararası bir ekip tarafından; Şanlıurfa Müzesi başkanlığında kazılmaya başlanmıştır⁴⁸. Akarçay Tepedeki ikinci dönem kazıları; 2003-2004 yıllarındakiiki yıllık aradan sonra 2005

⁴⁶ İnternet : <http://tacdam.metu.edu.tr/akarçay-tepe>

⁴⁷ Balkan, Atlı, vd., 1999a, *Akarçay Tepe, 1998 Araştırması İlsu ve Karkamış Baraj Gölleri Altında Kalacak Arkeolojik Kültür Varlıklarını Kurtarma Projesi 1998 Yılı Çalışmaları*, TAÇDAM, s.63, Ankara.

⁴⁸ Arimura, M., vd., 2001, *Akarçay Tepe Kazısı, 1999 İlsu ve Karkamış Baraj Gölleri Altında Kalacak Arkeolojik ve Kültür Varlıklarını Kurtarma Projesi 1999 Yılı Çalışmaları*, TAÇDAM, s. 309, Ankara.

yılında İstanbul Üniversitesi Rektörlüğü Bilimsel Araştırma Fon sekreterliği ile Kültür ve Turizm Bakanlığı Döner Sermaye İşletmesi Merkez Müdürlüğü'nden sağlanan araştırma desteğiyle yeniden başlanmıştır.

Akarçay Tepedeki ilk yerleşmenin PPNB'nin ortalarında gerçekleştiğini ve kesintisiz olarak MÖ 7. binyılın sonuna kadar sürdüğünü göstermektedir. Akarçay Tepede 1999 yılında başlayan kazılarda; ilk üçü Çanak Çömleksiz; son üçü ise Çanak Çömlekli Neolitik döneme tarihlenen altı yerleşme evresi saptanmıştır. Buna göre; yukarıdan aşağıya; Akarçaytepe I ve II. Evreler: Halaf-Öncesi Çanak Çömlekli Neolitik; Akarçaytepe III: Çanak Çömleksiz Neolitik'ten Çanak Çömlekli Neolitik'e Geçiş Evresi; Akarçaytepe IV: Son Çanak Çömleksiz Neolitik B (Final PPNB); Akarçaytepe V: Geç PPNB; Akarçay Tepe VI: ise Orta PPNB olarak ayrılmıştır.

2006 yılında; "Doğu Kesim" olarak adlandırılan höyüğün doğu konisinde sürdürülen çalışmalar; önceki yıllarda olduğu gibi bu alanda ilk kez Çanak Çömleksiz Neolitik Dönemin B evresinde yerleşildiğini; Son/Gelişkin Çanak Çömlekli Neolitik sırasında ise yerleşme merkezinin batıya kayarak yeni bir yerleşme konisi oluşumuna neden olduğunu doğrulamıştır. "Doğu Kesim" de kazılan alanlar Çanak Çömleksiz Neolitik yerleşmenin kuzeybatı eteklerini oluşturmaktadır. Bu durumda yerleşmenin merkezinin bugünkü Akarçay Köyünün tam ortasında kaldığını akla getirebilir. Bu önermeyi sınamak amacıyla günümüz Akarçay Köyünün batısında; İlköğretim Okulunun bahçesinin tam kuzeyinde bahçe duvarına bitişik olarak yapılan küçük açmada, yüzey toprağının hemen altında mimari öğelerle karşılaşmış ve mimari özellikler; yapı öğelerinde kullanılan hammadde ve yapım tekniği; ortaya çıkarılanların büyük olasılıkla Akarçay Tepe Doğu Kesim tabakalanmasına göre 6 yada 6'dan daha geç tabakalar olabileceğini göstermiştir.

5.6.2. Araştırma Sonuçları

Yerleşme kronolojik olarak M.Ö 9. binyıl ile 8. binyılı kapsar. Elde edilen veriler ışığında yerleşmede sürekliliğin varolduğu söylenebilir.⁴⁹ Akarçay Tepe, gerek Çanak Çömleksiz ve Çanak Çömlekli Neolitik Dönemler açısından bölgede en uzun yerleşme silsilesi gösteren, gerekse PPN'den, PN'ye geçiş aşamasının kesintisiz izlenebildiği iki höyükten birisidir; bu bağlamda Neolitik Dönem'in anlaşılması için kilit yerleşmelerinden birisidir.⁵⁰

⁴⁹ Arimura, M., vd., 2001, *Akarçay Tepe Kazısı, Iısu ve Karkamış Baraj Gölleri Altında Kalacak Arkeolojik ve Kültür Varlıklarını Kurtarma Projesi 1999 Yılı Çalışmaları*, TAÇDAM, s. 324, Ankara.

⁵⁰ Balkan, Atlı, vd., 2004, *Akarçay Tepe, Iısu ve Karkamış Baraj Gölleri Altında Kalacak Arkeolojik ve Kültür Varlıklarını Kurtarma Projesi 2001 Yılı Çalışmaları*, TAÇDAM, s.235 Ankara.

5.7. Mezraa Teleilat

5.7.1. Konum ve Araştırma Tarihçesi

Mezraa Teleilat Şanlıurfa iline bağlı Birecik ilçesinin 7 km güneyinde, Mezraa Beldesinin sınırları içerisinde yer almaktadır. 7 hektar olduğu düşünülen buluntu merkezinin denizden yüksekliği 310 m'dir. Kuzey-güney doğrultusunda 320 m, doğu-batı doğrultusunda 190 m uzunluğunda dar oval biçimli olan buluntu merkezinin kuzey kısmında yaklaşık 160 x 160 m'lik bir alan bahçe yapımı nedeniyle buldozer ile tahrip edilmiştir.⁵¹

Buluntu merkezi Guillermo Algaze başkanlığında 1987 yılında, Fırat Nehri üzerinde Birecik ve Karkamış Barajlarının suları altında kalacak olan tarihi alanların tespit edilmesine yönelik yapılan yüzey araştırmaları sırasında keşfedilmiştir.⁵² Kargamış Barajı etki alanında kaldığı için ODTÜ TAÇDAM Kargamış barajı projesi kapsamına alınan, 1998 yılında sınırlı bir yüzey araştırmasından sonra 1999da ilk olarak kapsamlı bir şekilde kazısı yapılan buluntu merkezi 2000 yılında baraj alanının daraltılması sonucunda sulara gömülmekten kurtarılmıştır.

Buluntu merkezinde yapılan kazılarda birçok kültür tabakası tespit edilmiştir. Bunlar Pers-Ahamenid Dönemi, Yeni Assur Dönemi, Geç Tunç – Erken Demir Çağı geçiş dönemi, Halaf Dönemi, Geç Neolitik – Erken Kalkolitik Çağ – Halaf öncesi boya bezemeli dönem, Geç Neolitik Çağlar, Seramikli Neolitik Dönem Erken Neolitik Dönem, Seramiksiz Neolitik Dönem ve Seramikli Neolitik Dönem geçiş dönemi ve Seramiksiz Neolitik Dönem B evresinin sonuna ait kültür tabakalarıdır.

5.7.2. Araştırma Sonuçları

Mezraa-Teleilat Höyüğü, Güneydoğu Anadolu, Kuzey Suriye ve Kuzey Irak'taki birçok kazı yerinden bilinen Neolitik süreci yansıtmaktadır. Ancak III. evre (geçiş evresi) bölgedeki diğer kazı yerleriyle benzerlik göstermemektedir. IV. ve II. evrelerinin kültürleri, Yakın doğuda özellikle Kuzey Suriye ve Kuzey Irak'taki birçok kazı yerinden tanınmaktaydı ancak bu kültürlerin Güneydoğu Anadolu Bölgesine kadar geldiğini bu Mezraa-Teleilat sayesinde ortaya çıkmıştır.

Yakındoğu'da Neolitikleşme sürecini yansıtan önemli yerleşmelerden biri durumundaki Mezra Teleilat üç kültür katıyla karşımıza çıkar. Bu yerleşmede tarıma dayalı köy

⁵¹ Çelik, B., 2005, *A New Early Neolithic Settlement in Southeastern Turkey: Hamzan Tepe*, *Neo – Lithics 2/04 A Newsletter of Southwest Asian Lithics Research*, s.81, Berlin.

⁵² Age, s.81

yaşantısının oluştuğunu rahatlıkla görebilmekteyiz. Bölge hakkındaki birçok soruya, yerleşmeyi mimari özellikleri ve buluntularla beraber incelediğimiz zaman cevap bulabilmekteyiz.

5.8. Gürcütepe

5.8.1. Konum ve Araştırma Tarihçesi

Şanlıurfa şehrinin güneydoğu ucunda yer alan ve Gürcütepe olarak adlandırılan Neolitik Dönem'e ait yerleşme yeri, dört adet çok basık ve yayvan tepe topluluğundan oluşmaktadır. Urfa'da bulunan su kaynaklarından başlayıp, güneydoğu yönünde Harran Ovası'na doğru ilerleyen dere yatağı boyunca sıralanan tepeler, doğudan batıya doğru olmak üzere Romen rakamlarıyla numaralandırılmıştır.

Şekil 5.6. Gürcütepe'nin kuzeyden kuş bakışı görünümü.

(Hauptmann 2007b, 96)

Gürcütepe, Henry Wright tarafından 1994 yılında tespit edilmiştir.⁵³ Harald Hauptmann tarafından "Urfa Projesi" kapsamında, Şanlıurfa Müzesi işbirliği ile 1995 yılında kazısına başlanmış,⁵⁴ on yıl sürmesi planlanan kazılara 1997 yılında son verilmiştir.⁵⁵

⁵³ Schmidt, K., 2007c, *Taş Çağı Gizemli Kutsal Alanı Göbekli Tepe En Eski Tapınağı Yapanlar*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, s.84, İstanbul.

⁵⁴ Age, s.84

⁵⁵ Kürkçüoğlu, C., 2002, *Şanlıurfa'da Yapılan Arkeolojik Araştırmalar, Kazılar ve İl Sınırları İçindeki Sit Alanları, Şanlıurfa Uygarlığın Doğduğu Şehir*, ŞURKAV Yayınları, s. 98, Şanlıurfa.

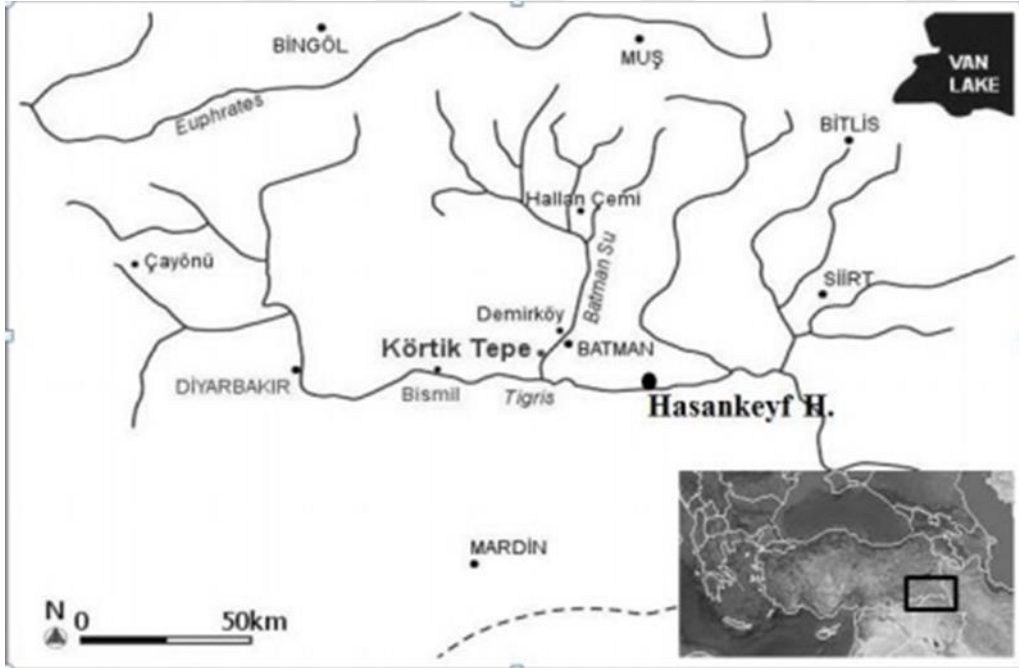
5.8.2. Araştırma Sonuçları

Gürcütepe III ve IV yerleşimlerinde yapılan araştırmalar sonucu Çanak Çömleksiz Neolitik Döneme tarihlendirilmişlerdir. Gürcütepe'de ele geçen buluntular zengin çakmaktaşı ve obsidyen alet endüstrisinde, başta büyük Byblos ok uçları olmak üzere, Palmyra uçları ve Çayönü aleti adı verilen tipler bulunmaktadır. Buluntular arasında taştan yapılmış baskı mühür, üzerindeki motiflerle mühür sanatının en erken örneklerinden biridir. Fauna, yabani hayvan türlerinin olduğu gibi evcil hayvan türleri örneklerini de kapsamaktadır. Gürcütepe höyükler topluluğu, çiftçi yaşam ve yerleşim düzenini ortaya koymaktadır. Bu dönemde artık, Göbekli Tepe'nin avcılığa dayalı dünyası unutulmuş ve anlamını yitirmiştir.

5.9. Hasankeyf Höyük

5.9.1. Konum ve Araştırma Tarihi

Ortaçağın önemli merkezlerinden biri olan Hasankeyf'in 2 km doğusunda yer alan buluntu merkezi, Dicle Nehri kıyısında yer almaktadır⁵⁶. Yaklaşık olarak 200 x 160 metre boyutlarındaki yerleşim, etrafındaki ova seviyesinden 8 metre kadar yüksektedir.⁵⁷

Harita 5.2. Hasankeyf höyük haritadaki yeri.

(Özkaya and Çoşkun 2009).

⁵⁶ Miyake, Y., ve diğ., 2012, *New excavations at Hasankeyf höyük: a 10th-millennium cal. bc site on the upper tigris*, southeast anatolia, Neo-lithics, s.3.

⁵⁷ Miyake, Y., 2013, *Dicle'nin ilk köyü*. Arkeoatlas Dergisi, 2013(01), s:42.

İlisu Barajı'nın yapımı ile sular altında olacak yerleşimin kazıları; 2009 yılında Batman Üniversitesi'nden Abdüsselam Uluçam başkanlığındaki bir ekip tarafından Hasankeyf kurtarma projeleri çerçevesinde yürütülmektedir. 2011 yılından bu yana, Tsukuba Üniversitesi'nden bir Japon ekip tarafından kazısı yapılan yerleşim MÖ 10 binlere (PPNA) kadar uzanmaktadır⁵⁸. Ayrıca yerleşimde yapılan çalışmalarda, Demir Çağı ve Hellenistik Dönem'e ait bulgular da tespit edilmiştir. Ancak bu dönemlere ait kalıntılar, yerleşimin etek kesiminde yoğun olarak, tepe kesiminde ise çukur veya mezarlarda görülmektedir. Yerleşimin tepesinde geç dönem tabakalarının olmaması, doğrudan Neolitik Dönem tabakalarına ulaşılmasını sağlamaktadır.⁵⁹

5.9.2. Araştırma Sonuçları

Bölgenin tarihöncesi dönemde daha zengin bir bitki örtüsüne sahip olduğu, kazı esnasında ele geçen çeşitli bitki kalıntılarında da anlaşılır. O zamanki çevre koşullarının yabani hayvanlar için de elverişli ve çekici olduğu, yine bol miktarda bulunan çeşitli yabani hayvan kemiklerinden kolayca tahmin edilebilir. Ayrıca, tatlısu balıkları ve su kuşlarına ait kemiklerin de bolca ele geçmesi, o dönemdeki insanların yerleşme önünde akan Dicle Nehri'nden yararlanmış olduğunu gösterir.⁶⁰

5.10. Sumaki Höyük

5.10.1. Konum ve Araştırma Tarihçesi

Batman İli- Beşiri İlçesi'nin Garzan Vadisi çıkışında, Garzan Çayı'nın geniş bir menderes yaptığı yerde bulunmaktadır. Yerleşmenin boyutları yaklaşık olarak 160 m. x 130 m. dolgu kalınlığı 3 - 3.50 metre arasındadır.

İlisu Barajı etkilenme alanında kalan kültürel varlıkları tespit çalışması çerçevesinde, Dr. Guillermo Algaze başkanlığındaki bir ekip tarafından 1990 yılında yapılan araştırmada, bölgenin Garzan kesimi tamamlanmamıştı. 2002 yılında kapsamlı bir araştırmaya olanak sağlayan koşulların oluşmasının ardından Sumaki Höyük saptanmıştır. 2007-2010 yılları arasında Mardin Müzesi ile birlikte yürütülen Sumaki Höyük kazılarında hem arkeolojik hem de paleocoğrafik açıdan önemli veriler elde edilmiştir.

⁵⁸ Miyake, Y., ve diğ., 2012, *New excavations at hasankeyf höyük: a 10th-millennium cal. bc site on the upper tigris*, southeast anatolia, Neo-lithics, s.3.

⁵⁹ Miyake, Y., 2013, *Dicle'nin ilk köyü*. Arkeoatlas Dergisi, 2013(01), s:42.

⁶⁰ Miyake, Y., 2016, *Hasankeyf höyük, dicle havzası'nın ilk yerleşik köyü*. Aktüel Arkeoloji, s.26-39.

5.10.2. Araştırma Sonuçları

Neolitik dönem yerleşmesi, güncel bilgilere göre, doğu kesimde, geniş bir açık alanın çevresini kuşatan ayrışık düzenli, köşeleri yuvarlak dönüştü, dikdörtgen planlı çift ya da çok odalı yapılardan oluşmaktadır. Batı kesiminde de, doğuya doğru alçak teraslar üzerinde birbirine koşut konumlanmış, çok odalı yapılar yer almaktadır. Yapıların arasındaki yer yer yoğun küllü alanlara ise tek odalı daha küçük yapılar ve ocaklar yapılmıştır. Yapıların duvarları ince dal, saz ve kamış gibi malzemelerle örülüdür. İki yada çok odalı yapıların duvarları, 0,35-0,40 metre mesafeyle yerleştirilen, sepet şeklinde örülen iki sıra arasının killi toprakla doldurulması, bir başka deyişle 'sepet örgü arası kil doldurma' yöntemi ile inşa edilmiştir. Odaların sıvalı toprak tabanları veyahut taş döşemeleri yoktur. Bazen orta dikmeyi desteklemek için yerleştirilmiş taşlar yapının taban düzlemini belirliyor. Odalar boş ya da buluntu çok azdır. Damla ilgili yeterli bilgi olmamakla beraber, ince duvarlı yapıların sazlarla kapatıldığı, kalın duvarlı olanların ise toprak ve saz ile kaplandığı tahmin ediliyor. Tepecik köyü yakınlarında saz barınakların ağıl ve depo olarak kullanılan güncel örnekleri bulunmaktadır. Bu barınaklardan bazılarının üstü açıktır, bazılarının ise kapalıdır. Bu durumda Sumaki'deki yapıların da benzer özellikler gösterdiği öne sürebilir. Açık alanlarda, yapılardaki gibi sepet örgü arası kil doldurma olan, düzgün sert toprak tabanlı, büyük ocaklar dikkat çekmektedir.

Mardin Müzesi ve Çanakkale Onsekizmart Üniversitesi Arkeoloji Bölümü ortak projesi olarak Sumaki Höyük'te 2007-2009 yıllarında yapılan kazılarda: Yukarı Dicle Havzasında sadece Diyarbakır- Bismil'de 'Salat Camii Yanı Kazıları'ndan bilinen İÖ 7. binyılın ikinci yarısına tarihlenen Çanak Çömlekli Neolitik döneme ait verilere ulaşıldı. Sumaki Höyük, Neolitik Dönem ile Ortaçağ arasındaki uzun zaman diliminde boş kalmıştır.

5.11. Gusir Höyük

5.11.1. Konum ve Araştırma Tarihçesi

Güneydoğu Anadolu Bölgesi, Siirt İl merkezinin güneyinde, Erüh İlçesinin batısında; Bağgözü (Girden) Köyü'nün kuzeybatısında bulunmaktadır.⁶¹Güsir Höyük, doğudan Botan Nehri ile birleşen Kavaközü Vadisi'nin güney kenarında, iki sarp kireçtaşı tepenin arasında bulunmaktadır. Yerleşimin hemen hemen doğusunda yağışlarla beslenen yuvarlak bir göl bulunmaktadır. Yaklaşık 3-4 hektar büyüklüğündeki yerleşimin üzeri, yayılış alanı anlamayı zorlaştıracak derecede, neredeyse tamamen bahçe ve tarlalarla kaplıdır. Arazi, batıdan

⁶¹ Harmankaya, S., vd., 1997, TAY , *Türkiye Arkeolojik Yerleşmeleri-2:Neolitik*, Ege Yayınları, İstanbul.

doğuya doğru yükselmekte ve yaklaşık 2 – 3 km. yüksekliğinde erozyona uğramı bir profille göle doğru eğim göstermektedir.

Resim 5.3. Güsir höyük doğudan genel bir görünümü
(Velibeyoğlu vd. 2002, şekil.3).

Ilısu Baraj Gölü suları altında kalacak olan arkeolojik sit alanların araştırılması kapsamında G. Algaze tarafından 1988 ve 1990 yılları arasından yürütülen yüzey araştırmaları sırasında saptanmıştır. ODTÜ TAÇDAM Ilısu ve Karkamış Baraj Gölleri Altında Kalacak Arkeolojik Kültür Varlıklarını Kurtarma Projesi kapsamında; J.Velibeyoğlu, A. – Schachner tarafından oluşturulan ekiple Botan Vadisi ve Çattepe (Tilli) Yüzey Araştırmaları ile tekrar incelenmiştir. 2009 yılında Kültür ve Turizm Bakanlığı'nın Ilısu Barajı sahasında kalacak tarihi ve kültürel eserleri kurtarma çalışmaları kapsamında başlanan kazı, İstanbul Üniversitesi Prehistorya Ana Bilim Dalından Necmi Karul ve Savaş Harmankaya başkanlığındaki bir ekip tarafından yürütülüyor.

G. Algaze, Güsir Höyük'teki yüzey araştırmasındaki yaptığı ön keşif sonucunu değerlendirerek Çanak Çömleksiz Neolitik Dönem'in varlığını ortaya koymuştur. Ele geçen buluntularda bu görüşünü desteklemiştir. Yüzey buluntularının yayılım alanı 150 m. çapında olan buluntu merkezi; elde edilen veriler ve radyokarbon analizleri sonucu; MÖ 9700-9300'e dolayısıyla PPNA'ya tarihlenmektedir.

5.11.2. Araştırma Sonuçları

J. Velibeyoğlu'nun öncülük ettiği yüzey araştırmasında ise daha sonraki dönemlere ait buluntular ele geçmemiştir. Gusir Höyük bu tarihlemeyle, ovada değilde dağlık araziye kurulmuş olan nadir yerleşim yerlerinden birisidir. Obsidyen aletlerin varlığı, olasılıkla

Botan ve Bitlis nehir yollarını kullanan ve Van Gölü Bölgesi'ne değin uzanan bir değiş tokuş sisteminin varlığına da işaret etmektedir.⁶²

⁶² Velibeyoğlu. J., vd., 2002, *Botan Vadisi ve Çattepe (Tilli) Yüzey Araştırmalarının İlk Sonuçları, Iısu ve Karkamış Gölleri Altında Kalacak Arkeolojik ve Kültür Varlıklarını Kurtarma Projesi 2000 Yılı Çalışmaları*, TAÇDAM, S.784, Ankara.

6. GÜNEYDOĞU ANADOLU BÖLGESİ ÇANAK ÇÖMLEKSİZ DÖNEM MİMARİSİ

6.1. Konut Mimarisi

6.1.1. Yuvarlak Planlı Yapılar

G.Ö. 10200-9200 yılları arasına tarihlendirilir. Mimari de kullanılan kilin yanı sıra ağaç ve kamış sık ek malzeme olarak kullanılmıştır. Taş temel üzerine duvarlar ve üst yapının diğer bölümleri kerpiç ya da sazdan kaplanmıştır. Çoğunlukla kilden yapılmış zeminler hasırla örtülmüştür.

6.1.1.1. Hallan Çemi

Hallan Çemi kazılarında en alttaki 3. yapı katında ortaya çıkarılan taş yapıların üçü de oldukça basittir. Bu yapılar olasılıkla konut niteliği taşımaktadır. Bu yapıların hepsi de, harç olarak beyaz, alçı benzeri bir malzeme kullanılarak örülmüş, nehir çakıllarından yapılmış duvarları olan ve yaklaşık 2 m çapında yüzeye sahip yapılardır. Üçü de 'C'⁶³ biçimli yapılardır ve tabanları döşemesidir.⁶⁴

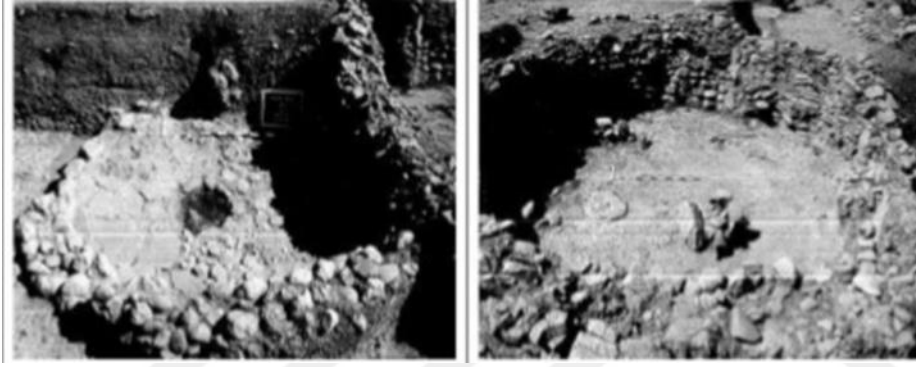
⁶³ 'C' biçimli kullanımı bazı kaynaklarda 'U' biçimli olarak görmek mümkündür.

⁶⁴ Rosenberg, M., 2007, *Anadolu'da Uygarlığın Doğusu ve Avrupa'ya Yayılımı, Türkiye'de Neolitik Dönem ; Yeni Kazılar, Yeni Bulgular*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, s.2, İstanbul.

Resim 6.1. Hallan Çemi 2 nolu kamusal yapı

(Rosenberg 2007, Fig.7)

2. yapı katında, yapılarda açıkça görülen bazı mimari farklılıklar vardır. Bu tabakaya ait toplam beş yapı bilinmesine rağmen ancak dördü bütünüyle kazılmıştır. Bu dört yapının duvarları bir önceki 3. yapı katıyla benzer şekilde yapılmıştır. Dört yapının yalnızca birinin tabanı 3. yapı katındaki gibi döşemesiz yapılmışken, diğer üçünün tabanları birbirine bitişik kum taşı levhalarla döşenmiştir. Tabanı levhalarla kaplı olan yapılardan bir tanesi, yaklaşık 4 m'lik çapa sahiptir ve ortasında küçük, sıvalı bir tekne vardır. Bu teknenin varlığına rağmen bu yapının diğerlerinden farklı bir işlevi olduğuna dair kesin bir kanıt bulunmamıştır.

Resim 6.2. Taş döşeli yapı ve 2 nolu kamusal yapı.

(Rosenberg 2007a, 6.)

1. yapı katında, yalnızca konut niteliği taşımayan, bir çeşit kamusal işlevi olan yapıların varlığına ilişkin kesin kanıtlar bulunmuştur. Bu yapı katına ait toplam dört yapı kazılmıştır. Bunlardan ikisi konut diğer ikisi ise kamu yapılarıdır. Toplam dört yapının tabanı kum taşı levhalarla inşa edilmiştir. Konut niteliği taşıyan iki yapı, 2.5 m çapında görece küçük yapılardır. 2. ve 3. tabakalarda bulunan yapıların çoğu gibi 'C' biçimindedir.⁶⁵ Diğer ilk Neolitik yerleşmelerindeki kamu yapıları olduğu düşünülen yapılarla benzerlik gösteren iki yapı (Şekil 9), yaklaşık 5-6 m çaplarıyla diğer yapılara oranla oldukça büyüktür ve tam daire biçimindedir. İki kamusal alan arasındaki mesafe 5 m'dir ve giriş yönleri birbirinden farklıdır. A yapısı giriş kısmının, güneye doğru ve yapının ortasına dik açı ile oluşturulduğu görülmektedir. B yapısının giriş kısmı ise, güneydoğuya doğru 45 derecelik bir açıyla oluşturulduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca bu yapılar toprağa yarı gömülü olarak yapılmıştır.

⁶⁵ Rosenberg, M., 2007, *Anadolu'da Uygarlığın Doğusu ve Avrupa'ya Yayılımı, Türkiye'de Neolitik Dönem; Yeni Kazılar, Yeni Bulgular*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, s.2, İstanbul.

Yassı kum taşlar kullanılarak örülen duvarlarda özenli bir duvar işçiliği görülmektedir. Yassı taşlar sıralar halinde, örü oluşturacak şekilde yerleştirilmiş ve böylece temiz bir duvar cephesi elde edilmiştir. Öte yandan duvarların ön yüzlerine eşit aralıklarla yerleştirilmiş yaklaşık 0.10 m genişliğindeki boşlukların, çatıyı taşımakta kullanılan ahşap direklere ait olduğu anlaşılmaktadır⁶⁶. Ortada bulunan büyük taş blokların ise, ortada yer alan büyük ahşap direğin destekleyicileri olduğu düşünülmektedir. Duvarların iç yüzüne yarım daire şeklindeki yerleştirilen taş sekiler, yapıların toplanma mekânı olduğunu gösteren mimari öğelerdir. Yapı tabanının defalarca sarı kum ile alçı karışımından elde edilen bir malzeme ile sıvanması, yapının birçok defa yenilenmiş olduğunu göstermektedir. Bu özelliğinin dışında, giriş kısımları yapının dairesel planını izleyen ve hafifçe dışarı doğru açılan yarım daire şeklinde bir duvar eklentisine sahiptir. Bu özelliğin işlevsel bir amaçtan ziyade giriş kısmını ve dolayısıyla yapının anıtsallığını vurguladığı düşünülebilir. Her iki yapı da, konutlarda yapılan işlerle ilgili malzemelerden yoksundur. Buna karşın obsidyen ve özellikle bakır cevheri gibi ithal malzemelerle doğrudan ilişkililerdir. Bu ithal malzemelerin varlığı ise, büyük ve yarı gömük yapıları kullanan topluluğun bu ticaretle doğrudan ilişkisi olduğunu ortaya koymaktadır.

Yarı gömülü yapılardan A yapısının giriş kapısına bakan kuzey duvarında asılıymış gibi görünen tüm bir oroks (yabani sığır) kafatası bulunmaktadır.⁶⁷ Anadolu'nun sonraki dönemlerinde ortaya çıkan Kafatası Kültü ile ilişkili olan bu kutsama, yapının simgesel karakterine ait kanıtlar sunmaktadır. Bu motif/kutsal alan, Çatalhöyük ve Çayönü başta olmak üzere başlıca Neolitik yerleşimlerde görülmektedir.

Kamusal yapıların işlevi ve önemi üzerine durmakta yarar vardır. Çünkü yerleşik köy yaşamına geçiş, artık yerleşik olan topluluklar arasındaki anlaşmazlıkların çözümlenmesi ve topluluğun bir bütün olarak hareket edebileceği bir ortam sağlanması için yeni toplumsal kurumların geliştirilmesini gerektirmekteydi. Çayönü, Nevali Çori ve Göbekli Tepe gibi daha geç bir döneme tarihlenen Çanak Çömleksiz Neolitik yerleşmelerden elde edilen veriler, kamu yapılarıyla temsil edilen yeni toplumsal kurumların, zamanla belirgin bir biçimde daha seçkin ve önemli hale geldiklerini göstermektedir⁶⁸. Bu kısımda Hallan Çemi,

⁶⁶ Rosenberg, M., 1994, *Hallan Çemi Tepesi Some Further Observations Concerning Stratigraphy and Material Culture*, Anatolica XX, s. 124.

⁶⁷ Rosenberg, M., 2007, *Anadolu'da Uygarlığın Doğusu ve Avrupa'ya Yayılımı, Türkiye'de Neolitik Dönem; Yeni Kazılar, Yeni Bulgular*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, s.3, İstanbul.

⁶⁸ Age, s.3

kamusal alanların, yerleşik köy yaşamının en başından beri önemli bir ögesi olduğunu göstermesi açısından önemli bir yerleşimdir.

6.1.1.2. Körtik Tepe

Körtik Tepe'de Neolitik Dönemi ilgilendiren özgün mimari karakteri ve evreleri konusunda bütünü kavrama yönünde verilere ulaşılamamıştır. Yerleşimin en azından altı ayrı mimari evre halinde gerçekleştiği teyid edilmiştir. Mimari katmanlarda konutlar yuvarlak planlı, genelde tek sıra halinde işlenmemiş taşlardan oluşan konutların tabanı sıkıştırılmış topraktır. Bazı birimlerde belirgin yüksekliğe kadar korunmuş;

Resim 6.3. Köyden kente yakınoğu'da ilk yerleşimler

(Özdoğan M., (2003), *Köyden Kente Yakınoğu'da İlk Yerleşimler*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, s.102.)

Çoğunluğunda ise, üst katmanlardaki yapılanmalar sebebiyle dokusal bütünlük tahrip olmuştur. Yuvarlak planlı mimariler bu bölgenin ve Akeramik Neolitik Dönem'in karakteristik özelliğidir. Demirköy, Hallan Çemi ve Çayönü'nün en erken katmanlarında tanık olmaktadır.

Genelde üç tip ile temsil edilen Körtik Tepe yapılarının ilkinin yuvarlak planlı yapılar oluşturur. Çapları 2.30 – 3 m.'lerde değışkenlik gösteren bu yapılar toplam 86 tanedir ve basit işlenmemiş taş sıralarından oluşan temelleriyle ortak özellik içerirler. Bağımsız olan

yapıların yanı sıra çoğunlukla birbirine bitişik yapılardır. Ölçüleri bakımından az sayıda kişinin barınmasına olanak sağlayan, bazı durumlarda birbirleriyle bitişik olan söz konusu konutlar, yuvarlak planlı yapılar adı altında tanımlanmıştır.

Resim 6.4. Körtik tepe yuvarlak yapı

(<http://kortiktepe.com/22.10.2016>).

Bütün konusunda kesin bir yargıya varamamakla beraber, genel bir değerlendirmeye, Akeramik Neolitik evrenin en erken yerleşimlerini karakterlendiren ve doğrudan toprak zemin üzerine inşa edilmiş yuvarlak planlı; düz ya da çukur tabanlı, tek mekanlı bu konut tipine, içinde Körtik Tepe'nin de bulunduğu, Hallan Çemi, Göbekli Tepe, Tell Abr, Jefr el Ahmar, Şeyh Hasan, Mureybet, Qermez Dere ve Nemrik gibi Yakınoğu'nun Akeramik Neolitik merkezlerinde de tanık olunur.

İkinci grubu, yaklaşık bütün yapılanma seviyelerinde varlığına tanık olunan ve çapları 1.10 – 2.10 m. arasında değişen yapı modelleri oluşturur. Diğerleri gibi yuvarlak plana sahip bu yapıların tabanı, küçük ve orta ölçekli çakıl taşıyla döşelidir. Boyutları itibariyle oturuma elverişli olmayan bu yapılar, Hallan Çemi'deki gibi depolama alanı olarak kullanılmış olmalıdır. Ayrıca bu yapılarda ele geçen yoğun bitkisel kalıntılar bu görüşü kanıtlar niteliktedir.

Sadece üç örneği ortaya çıkarılan üçüncü grubu, daha büyük boyutlu yapılar oluşturur. Diğerleri gibi yine yuvarlak planlı olan yapıların ikisi höyüğün batı yakasında; diğeri ise doğu tarafta yer alır. Yapılarda sıkıştırılmış toprak tabanda mezar yer almaktadır. Yaban keçisi boynuzu ve hayvan kemiklerine rastlanılmıştır. Doğu yakasında diğeri yapı ise temeli

balçık harçla kaynaştırılmış orta büyüklükteki taşlarla doludur. Bu yapılarda ele geçen hayvan kemik ve boynuzları Hallan Çemi'de olduğu gibi bu yapılan kamusal alan olasılığını arttırmaktadır⁶⁹. Levant bölgesinde ise, Ain Mallaha ve Jericho gibi PPNA dönemi merkezleri yanı sıra, Beidha gibi daha geç yerleşimlerde hayvan kemikleri boynuzlar gibi buluntular görülür. Plan özellikleri, inşa biçimleri, bulguları ve bazı işlevleri açısından farklılıklar içerseler de, diğer konutlardan belirgin biçimde ayrılan ve sayısal açıdan az sayıda olan söz konusu konutların, kamu yapıları adı altında Körtik Tepe'de saptanmaları şaşırtıcı değildir. Çünkü, Körtik Tepe yerleşimi, birçok açıdan sadece Anadolu ile değil, aynı zamanda Levant bölgesi kültürleriyle de paralellikler göstermektedir.

6.1.1.3. Çayönü

Dal örgü mimari veya yuvarlak planlı yapılar evresi olarak da isimlendirilen bu safhada, ilk olarak tek odalı, yuvarlak veya yuvarlatılmış köşeleri olan yapılar tespit edilmiştir. Duvarlar bazen alçak taş duvar üzerine kerpiç örülerek inşa edilmiştir. Yapı, doğrudan yükselen tabanda bulunur ve bu tip yapılar doğu kazı alanının güney yarısında daha çok tespit edilmiştir.

Yuvarlak planlı yapılar safhasının konutları; ağaç gövdelerinin bir araya getirilmesiyle oluşturulan ve aralarının basitçe örülmesiyle ardından çamur ilesıvanmasıyla yapılmıştır. Bu tip evlerin yapımında ilk olarak kamış ve ince dallardan oluşturulmuş demetler ve 10-12 cm. çapında iğmeli ağaçlar kullanılmıştır. Oluşturulan yapı iskeletinin araları ince dallarla sepet tarzında örülmüştür ve üzerleri kalın bir çamur tabakası ile sıvanmıştır. bu çukur tabanlı barınaklar dışarıdan küçük taşlardan oluşan bir yığın ile desteklenmektedir ve alt taban düzlemi dış yaşam alanının 30-35 cm altında bulunmaktadır.

6.1.1.4. Göbeklitepe

Çanak Çömleksiz Neolitik-A Evresine tarihlenen Göbeklitepenin en önemli tabakası olan III. Tabakada dikilitaşlarla çevrelenmiş büyük dairesel planlı yapılar dikkat çeker. Çanak Çömleksiz Neolitik A ve B evresi arasında bir geçiş tabakası özelliği gösteren II B tabakasında bu dönemin karakteristik özelliklerini taşıyan yuvarlak yada oval planlı yapılar açığa çıkartılmıştır.

⁶⁹ Özkaya, V., vd., 2010, *Körtik Tepe 2008 Kazısı*, 31. Kazı Sonuçları Toplantısı, I. cilt, s.517, Ankara

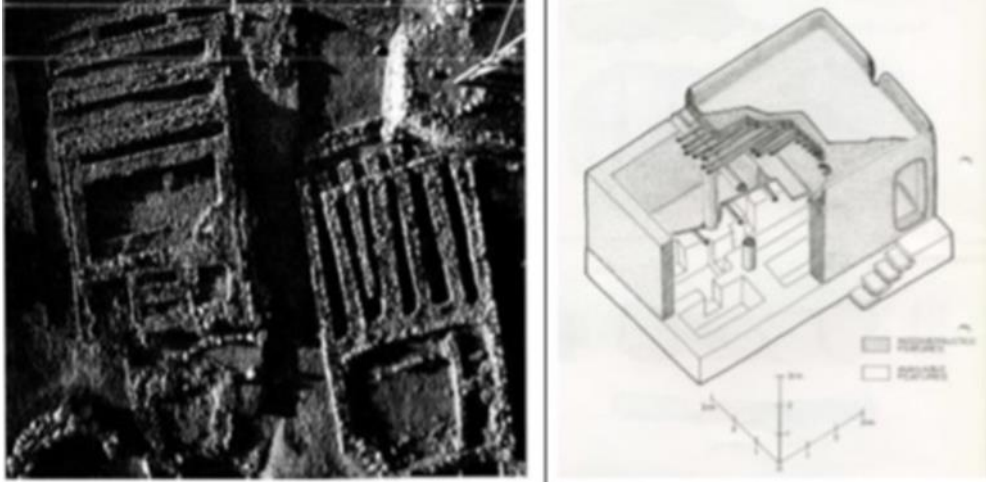
6.1.2. Dörtgen Planlı Yapılar

6.1.2.1. Izgara planlı yapılar evresi (PPNB G.Ö. 9 200- 9 100)

Bu evreyi en iyi şekilde Çayönü'nde görebiliriz. Yuvarlak planlı yapılar evresinden hemen sonra onların üzerinde yer alan kendine özgü ızgara şeklinde yapılar bulunmaktadır. Bu evre kendi içinde dört farklı yapı katına ayrılmış olup en eski tipte (PPNA) 2 yapı katı, açık tipte (PPNB) 2 yapı katı, menderesli tipte (PPNB) 1 yapı katı ve kapalı tip denilende ise (PPNB) 2 yapı katı görülmüştür. Izgara planlı yapıların karakteristik özelliği dikdörtgen şeklindeki bir ana planına sahip olması ve kuzey-güney yönünde yapılmasıdır. Ocak yeri orta odanın köşesinde yer alır ve taşlarla döşenmiştir. Bu döşeme muntazam şekilde kesilmiş küçük taşlardan yapılmıştır ve şartlara göre yüksekliği 15cm. olarak tahmin edilmektedir.

Bu evrede taş duvarlarla oluşturulmuştur ızgaralar 2 yada 3 sıra taş yüksekliğindeki "duvarlar" aslında yapının esas yaşam düzlemini toprak seviyesinden yükselten taşıyıcılarıdır. Henüz kesin olarak bilinmemektedir yapıların yerleşme düzleminde neden yükseltmek istendiği yalnız zeminin neminden kurtulma akla gelen ilk nedendir.

Yerleşmede açılmış olan ızgara planlı evlerin çok az bir kısmında insitu toprak tabanla karşılaşmıştır. Nedeni ya tabanların bozulmasından olabilir ya databan seviyesinin taş subasmanlarının üzerine yerleştirilen ahşap hatılların hasırlarla örtülerek yapılmış olmasından kaynaklanabilir. Yapıların etrafında bulunan kazık delikleri, ızgara planlı yapıların üstünün yine daha önceki safhaya benzer bir şekilde dal örgü tekniğiyle kapatıldığını kanıtlamaktadır. Bu evredeki yapıların planları, boyutları ve yönleri birbirlerine oldukça benzemektedir. Izgara planlı yapılar yerleşmede kuzey kuzeybatı-güney güneydoğu yönünde konumlandırılmıştır. Birçok kez üst üste yeniden yapılan yapılar birbirlerinin üzerine hafif bir yön kayması yapmıştır ve yön değiştirme standart bir uygulama olarak yerleşmenin genelinde de izlenebilir.

Resim 6.5. İzgara planlı yapılar, yeniden inşa denemesi.

(Erim- Özdoğan A. 2007a, 53; Bıçakçı 1995 Levha 6).

10-11 m boyunda, 3 m. 50 cm-3 m. 80 cm genişliğinde olan yapılar üç bölümden meydana gelmiştir. 45-50 cm genişliğinde birbirine paralel, sayıları 6 ila 8 arasında değişmekte olan ızgara şeklinde dizilmiş duvarlar birinci bölümü oluşturmaktadır. Orta alanda bir avlu ve köşede görülen bir ocak ile ikinci bölümü tarif edebiliriz. Üçüncü bölümü avlunun hemen güneyinde yer alan küçük hücreler meydana getirir.

6.1.2.2. Kanallı yapılar evresi (PPNB, G.Ö. 9100-9000)

3 yapı katına rastlanılan bu safhadaki yapılar ızgara planlı yapılarla büyük benzerlik gösterir. Dikdörtgen plana sahiptir. Su basman ile üst yapı bir bütün haline gelir. Taş temeller ve bunların üzerinden yükselen taş duvarlarda taş örgüsü görülür.

Yerleşme düzeninde ve mimari anlamda yenilikler bu safhada görülür.

İlk kez kerpiç kullanımının bu safhada görülmesi, gerçek taş örgü ve duvarlar; özel yapılar geleneğinin görkemlilik kazanması, geniş açık alanlar ve yerleşmenin doğu kesimindeki meydan geleneğinin ilk adımları ile ölü gömme geleneğindeki farklılaşmayı bu safhada görebiliriz.

Resim 6.6. Kanallı yapılara bir örnek.

(Yakar 1991, 48)

Birbirlerinden yaklaşık 20 cm genişliğinde kanallara ayrılan yapılar 3x5.5 m. ebatlarındaki geniş taş platformlar üzerinde yükselmiştir. Duvarlar yaklaşık 50 cm kalınlığında ve 4-5 taş sırası şeklinde yapılmaya başlanmıştır. Aralarındaki çamurla taşlar birbirine bağlanmıştır.

Bu safhanın duvarları genellikle orta boylardaki toplama taşlardan meydana gelmiştir. Kerpiç duvar örülü subasman üzerindedir. Duvarı oluşturan kerpiç topanlar halindedir bitkisel ve hayvansal katıklar olup taş subasman üzerine yerleştirilip bastırılmıştır. Yüzleri taş subasmanın üzerini kaplayacak biçimde sıvanmıştır. Yapının içerisinde bulunan kanalların üzerinde ara bölme duvarlarının yapıldığı görülmektedir. Toprak sıva ile sıvanan platform göz önüne alındığında kanalların yapının içinde hiçbir şekilde kullanılmadığı anlaşılmaktadır. Odadan odaya geçiş yapı içlerinde bulunan yaklaşık 60 cm genişliğindeki kapı açıklıklarından sağlanmaktadır. Düz kapak taşlarıyla kanalların üstü kapatılmıştır.

Resim 6.7. Çayönü dal örgü evre II. Ergani /Diyarbakır

6.1.2.3. Taş döşemeli yapılar evresi (PPNB, G.Ö. 9000- 8600?)

Binaların boyutları bu safhada küçülmeye başlamıştır. 3 yapı katı tespit edilmiştir. Yerden yükseltilmiş yapılar yerine bu dönemdeki evler direkt toprağın üzerine inşa edilmiştir. Yapıların düz damlı olabileceği düşünülmektedir. 8-9 m uzunluğunda, 4-5 m genişliğinde, dikdörtgen planlı safhanın sağlam kalmış yapıları birbirine geçişli, 3 tane ortalama 1.80-2 m x 3.50-4 m boyutlarındaki dörtgen odalardan meydana gelmiştir. Bazen mekânların içinde bazen ise yapının kısa duvarlarında küçük payelerin bulunduğu gözlenmiştir. Yapının etrafını çepeçevre saran kaldırımlar vardır. Toprağın üzerine oturtulan 45-50 cm kalınlığındaki taş duvarlardan artık yapıların yalıtılmasına gerek kalmadığı anlaşılmaktadır. Birçok yapının ortak özelliği olan taş döşeme, yapının duvarları örüldükten ve payeleri yerleştirildikten sonra döşenmiştir. Yapıların 3-4 sıra taş yüksekliğindeki 50 cm genişliğindeki taş temelinde kerpiç üst yapısı bulunmaktadır. Kerpiçler topanlar şeklinde kullanılmıştır. Yapıların tek katlı ve düz damlı olduğunu duvarların inceliklerinden ve mekanların boyutlarından anlamaktayız.

Resim 6.8. Taş döşemeli yapılara bir örnek.

(Erim- Özdoğan A. 2007a, 67)

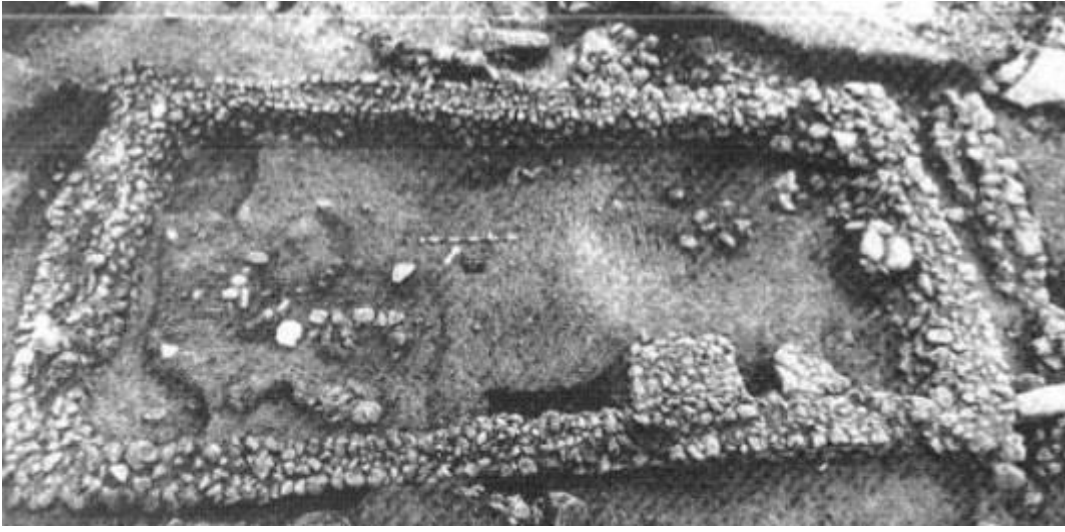
6.1.2.4. Hücre planlı yapılar evresi (PPNB, G.Ö. 8600-8300):

En iyi örneklerini Çayönü yerleşmesinde görmekteyiz. 3 yapı katı tespit edilmiştir. Yapıların bodrum katlarından almakta olan bu evre cell-plan olarak da ifade edilmiştir. İki katlı yapı kavramı bu evrede ortaya çıkmıştır. Merdivenle yukarı kata çıkıldığı sanılmaktadır. Bu evrede yerleşme dokusu daha da sıklaşmıştır. Bodrum katı oluşturulduktan sonra yapılarda hatıllar atılarak, kerpiçten mekan elde edilmiştir. Genellikle taban altlıkları mezar, depo yada kiler olarak kullanılmıştır. Mezarlarda belirgin bir biçimde azalma vardır evrenin en üst yapı katında. Bu da bize yerleşme dışı mezar geleneğinin yavaş yavaş başladığını düşündürmektedir. Bu evreye kadar yapılarda onarım ve ek yapılar görülmemiş olup bu evreyle birlikte görülmeye başlanır. Bu evredeki yapılar taş temel üzerine yapılmış olup bu temel küçük kırık taşlardan, dere taşlarından oluşturulmuştur. Kerpiç ve çamurdan harç yapılmış ve kullanılmıştır. Zaman zaman 60 cm yüksekliğe ulaşabilmektedir bu taş temeller. Üzerine de kerpiç duvarlar yükselir. Birçok yapıda odaları ayıran hücrelerin arasında dar geçiş aralıkları görülür. Oda tabanları toprak ve kerpiçten yapılmıştır. Bazı odalarda taş döşemeler görülse de buna çok fazla rastlanmaz. Terazzo yapısı (T) bu evrede ortaya çıkmıştır.

6.1.2.5. Geniş odalı yapılar evresi (PPNC, G.Ö. 8200-8000?)

Altı yapı katı tespit edilen bu evrede yapılar çok geniş tek bir odadan oluşur.

Yapılar bu evrede özensiz yapılmışlardır yapım teknikleri öncekilerle aynıdır. Temel çukuru ilk olarak bu evrede açılmıştır. Bu evrede yerleşme daha çok meydanın kuzeyine kaydırılmıştır. Bu evrede meydan önemini yitirmiştir ve çöplük olarak kullanılmaya başlanmıştır. Yerleşme dışı mezar geleneğinin bu evrede oturduğu düşüncesini hiç mezar bulunmaması desteklemektedir, bu tip mezar geleneği hücre planlı yapılar evresinin sonlarından itibaren oluşmaya başlamıştır.

Resim 6.9. Geniş odalı yapılara bir örnek.

(Yakar 1991:50)

6.2. Tapınak Mimarisi

6.2.1. Nevali Çori

Nevali Çori Şanlıurfa İli, Hilvan İlçesine bağlı Kantara Köyü sınırları içerisinde bulunmaktadır. Nevali Çori'nin en ilgi çeken yönlerinden birisi 4'üncü yapı katında ortaya çıkarılan tapınak yapısıdır. Tam bir kare olmamakla birlikte karemsi planlı ve üç evreli bir salondan ibaret olan bu tapınak yerleşme yerinin doğu kanadında yer almaktadır.

Bu yapı dıştan 14x14 metre, içtende 9x9.80 metre boyutlarındadır. Tapınakın özelliklerinden biride girişinin Kantara Çayına bakmasıdır.

6.2.2. Göbeklitepe

Göbekli Tepe’de kazılar, büyük mimari yapıların yüzeyde görünmesinden dolayı, güney yamaçta yoğunlaşmıştır. Bugüne kadar yapılan kazı çalışmalarında ortaya çıkarılan tabakalar karmaşık durumda değildir. Neolitik sonrası yapı katı I, Orta Çağ’da ve günümüzde tarımsal etkinlikler nedeniyle oluşan doğal erozyon ve çökme süreçlerinin sonucunda oluşmuş birikintileri içerir. II. yapı katı, ilk ve Orta PPNB dönemine aittir ve tepenin üst kesimiyle sınırlıdır; bu evrede harçlı mozaikli tabanları olan, birkaç dikdörtgen odadan oluşan büyük yapılar vardır. III. yapı katı, PPNA/PPNB dönemine tarihlenir. Höyüğün güney yamacında büyük bir çöküntünün merkeziyle sınırlıdır ve çapları 10 m. ile 30 m. arasında olan taştan büyük dairesel yapılarla temsil edilir; üzerinde Yapı Katı II’nin yapıları vardır. Yine Çanak Çömleksiz Neolitik dönemde, bizim bilmediğimiz nedenlerden dolayı, daha eski tabakaların molozu yerleşmeyi örtmek için dolgu malzemesi olarak kullanılmıştır ve böylece Göbekli Tepe’nin megalit mimarisi korunmuştur. Bu bağlamda A, B, C ve D (Şekil 19-20) mekânlarının içindeki kültürel dolgu, yapının kendi gerçek dolgusu değil, başka bir yerden aktarılan bir dolgudur.⁷⁰

Resim 6.10. Göbeklitepe D mekânı

(Schmidt 2007a, Fig. 24)

I. Tabaka: Neolitik Çağ sonrasına aittir. Ortaçağ’dan günümüze kadar karışık olarak farklı dönemlerin malzemesiyle bu tabakada karşılaşmaktayız.

⁷⁰ Schmidt, K., 2007a, *Göbekli Tepe, Anadolu’da Uygarlığın Doğuşu ve Avrupa’ya Yayılımı Türkiye’de Neolitik Dönem; Yeni Kazılar, Yeni Bulgular*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, s. 116, İstanbul.

II. Tabaka: Çanak Çömleksiz Neolitik B dönemin başlarına ve ortalarına tarihlenir. MÖ 9 bin yıla tarihlenen bu tabakada⁷¹ dikilitaşların boyu 1.5- 2 metreye düşmüş ve dikilitaş sayısı 3. katmana göre iyice azalmış, çoğunlukla merkezde bulunan bir çift dikilitaşa indirgenmiştir. Bu döneme ait taş duvarlı, terazzo tabanlı, dikdörtgen odalar ortaya çıkarılmıştır. Odalarda ocak, fırın benzeri günlük hayatın parçası mimari öğeler görülmezken iri taş halkalar, "T" biçimli dikme taşlar gibi donatılarla karşılaşılır. Aslan Dikme Taşlı Yapı adı verilen birimde de benzeri öğelerle karşılaşılır. Burada ortaya çıkmış olan dört dikili taşın ikisinin üzeri aslan rölyefleriyle süslüdür. Yaklaşık 1000m²'lik kazı alanının tümüne yayılan yapı kalıntısının tepenin içine gömülü bir "yer altı yapısı" olduğu görülür. II. Tabakadaki bu yapı yerleşmenin güney yamacında ortaya çıkarılan III. Tabakaya ait daha eski bir yapının minyatürüdür. Dikilitaşlar üzerinde genelde bezeme yoktur. Toplamda 18 tane bulunan dikilitaşlardan, sadece biri eller ve kollarla tasvir edilmiştir. Yapılan kazılarda görüldüğü kadarıyla hiçbir dikilitaşın altlığı yoktur.

III. Tabaka:Göbekli Tepe'nin en eski tabakası bu tabakadır. II. Tabakadaki geleneğin bir tekrarı niteliğindedir. Bu tabaka, yerleşimin güney yamacının aşağı kesimlerinde yaklaşık 3 m.'ye varan dolgusu ile bilinir. Şuan için burada 25 tane dikilitaşbulunmaktadır. Alt kısımları henüz toprak altında olan bu dikilitaşlarında anıtsal oldukları ve boylarının ise üç metreyi geçtiği görülür. Yılan, tilki boğa, yabandomuzu, ceylan ve turna gibi hayvanlarla betimlenen dikili taşlar söbems bir plana sahip olup dört mekanın ortasında bulunmaktadır.

PPNA'ya tarihlenen bu tabaka belli bir sistem içerisinde, yapılarına, motiflerine ve konumlarına göre sınıflandırılmıştır. Bu sınıflandırma harf sistemiyle yapılmış ve aynı yapı içerisinde yer alan dikilitaşlar ise sıra sayı numarası verilerek sınıflandırılmıştır.

A yapısı: A yapısı ovalimsi bir plan göstermektedir. Yaklaşık 15x10 m. boyutlarındadır. Bu yapı genel olarak Nevalı Çori'deki "Terrazo Yapısı"na benzer şekilde, planın gittikçe kareye dönüştüğü ve dıştaki dikilitaşların, merkezi iki dikilitaş ile bir grup oluşturarak şekilde inşa edildiği bir yapıdır. Yapının batısında girişe yönelen merdivenler yer almaktadır.⁷² Kazısı henüz tamamlanamayan bu yapıda, dikilitaşların gövdesinde diğer yapılara nazaran daha fazla yılan ve iki paralel şerit yer almaktadır. Bu yapıya hakim motif yılanlardır. Yapı içerisinde bulunan 1 nolu taşın sol yüzünde beş yılan yer almaktadır. Bu yılanlardan 4'ü aşağı

⁷¹ Schmidt, K., 2007c, *Taş Çağı Gizemli Kutsal Alanı Göbekli Tepe En Eski Tapınağı Yapanlar*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, s.432, İstanbul.

⁷² Schmidt, K., 2007a, *Göbekli Tepe, Anadolu'da Uygarlığın Doğuşu ve Avrupa'ya Yayılımı Türkiye'de Neolitik Dönem; Yeni Kazılar, Yeni Bulgular*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, s. 126, İstanbul.

doğru biri ise yukarı doğru kıvrılmaktadır.⁷³ Taşın ön yüzünde T başın hemen altında iç içe geçmiş yılanlar örgüsü yer alır.⁷⁴ Bu motifin hemen altında dört ayaklı bir hayvan, olasılıkla bir koç yer alır.

2 nolu taşta 1 nolu taş gibi harmani vardır ama harmani ön yüzde değil arka yüzde yer almaktadır. Yapı kompleksinde bulunan diğer taşlara nazaran bu taşta harmanınin arka tarafta yer alması taşın yeniden kullanıldığına kanıt niteliğindedir. Yine arka tarafta, bukranon kabartması veya koçbaşı olduğu tahmin edilen ama net anlaşılmayan bir motif bulunmaktadır. Mekânın içe doğru tarafında ise en alta yırtıcı bir kuş ortada erkek bir yırtıcı hayvan büyük ihtimal köpek en üste ise bir boğa yer almaktadır.⁷⁵

B yapısı: B yapısının çapı 15 m'dir. Merkezi dikilitaşları 9 ve 10 nolu taşlardır. Hiç harmani figürün yer almadığı bu yapıda hâkim olan motif tilkidir. Merkezi dikilitaşların her birinin ön yüzünde, yapının güneydoğusundaki girişine doğru zıplayan bir erkek tilki motifi dışında başka motif yoktur. Bu taşlar, poligonal bir planla dikilmiş olan duvar yüzeylerine bağlı dikilitaşlarla çevrilmişlerdir. Yapı terazzo tabanlıdır.⁷⁶Bu yapıda duvar yüzeyinde yer alan 10 nolu taşın batı yüzünde tilki kabartmasının altında bir yaban domuzu ve üç köpek yer alır. Bu yapıda hiçbir papaz kabartması yer almaz.⁷⁷

C yapısı: Çapı yaklaşık 30 m olan bu yapı, daire şekilli dikilitaşlardan oluşmaktadır⁷⁸. Merkezi dikilitaşları 30-37 nolu taşlar antik dönemde tahrip edilmiştir. Burada tamamen ortaya çıkarılan zemin, dikkatli bir şekilde düzleştirilmiş olan ana kayadan oluşmaktadır. Merkezi iki taşın yerleştirilmesi için gereken iki kaide de ana kayaya oyulmuştur. Merkezi taşlardan biri olan 37 nolu taşta çok az harmani dışında kabartma yoktur. Duvar yüzeyinde yer alan, dikilitaş 12'nin T başında ördeğe benzeyen 5 kuş, ađ benzeri çizgili bir desen önünde hareket etmektedir. Bu alanda Harmor vacui uygulanmıştır.⁷⁹ Taşın gövdesinin üst kısmında yaban domuzu yer almaktadır. Domuzun altında ise bir tilki yer alır. Bu taşın hemen önünde erkek bir yaban domuzuna ait bir heykel bulunmuştur.⁸⁰ Ayrıca 26 ve 28 nolu taşların alınlarında da küçük erkek yabandomuzu figürleri yer almaktadır. Çok sayıda erkek

⁷³ Schmidt, K., 2007a, *Göbekli Tepe, Anadolu'da Uygarlığın Doğuşu ve Avrupa'ya Yayılımı Türkiye'de Neolitik Dönem ; Yeni Kazılar, Yeni Bulgular*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, s. 117, İstanbul.

⁷⁴ Age, s. 117

⁷⁵ Age, s. 117

⁷⁶ Age, s. 128

⁷⁷ Age, s. 129

⁷⁸ Age, s. 138

⁷⁹ Age, s. 139

⁸⁰ Schmidt, K., 2007a, *Göbekli Tepe, Anadolu'da Uygarlığın Doğuşu ve Avrupa'ya Yayılımı Türkiye'de Neolitik Dönem ; Yeni Kazılar, Yeni Bulgular*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, s. 140, İstanbul.

yaban domuzu motifi ve heykellerinin yer aldığı bu yapıya "Erkek Yaban Domuzu Yapısı" ismi verilmiştir.⁸¹ Bu yapıda hiç yılan kabartması yoktur ve bugüne kadar görülen domuz heykellerinin çoğu bu yapıda ele geçmiştir.

Resim 6.11. a) Göbekli tepe 9 nolu dikilitaş b) Göbekli tepe aslanlı taş.

(Schmidt 2007a, Fig. 6, Fig. 10).

D yapısı: B ve C yapısının kuzeyinde bulunur. En iyi korunan yapıdır. En geniş yeri 20 m uzunluğa sahip en büyük yapıdır. Oval bir plana sahiptir.⁸² Merkezi taşları 18 ve 31 nolu taşlardır. Merkezi taşlar eğik durumdadır. Uzunlukları 5.5 m dir. Bu iki dikilitaşın kollarının altında düz kabartma şeklinde yapılmış kemerler yer alır. Her ikisinde de kemer tokası görülür. Her iki kemer üzerinden birer peştamal aşağı sarkarak genital bölgeyi kapatmaktadır. Üzerinde atkı ve bant motifi yer alan her iki taşta kabartma şeklinde kollar tasvir edilmiştir. 18 in sağ kolu üzerinde bir tilki motifi yer alır. Bu taş, Nevali Çori'deki dikilitaş ile benzer özelliklere sahiptir. Bir stola (dikey olarak inen kabartma çifte bant) ve geniş yüzeyinde bantlar bulunmaktadır. Göğüs tarafında, dikilitaş çenesinin hemen altında stola şeritlerinin arasında, piktogram bulunmaktadır. Yukarıda H biçimli bir sembol onun altında bir daire ve yatay bir yarım ay bulunur. Gövde kısmında bukranion başı yer

⁸¹ Age , s. 138

⁸² Age , s. 140

alır.⁸³Yapılan çalışmalarda bu taşın kuzeyinde dolgu toprağı içinde büyük bir kireçtaşı plâka bulunmuştur. Üzerinde kabartma tekniğıyle yapılmış figürler incelendiğinde, yırtıcı hayvan motifinin baskın olduğu bir sahnenin tasviri yer almaktadır. Bu hayvan motifinde kullanılan baş ve sırt formu, sırtın üzerinde gösterilmiş hatlar ve kısa kuyruk bu motifin bir sırtlan betimlemesi olması olasıdır. Ayrıca D yapısının kuzeyinde bir sondajda Hallan Çemi ve Körtik Tepe tipinde, yeşil taştan yapılmış taş bir kap parçası bulunmuştur. İki zikzag çizginin altında boynuzlu bir hayvan olasılıkla bir ceylan betimlenmiştir. Ceylanın altında çok net anlaşılmayan bir motif yer almaktadır. Yine D yapısında dikdörtgen biçimli iki parça halinde bir tabela ele geçmiştir. Tabelanın üzerinde iki yılan betimlemesi ve yılanların arasında eklembacaklı bir hayvan yer almaktadır.

Bu yapıda genel olarak yılan ve tilki betimlemeleri ortak olsa da geniş bir motif çeşitliliğı vardır. Bunlar arasında yaban domuzları, ceylanlar, öküzler, yabaneşekleri, turnalar, leylekler ve ördek tasvirleri ve daha birçok motif yer alır.

6.3. Özel Yapılar

6.3.1. Sekili Yapı

Yerleşmenin doğusunda bulunur ve Taş Döşemeli Yapılar Evresinde görülür.Özel yapılar içinde yerleşmede görülen diğer yapılarla kıyasladığımız zaman en küçük olanıdır. Karışık kum ve çakıl taşlarından bu küçük yapının tabanı oluşturulmuştur. Tabandaki malzemeler özenle serilmiştir. Yapının duvarları boyunca giden geniş, taş seki bulunmaktadır.Yapının kuzeyinde ızgara planlı GG yapısı kesilmiş ve yapı yamacın içine oturtulmuştur. Güneydeki duvar, Saltaşlı Döşemeli Yapının arka duvarı üzerine yapılmıştır. Saltaşlı yapının bu dönemde hala ayakta kalabildiğini ve kullanılmaya devam ettiğini, yapının tabanına bağlanan kanalın doğrudan Saltaşlı döşemeli yapının içine açılmasından anlamaktayız.

6.3.2. Terazzo Yapısı

Bu yapı Hücre planlı yapılar evresinde görülür ve yerleşimin doğu kısmında konumlandırılmıştır. Yerleşim yerindeki diğer özel yapılardan farklı olarak yamaca oturtulmamıştır. Yapının ismini taban döşemesi olan Terazzo tekniğinden gelmektedir. Dış ölçüleri 12x9.25 m. olan yapı kalın taş duvarlara sahiptir. Yapının duvarlarında ikişer adet paye bulunmaktadır. Bu payelerin taşıyıcı olmasından ziyade sembolik anlamları olduğu düşünülür. Oldukça kaba taşlardan inşa edilmiş dış duvarlar 0.8x1.2 m. genişliğe sahip

⁸³Schmidt, K., 2007a, *Göbekli Tepe, Anadolu'da Uygarlığın Doğuşu ve Avrupa'ya Yayılımı Türkiye'de Neolitik Dönem; Yeni Kazılar, Yeni Bulgular*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, s. 150, İstanbul.

olmasına rağmen güney duvarların genişlikleri 40 cm.'yi bulur. Duvarların iç kısımlarına yerleştirilen payandalar görülür ve bu payandalar 1 m. kalınlığındadır ve 25 cm. derinliğe sahiptir. Yapının taban döşemesi hemen hemen 12 cm. kalınlığındadır. Taban söndürülmüş kireç ile birbirine bağlanmıştır ve küçük boyutlardaki kireç taşlarından oluşan bir dolguya benzer şekilde ancak kırmızı renkte başka bir taşın dökülüp bastırılması ile oluşturulmuştur. Bu şekilde taban üzerinde hiç yükseklik farkı olmadan düz bir yüzey elde edilmiştir. Kırmızı taban döşemesinin her iki yanında bulunan beyaz bir hat, yapının kuzey-güney yönüne paralel olarak ve payelerin hizasına gelecek şekilde döşemenin içine yerleştirilen beyaz taşlardan oluşur. Yapının kuzeydoğusunda yer alan ocağın ağzı kilden yarım ay şeklinde yapılmıştır. Yapının içinde ele geçen büyük bir tekne parçası vardır. Bu, yapı içinde bulunan tek buluntudur ve üzerinde stilize insan yüzü kabartması mevcuttur. Yapı, ortasına açılan geniş bir çukur ile tahrip edilmiş olup yapının ortasına açılan bu çukur içinden hiç geç dönem malzemesi gelmemesi sebebiyle bu çukurun aynı evrede ve bilinçli olarak açıldığını söylemek yanlış olmaz. Daha sonra da üzeri toprakla doldurularak terk edilmiştir. Terazzo yapısının üzerinde yenileme safhasına ait sadece iki duvar ele geçmiştir. Terazzo yapısının geniş odalı yapılar safhasına geldiğinde ise önemini kaybettiği düşünülür. Yapı yaklaşık olarak 110 m²'lik bir alanı kaplamaktadır. Terazzo yapısına ait duvarların hemen altında yer alan daha erken safhaya ait iki yapının duvar kalıntılarının olduğu saptanmıştır. Bu yapıların en azından birinde mevcut olan küçük paye veya direk çıkıntıları, bu yapıların da özel yapılar olabileceğini düşündürmektedir.

6.3.3. Saltaşlı Yapı

Bu evre Izgara planlı yapılar evresinin son evreleri ile kanallı yapılar evresinin başlarına tarihlendirilir. Yerleşmenin güney yamacında ana toprağın içine oturtularak inşa edilen yapı yaklaşık olarak 60 m²'lik bir alanı kaplamaktadır. Yamaca denk geldiğinden dolayı yapının güney tarafı tahribata uğramıştır ve yapı girişi de olasılıkla bu kısımda yer almaktaydı. Dikdörtgen planlı yapı 11x7,5 m. boyutlarındadır. Kaba taşlardan duvarları inşa edilen yapının kuzey duvarı, diğer duvarlardan daha kalındır ve yaklaşık olarak 1.3 m.'ye kadar ayakta korunmuştur. Yassı ve kırık taşların kullanılması dikkate değer olup 4 adet payanda bulunmaktadır. Bu payandaları incelediğimizde kuzey duvarda 1.2 m. genişlikte ve 50 cm. derinlikte iki ve güney duvarda da, yaklaşık 2 m. yükseklikte 2 adet payanda bulunur. Taş dizileri yaklaşık 1 m kalınlıkta olup arkasındaki duvarla bağlantılı olduğu düşünülmektedir ve öndeki taş dizisi büyük ihtimalle bir sekiye aittir. Aynı zamanda set görevi gören yapının kuzey tarafının genişliği 1 metreyi bulur ve 2 dar paye ile desteklenir. Yapının yan duvarları

ince örülmüştür ve yakın çevrede sıkça görülen düz kalker taşları ile taban döşenmiştir ayrıca taş araları da kille doldurulmuştur. Duvar ile tabanın birleştiği noktada düz taşların dik şekilde yerleştirilmesiyle meydana gelen bir süpürgelik mevcuttur. 2. ve 3. dikili taşlar odanın ortasındaki payelerin hizasına dik gelecek şekilde ve yapının kuzeydoğu köşesindeki doğu duvarına paralel olarak yerleştirilmiştir.

6.4. Kült Yapıları

Bir kültür üzerinde araştırma yapılırken en önemli veri kaynakları, ölü gömme gelenekleri, mimarideki uygulamaları ve saygınlık eşyaları gibi buluntulardır. Bu arkeolojik kanıtlar arasında sözü edilen yerleşmelerin mimarisinde, dönemin en başından beri açık bir biçimde günlük kullanım yapıları ile dinsel ve törensel içerikli kamusal yapılar ayrımı göze çarpar..

Göbeklitepe' de dört adet dairesel yapı ortaya çıkarılmıştır. Bu yuvarlak ya da oval yapıların çapları 10 ile 30 m. arasında değişir. Her biri iç içe dairelerden ve aralarındaki dar koridorlardan oluşan yapılar duvarlarına bitişik ortalama 12 adet ve ortada iki adet daha olmak üzere 14 adet stel ile donatılmışlardır. Bugüne kadar yapılan kazılarda 50 adet taş sütun ortaya çıkarılmıştır, bu ritüel merkezinde 200'ün üzerinde büyük taş sütunlardan söz edebiliriz.

Kült yapılarının yerleşme planı içindeki konumları: Bu yapıları konutlardan ayıran bazı ortak özellikler vardır. Bu dönemin en erken evrelerinde, Hallan Çemi ve Çayönü'nde sivil yapılar ile kült yapıları yerleşme planı içinde aynı alanı paylaşırlarken, aynı yerleşmelerde PPNB evresinin başları ile birlikte kült yapılarının özel alanlar içine inşa edildiklerini ve yerleşme ortadan kalkana kadarda çoğunlukla hep ritüelistik alanlar olarak kullanıldıklarını görmekteyiz. Nevali Çori'deki Kült Yapısı da (Cult Building II-III), PPNB evresinin başlarına tarihlendirilir ve yerleşmenin en erken evresinden sonevresine kadar aynı yerde hizmet vermiştir⁸⁴. Nevali Çori Kült Yapısı geniş ve iyi korunmuştur.Farklı evrelerde değişse bile bir kenarı yaklaşık 12-14 m boyutlarında olup kareye yakın bir özelliktedir. Yapının özelliklerinden biride sivil evlerden uzakta olması ve farklı bir planda, yerleşmenin batı tarafında inşa edilmiş olmasıdır. Nevali Çori'deki konutlar ise yerleşmenin orta ve sağ kısımlarında yer alırlar.

Neolitik Çağın en erken evrelerinde (PPNA) Göbeklitepe ve Hallan Çemi gibi merkezlerde kült yapılar dairesel ya da oval planlara sahipken, daha sonraları Nevali Çori'deki Kült

⁸⁴Hauptmann, H., **Die Neolithische Revolution in Anatolien**, (Ed: Badisches Landesmuseum, Karlsruhe),Die ältesten Monumente der Menschheit. Landesausstellung Baden-Württemberg im Badischen Landesmuseum Schloß Karlsruhe s.26-36, Stuttgart

Yapısı ve Çayönü'ndeki Saltaşlı Yapı (Flagstone Building), Kafataslı Yapı (Skull Building) ve Terazzo Yapı (Terazzo Building) gibi tek bir geniş avlu şeklinde ve genellikle dikdörtgen ya da kareye yakın bir planda inşa edilmeye başlanmışlardır. Kült yapılarının çoğu taş temeller üzerine inşa edilmişlerdir, oldukça anıtsal ve kültürel bir özellik taşımaktadırlar.

Kült yapılarda taban nadiren üzeri düzeltilmiş ve sonrasında cilalanmış saltaşlarından oluşur buna Saltaşlı Yapı'yı örnek verebiliriz.

Söndürülmüş kireçten beton sertliğindeki terrazzo tekniğinde yapılmış olan gösterişli ve büyük emek gerektiren teknikler yalnızca kültürel mekanlara özgüdür. Tabanların üzerleri cilalanmış ve boyanmıştır.

Nevali Çori Kült Yapısının üç tarafı taş bir seki ile çevrilmiştir ve giriş, merdiveninin hemen karşısına denk gelecek şekilde içinde in situ heykeliyle birlikte bulunan bir nişe sahiptir. Göbeklitepe'de ise, ortaya çıkarılmış olan dört tane dairesel tapınak yapısının birinde karşılıklı yerleştirilmiş aslan benzeri iki hayvan heykeli ile başlayan bir giriş koridoru görülür. Libasyon ve sunu yapıldığını bazı kutsal yapıların tabanlarında tespit edilen sıvı kalıntılarından anlamaktayız. Çayönü'ndeki kamusal yapılardan biri olan Sekili Yapı içinde bulunan bir kanal ile bu durumu teyit edebiliriz. Yine Çayönü'nde, altar benzeri bir platform bulunmaktadır, bu platform Kafataslı Yapının avlusunda bulunur ve ölü gömme törenleri için yapıldığı tahmin edilmektedir.

Geniş bir coğrafyada görmeye alışık olduğumuz kutsal ve törensel sembollerden biri olan boğa başı motifi ise, Hallan Çemi'deki kamusal yapının duvarına asılmış, Göbeklitepe'de ise stellerin üzerlerindeki kabartmalarda betimlenmiştir. Hallan Çemi'deki kamusal yapıların tabanlarında öğütme taşları gibi günlük işlere ait buluntular ele geçmemiştir.

Çayönü'nde, yaklaşık 20x60 m'lik bir alanı kaplayan "Plaza" ilk evrelerinde terazzo tabanlı ve etrafı stellerle çevrili bir açık kutsal alandır. Sonradan ise üzeri temiz tutulan ve yenilenen bir kil tabakası ile kaplanmıştır, steller bu yenilenen tabanın altına gömülmüştür. Plazanın kuzey kenarında ve batı kenarında sivil yapılar bulunmaktadır, kuzeyinde bulunan sivil yapılar düzenli olarak sıralanmış olsa da batısındaki sivil yapılar düzensiz olarak inşa edilmişlerdir. Her iki sivil yapıda benzer planlara sahip olsalar da aralarında önemli farklılıklar bulunmaktadır. Kuzey sınırı oluşturan yapılar, düzenli bir planlamaya sahiptirler

ve geniş olarak tasarlanmışlardır ve içlerinde maden cevherleri, kil kaplar, ev modelleri gibi yüksek statü eşyaları ele geçirilmiştir.⁸⁵

Kafataslı Yapı dikdörtgen bir plana dönüştürülen evresinde bazı küçük odacıklar içerir. Yapının ilk inşasından son evresine kadar farklı ölü gömme gelenekleri ve uygulamaları gözlenir, içerisi de yaklaşık 450 bireye ait iskelet kalıntısı bulunduğu için “Ölüler Evi” olarak adlandırılmıştır. Yapı içindeki odacıklar incelendiğinde bazı odalarda çok sayıda kafatası bulunurken bazılarında ise uzun kemik yığınlarına rastlanılmıştır. Aralarında ise ölü hediyesi olarak taş ve malahit boncuklar ile deniz kabuğu bir pandantifin bırakıldığı görülmüştür. Hocker tarzı gömülere de bazı odacıklarda rastlanılır. Ölülerin bazıları yapının yenilenme evrelerinde taşınarak ikincil gömü yapılmıştır. Kafataslı Yapı, ölülerin hazırlanması işlemleri ile de ilişkili bir yapıdır. Bu durum yapının avlusunda yer alan bir “altar” ve odacıklar ya da çukurlar içine süpürülmüş büyük miktardaki ezik kırık kemik kalıntılarından anlaşılır. Ölülerin yanlarına domuz alt çene kemiği gibi sunular da bırakılmıştır. Avlunun dış duvarı üzerinde ise yabani sığır kafatasının asılı olduğu anlaşılmıştır.⁸⁶

Göbeklitepe, MÖ yak. 10 bin yıllarına tarihlenen ve henüz kazılmamış dolgu birikimiyle belki Paleolitik Çağ içlerine kadar eskiye gidebilecek bir tapınaklar alanıdır. Schmidt’e göre, avcı toplayıcı topluluklar tarafından inşa edilmiş Göbeklitepe’de sürekli bir yerleşimin izlerine rastlanmamıştır ve bu tip dinsel merkezler yerleşik toplumların ortaya çıkışından bir hayli önce var olan bir olgudur. Urfa yöresindeki Akeramik Neolitik Dönem’in avcı toplayıcıları, eğer törensel bir merkez yapımı için bir araya geliyorlarsa, o halde dinsel inanç sistemlerine ilişkin kuralları, ritüelleri ve simgeleri oluşmuş ve ideolojik olarak belli bir yaptırım gücüne ulaşmış demektir. Yerleşik yaşama geçmeden önce örgütlenebilen göçebe avcı-toplayıcılar olgusu, bize toplulukları bir arada tutan bazı dinamiklerin ve ideolojinin daha yerleşik hayat kavramından önce oluştuğunu gösterir. Bu durum, insan kültüründeki birçok gelişmeyi, özellikle de gelişkin mimari ve heykeltıraşlık eserlerini yerleşik yaşamın birer unsuru gibi görmeye alışık olduğumuz bir düşünce sistemine yabancı gelse de şaşırtıcı değildir. Güneydoğu Anadolu Bölgesi’nde henüz Göbeklitepe ve bunun gibi kült merkezlerini yaratan kültürlerin Üst Paleolitik Çağdaki öncüllerini bilmiyor olsak da,

⁸⁵Erim, A., Özdoğan, M., 2007, *Çayönü, Anadolu’da Uygarlığın Doğusu ve Avrupa’ya Yayılımı, Türkiye’de Neolitik Dönem; Yeni Kazılar, Yeni Bulgular*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, s. 57-97, İstanbul.

⁸⁶Age, s. 57-97

örneğin Güney Avrupa Üst Paleolitik göçebe kültürlerinde mağaraların birer kutsal alan olarak görülüp kullanıldıklarını ve ilk sanat eserlerinin buralarda yaratıldığını biliyoruz.

Kutsal alandaki taş stellerin oluşturduğu dairesel tapım yapılarının yasaklı birer alan olarak mı tasarlandıkları ya da bu dar koridorlardan oluşan iç içe dairelerin insanlar tarafından hınca hınç doldurulmuş mekânlar mı oldukları konusunda belirgin veriler mevcut değildir. Belki de günümüzden geçmişe doğru gittiğimizde kutsal mekânların hemen tüm kültürlerde halka yasak ama belli bir ruhban sınıfın kullanımına açık olduğu gerçeğinden yola çıkarak, bu en eski kült alanlarının da yalnızca belli bir grup din adamı tarafından kullanılmış olabilecekleri varsayımı ortaya atılabilir. Ayrıca Göbeklitepe ve diğer kült merkezlerinde bir ruhban sınıfın varlığını, buralardaki tapınakların yapımında gereken büyük işgücünü, ancak dinsel bir yaptırım olan bir grubun organize edebileceği fikrine dayanarak da öne sürülebilir. Bu olası grupların tapınaklarda sürekliliği ikamet ettikleri bu alanları günlük yaşamlarında kullanıp kullanmadıkları ya da diğer avcı-toplayıcılarla birlikte belli zamanlarda bu kutsal mekanlara gelerek mi toplulukları yönettikleri bugün için tam olarak bilinmemektedir.

Kutsal alan ve ruhban sınıf geleneğini göz önüne aldığımızda, Göbeklitepe gibi merkezlerde sürekli yaşayan ve belki bu alanı koruduklarına inanılan, önemli kutsal günlerin dışındaki yılın diğer zamanlarında tapınakların inşaat faaliyetlerini yürütmek için liderlik yapan, bazı önemli dinsel günlerde büyük toplantıları ve şölen anlarındaki törenleri yöneten bir dinsel sınıfın varlığından söz edebiliriz.

Bu konuya ekleyebileceğimiz bir diğer açılım da tapınakları kullananlar ile yerleşik yaşama geçiş arasında kurabileceğimiz bağıdır. Belki de Yakınoğu' da neden bazı avcı-toplayıcıların yerleşik topluluklara dönüşürken bazılarının göçebeliğe devam ettikleri de, topluluk içindeki belli bir grup insanın sabit kutsal mekanlar oluşturup, buraların inşası ve kullanımıyla ilgili işler için toplulukları organize ederek yerleşiklik olgusuna yaklaşmasıyla açıklanabilir.

6.4.1. Nevali Çori Kült Yapısı

Nevali Çori'de "Ana yerleşme I" olarak tanımlanan son tarihöncesinin yerleşimi altında, 2 m dolgu kalınlığı olan İlk Neolitik Dönem'e tarihlenen beş yapı katı (I – V) saptanmıştır; ancak yerleşimin sol kısmında bu dönem yalnızca iki yapı katı ile temsil edilmektedir. İki büyük yapının yanı sıra, 29 yapı ortaya çıkarılmıştır. Dikdörtgen planlı ve düzenli iç bölmeleri olan yapılar ayrı düzende yerleştirilmişlerdir. Duvarlar kalın bir çamur tabakasıyla örülmüş kireçtaşından yapılmıştır. Dış duvarların genişlikleri 30 ila 60 cm. arasında değişir. I – IV yapı katları boyunca yapılar, Çayönü Çanak Çömleksiz Neolitik mimarisinde de olduğu gibi,

aynı yerde, üst üste gelecek şekilde yenilenmiştir. Bir yapı terk edildiğinde, duvar yükselteleri azaltılarak düzletilmiş ve yeni yapı düzlemin üzerine oturtulmuş; bu nedenle yerleşimin yaşam süreci boyunca yapılar KKB\GGD'ya yönelik durumlarda korunmuşlardır. Bu sürecin tek istisnası, evrenin son yapı katındaki Konut I'dir. Ayrışık yerleşme düzeni içinde yapılar, aralarında geçit gibi açıklıklar bırakılarak, birbirlerine koşut olarak yan yana dizilmişlerdir. Dar girişli ön cepheleer güneybatı ya da güneydoğudaki Kantara Vadisi'ne bakmaktadır.

Tabakalanmada "Alt Evre Çukurları (basal pist)" olarak tanımlanan çukurlar gibi "pişirme çukuruna rastlanmıştır. Diğer yandan, oval ya da "U" biçimli ateş çukurları söz konusudur⁸⁷. Saptanan konutlarda taban altı gömütler mevcuttur⁸⁸. Nevali Çori, Güneydoğu Anadolu'daki en eski tapınak yapılarından birine sahiptir⁸⁹. Tabaka I'de yapılan ve II'ye kadar yenileyerek varlığını sürdüren, terasın kuzeybatı ucunda, kareye yakın planlı büyük bir yapı bulunmaktadır. Ana hatları ve daha özenli yapısı ile iç düzenlemesi, onu dikdörtgen konutlardan ayırmaktadır. Yapının Tabaka I'de görülen duvar kalıntıları, bunun birçok kez yenilenmiş olduğunu göstermiştir. Yapının arka duvarı, yamaç eğimini düzelterek alt kotta bir düzlem elde etmek için, yamacı keserek içine giren 3 m. bir teras duvarı ile örülmüştür.⁹⁰

II. tabakadan itibaren görülmeye başlanan ve kuzeybatı terasındaki konutlardan farklı bir pozisyonda inşa edilen kült yapıları Yapı I, II ve III olarak tanımlarız. II ve III olarak numaralandırılmış üst üste inşa edilmiş olan kült binaların bu son iki evresi anlaşılabilmiştir ancak V. tabakaya tarihlendirilmiş olan I ise tahribata uğradığından dolayı pek anlaşılabilmiştir.

Yapı I: Sadece 4 metre uzunluğundaki bir dış duvar ile saptanan yapı, kült binaların en eskisidir, sadece güneydoğu kesiminde rastlanılmıştır. Duvar hafif eğimli bir yamacın içine oturtulmuş olup yapıya ait kırılmış payeler daha da önemlisi heykeller yapıdan alınmış ve bir sonraki kült binada devşirme malzeme olarak kullanılmıştır. Yapı I'in inşasından önce konglomera cinsi bir taş kütleinin içine çukur açılmıştır ve çukurun kuzeydoğu kısmının yaklaşık 3 m. kazıldığı düşünülmektedir. Ayrıca burada 2 m. mesafeyle konulan kireçtaşı kayalıklarda görülmektedir. Yapı I'in arka duvarı eğimli yamaca kazılmış ancak vadiye

⁸⁷ Hauptmann, H., 2007, *Anadolu'da Uygarlığın Doğusu ve Avrupa'ya Yayılımı, Türkiye'de Neolitik Dönem; Yeni Kazılar, Yeni Bulgular*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, s 138, İstanbul.

⁸⁸ Age, s 139

⁸⁹ Köroğlu, K., 2006, *Eski Mezopotamya Tarihi Başlangıcından Perslere Kadar*, İletişim Yayınları, s.41, İstanbul.

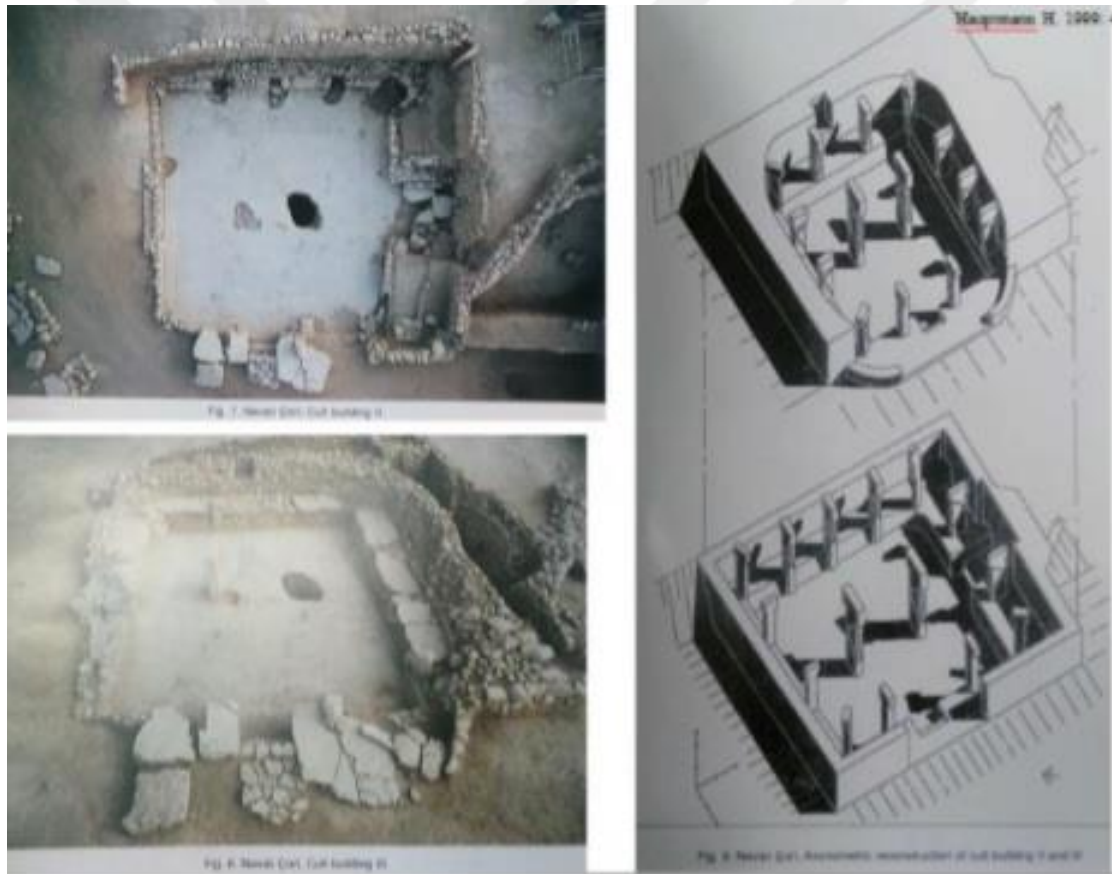
⁹⁰ Hauptmann, H., 2007, *Anadolu'da Uygarlığın Doğusu ve Avrupa'ya Yayılımı, Türkiye'de Neolitik Dönem; Yeni Kazılar, Yeni Bulgular*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, s 140-141, İstanbul.

bakan kısım açılmıştır. Yapıya başka açılardan bakıldığında, toprağa yarı gömülü gibi gözükür ancak güneyden bakıldığında böyle olmadığı görülmektedir.

Yapı II: Yapı II, Yapı I'in üzerine inşa edilmiştir. Tamamı açığa çıkarılan yapı 13.90x13.50 m. ölçülerine sahiptir, 188 m²'lik bir alanı kapsar ve hemen hemen kare planlıdır. Korunmuş bir şekilde günümüze kadar ulaşmayı başaran yapının tamamı açığa çıkarılmıştır. Hafif işlenmiş yumuşak kireç taşları yapının inşasında kullanılmıştır. Yapı dış ölçüleriyle güneydoğu-kuzeybatı yönünde olup yapının iç ölçüleri 9.15 m. kuzeydoğu ve 8.40 güneybatı yönüyle hafif trapez şeklindedir. Günümüze 90 cm' lik kısmı ulaşan yapı kullanımda olduğu zaman yamaçta olan dış çevre duvarlarının yüksekliği 2.80 m olduğu düşünülmekte olup yapının güneybatı- kuzeydoğu yönünde uzunluğu 9.20 m'dir. Yapının diğer yerlerinde 50 cm.'ye ulaşan duvar genişlikleri bulunmaktadır ve özenle örülen kırık kireçtaşları yapının duvarlarını oluşturmaktadır. Duvarların iç kısımlarında rastlanan beyaz kil sıva ve sıvanın üzerinde bulunan kırmızı siyah boya izleri duvarların boyalı olduğunu göstermektedir. Yapı içersini, yaklaşık 1 m. derinlikte yassı kireç taşlarının çamur ile tutturulmasıyla yapılmış bank çevreler. Bu bankın araları toplam 13 "T" başlı paye ile çevrelenmiştir. Yapıya giriş güneybatıdan 2 basamakla inilerek gerçekleştirilmektedir. Terazzo tabanlı yapı çok sağlam şekilde korunmuş gri- beyaz renkte olup, alçı harcın yere serilmesiyle oluşturulan tabanın kireçtaşları yaklaşık 15 cm kalınlığa ulaşmaktadır. Taban yaklaşık 81 m²'lik iç alanı kaplamaktadır, yapının içini çevreleyen taş bankların önünde hafifçe yükselerek 2 cm. kalınlığındaki sıva üzerinden yükselerek geçer. Yapının ortasında 2 payenin olması büyük bir ihtimaldir ve belki de bu payeler kült bina III'te kullanılmıştır. Yapının çevresinde bulunan dış duvarın tabanı taş ile döşenmiştir ayrıca dış duvarda oluk şeklinde bir açıklık vardır, bu açıklık 1.25 m'dir, bunun nedeni yamaçtan gelen suyun akması içindir. Söz konusu olan diğer bankların arasına yerleştirilmiş payelerin yükseklikleri 2.30-2.40 m. arasında değişmektedir. Bu payelerin ölçüleri yaklaşık 50x40 cm'dir ve dikdörtgen kesitlidir. Mevcut olduğu düşünülen 13 payeden kırık olanların yalnızca 5 tanesinin alt kısmı ele geçmiştir. Payelerin çatıyı desteklediği ve T şeklinde olduğu düşünülmektedir. Yapının güneydoğu duvarında içeriye doğru girinti yapan bir niş olduğu tespit edilmiştir. Tespit edilen bu nişin sıvasız bir tabana sahip olduğu ve olasılıkla da yapı I'in kırık payeleriyle inşa edildiği düşünülmektedir. II numaralı kült binada oldukça dikkat çekici bir kuş- insan karışımı betimleme görülür. Yapının doğu köşesinde bulunan podyumda 1.70 ve 1.95 m olmak üzere iki paye bulunmuştur. Payeler üzerinde kabartmalar olduğu görülür ayrıca 1.95 m yükseklikteki paye, yapının kuzeydoğu duvarı ile yassı taşlarla döşeli bir bank arasında yer

alır. Yapının alanı yeni duvarların örülmesiyle daraltılmıştır ve araları taş, toprak karışımı ile doldurulmuş ve III numaralı yapı da bunun üzerine inşa edilmiştir.

Yapı III: II numaralı kült binanın direkt üzerine yapılmıştır. Buna bağlı olarak yapının alanı daralarak 155m²'ye inmiştir. II numaralı kült binada terazzo tabanda kısmen yenilemeler yapılmış olmasına rağmen eski taban III numaralı kült binada da kullanılmıştır. Yapı içinin boyutları 12.10x12.80 m. olarak bir dikdörtgen şeklindedir. II numaralı kült binada olduğu gibi dış duvarları içeriden taş döşeli bir bank ile çevrelenir ve T şeklindeki payeler bunların arasında ve yapının orta kısmında yer alır. Bu payelerden 10 tanesi bank aralarına, 2 tanesi de girişi oluşturan basamakların yanına yerleştirilmiş olup mekanın ortasında bulunan 2 payenin üzerinde rölyefler bulunur.

Resim 6.12. Nevali Çori II-III kült yapısı.

(Hauptmann 2007, Fig.7-8)

III numaralı kült bina direkt olarak II numaralı kült binanın üzerine inşa edilmiştir. İnşa edilirken bazı kısımlar değiştirilmiş olup bazı yerleri ise tekrardan kullanılmıştır. Yapı işlevini kaybedip terk edildiğinde yapının içerisine yukarıda bahsedilen buluntular bırakılmıştır.

6.4.2. Kafataslı Yapı

Bu yapı yerleşim yerinin doğusunda, Saltaşlı Döşemeli yapının birkaç metre kuzeydoğusunda yer alır ayrıca Izgara planlı yapılar safhasının ikinci yarısından itibaren kanallı yapılar safhası ve taş döşemeli yapılar safhasında görülür. Kafataslı Yapı ismini farklı ölü gömme geleneği ile gömülmüş gömütlerden alır. Yapı hakkındaki önemli bilgileri, yapı içinde ele geçen buluntulardan almaktayız. Yapı uzun bir zaman kullanılmıştır ve önemini korumuştur. Yapı kendi içinde yenileme evresine sahip iki farklı planlı yapıdan oluşmaktadır.

BM 1 a-d: Yapı içindeki bu bölüm yapının kuzey kısmıdır ve yapının eski evresidir. Bu evrede yapının ilk önce dış duvarları ardından da iç duvarlarının yapıldığı anlaşılır. Kendi içinde 4 yenileme safhasına sahip olan bu yapının en eski safhası söbe planlıdır. Yapı, yamaç kesilerek oturtulmuştur. Yamaç kesilerek zemine oturtulan yapının yeni evresinde dörtgen plan görülür ve yapının güney tarafı kesilmiştir.

BM 1d: Bir kısmı bulunan söbe planlı yapının kuzey duvarı, sonraki evrelere ait (BM 1 b-c) duvarların altında kalmıştır. Bu yapının kafataslı yapı içinde yer alıp almadığı tam olarak tespit edilememiştir.

BM 1c: BM 2 a-c evresi, BM 1c yapısının güney yarısını kesmiştir. Yapının duvarları yapılırken, iki tarafı açık olan GL yapısının avlusu da ortadan kesilmiştir. Yapı içerisinde 2 adet iskelet çukuruna rastlanılmıştır, bunlardan biri diğerine göre daha büyüktür.

BM 1b: Bu evrede yeni bir duvar yapılmıştır bu duvar BM 1c yenileme evresine ait duvara paraleldir, aralarında 25-30cm bir mesafe vardır. Mevcut iki duvar arasında oluşan boşluk taş ve toprak ile doldurulmuştur. Doldurulan boşluğun üstü düz taşlarla kapatılmıştır. Duvarı desteklemek için önüne 2 adet taşıyıcı yerleştirilmiştir. Yapı bu evrede kalın duvarlı ve küçük mekanlı hale gelmiştir. Altta bulunan iskelet çukurlarını tabanı oluşturan toprak örter. Tabanda çok sayıda insan kemiği bulunmuştur. Yapıda bu evrede ve BM 1c evresinde şiddetli bir yangın meydana gelmiştir..

BM 1a: Yapının dolgusu BM 2 tarafından yok edilmiştir.

BM 2a-c: Kafataslı yapının dörtgen planlı, yeni evresi olarak da tanımlanabilen bu evrede taban tıpkı saltaşlı döşemeli yapıdaki gibi yassı taşlar ile döşenmiştir. Bunun yanı sıra yapının kuzey kısmında birbirinden geçişli dörtgen odalar bulunur. Yenileme evresinde ise (BM 2c) taban altı hücrelerinden, güney yarısı sıvalı olan güneyinde ise bir sunak taşı bulunan bir avlu bulunur. Sunak taşı bulunan avlunun güney tarafı yamaca bakar, bu kısım

tahribata uğramıştır. Avlunun bu yüzünün kapalı mı açık mı olduğu tahribattan dolayı anlaşılammıştır. Yapı 80 m²'yi aşan bir alana bu evrede ulaşmıştır. Çok sayıda insan gömüsü yapının hücrelerinde bulunmuştur. Tabanın üzerine açılan bir çukurda muhtemelen eski evreye ait olabilecek bir sığır boynuzu bulunmuştur.

Bu yapının ölü kültü ile ilgili olduğunu yüzeyde bulunan taştan masada bulunan kristalleşmiş insan ve sığır kanı bulgularından anlamaktayız.

BM 2c: Derine inen bir duvar söbe planlı yapıyı kesmiştir. Bu duvar, daha üstteki yapı yenileme evrelerine (BM 1b-c) ait dolguların üstüne oturur ve kuzeye doğru genişler. Dolayısıyla üst yapı evresinde duvarın genişliği 1m. ye ulaşmıştır. Bu duvar 2 duvar ile kesişir duvarların biri doğudan biri batıdan dik şekilde gelir. Mekanın kuzeyinde 4 adet hücre bulunur. Bu hücrelerin içinde değişik ölü gömme gelenekleri ile gömülmüş iskeletlere rastlanılmıştır. Hücrelerin üstlerini örten bu yassı saltaşı döşemeden kerpiç bir eşik ile sıvalı tabana sahip avluya geçilir. Eşiğin önünde taban ile beraber sıvanmış bir çukur bulunur.

Avlunun her iki yanında biri kerpiçten diğeri taştan yapıma 2 tane seki bulunur. Bu yapı evresine ait olduğu düşünülmüş sunak taşına ait parçalar, yapının bir üst yenileme evresine ait duvarların kaldırılması sırasında bulunmuş ve birleştirilmiştir. Kerpiç eşikten altta daha eski evreye ait olabilecek, saltaşlı döşemeli yapıdaki gibi yönleri ve aralıkları ile aynı olan tepeleri kırık dikilitaşlar görülmüştür. Bu iki dikilitaşın arasında ise koyu kırmızı renkte ince tanecikli bir dolgu vardır. BM 2b: Avlunun yan tarafında bulunan kerpiç sekinin üstüne bu evrede taş duvar örülmüştür. Alan taş duvarlar ve dikili taşlar duvar içinde kalacak şekilde bölünmüştür, ve böylece mekan 3 bölümlü bir hale gelmiştir. Avlu tabanı sıvalıdır ve bu evrede de kullanılmaya devam ettiği görülür. Tabanı sıvalı olan avlunun bu evrede de kullanılmaya devam ettiği görülmektedir. İkincil gömülere de bu yapı evresinde rastlanır, Gömüler dolgularda ve taban üzerlerinde görülür. Dörtgen bir çukur orta odanın duvarlarının birinin hemen önünde bulunur, çukur özenli yapılmış olup üzeri düz bir taş ile kapatılmıştır. Bu çukurun hemen kuzeybatısında ise batıdaki odaya açılan giriş yerinin ön tarafında taban üzerinde geniş halka dipli, dışı kırmızı boyalı, akıtacak yeri olan alçak kenarlı alçı kap bulunmuştur. Törensel bir anlamı olduğu düşünülmektedir. Yerleşmede bulunan en eski alçı kap özelliğini taşımaktadır.

BM 2a: Yapının bölme duvarları bu evrede daha da genişletilmiştir. Kafataslı yapının en yeni yenileme evresidir. Batı dış duvar, 60 cm. daha batıya kaydırılmıştır. Güney duvar ise daha da genişletilerek doğu ve batı odasından avluya açılan giriş açıklığı bırakılmıştır. Odaların tabanları ise küçük taşlardan oluşan bir döşeme ile kaplanmıştır. Yapının duvar

kalınlıkları 85 ila 100 cm arasında değişmektedir. Üzeri özenle açkılanmış olan kireç taşından yapılan pembe renkli bir blok avlunun güneybatı köşesinde bulunur.

Kafataslı yapının güney duvarlarında avlu kısmına bakan payeler vardır. Yapı bu özellikleri ile bu evrede anıtsal bir görünüme kavuşmuştur.

6.4.3. Plaza Kült Yapısı

Yerleşmenin orta kesiminde bulunan Plaza,Izgara Planlı Yapılar Evresi'nde yapılmış olup Çanak Çömleksiz Neolitik Dönem'in sonuna kadar özel törenler için kullanıldığı düşünülmektedir. Hücre Planlı Yapılar Evresi'ne gelindiğinde Plaza yapısı daha da büyümüştür, 30x50 m'lik bir alanı kaplamıştır.

6 tanesi kuzeyde 4 tanesi ise güneyde bulunan günümüze kadar 10 tanesisaptanan2 sıra dikilitaşın Hücre Planlı Yapılar Evresi'nde Plaza'nın orta kesimine, yerleştirildiği düşünülmektedir.Bu dikilitaşlar batı-güneybatı, doğu-kuzeydoğu yönünde uzanırlar ve aralarında 3-4 metre mesafe bulunur.Sıralı dikili taşların arasında yaklaşık 11 metrelik bir mesafe bulunmaktadır. 1.80-2.20 m. yüksekliğindeki taşlar kabaca işlenmiştir, kenarları yuvarlatılmıştır, enine kesitleri dikdörtgene yakındır. Dikilitaşlar Hücre Planlı Yapılar Evresi'nin sonlarına doğru kırılarak, taban altına gömülmüşlerdir. Plaza yapısı Geniş Odalı Yapılar Evresi'ne gelindiğinde artık önemini kaybetmiştir üstü toprak ile örtülür ve boş bir alan görüntüsünü alır. Plaza açık alan olarak kullanılmasına rağmen artık bakımsız bir hale gelir, temiz tutulmaz, çöplük ve mezbaha alanı olarak kullanılmaya başlanır. Çevresindeki kült binaları ve yukarıda sıralanan özellikleri ile Plazayı, Geniş Odalı Yapılar Evresi'ne kadar kült veya törensel amaçlı kullanılan bir yer olarak tanımlamak mümkündür. Plazayı yapıların gömülme geleneğine ilişkin göstergeler açısından ele aldığımızda ise sembolik objeler olarak tanımlayabileceğimiz dikilitaş parçalarının tabana yatırılması ve taban döşemesi öne çıkar. Meydan kült işlevini kaybettikten sonra Plaza da bulunan dikilitaşlar atılmak yerine kırılarak alana serpiştirilmiş ve üzeri taban dolgusu ile kaplanmıştır buda bize yapının bilerek gömüldüğünü düşündürmektedir.

6.5. Depo Yapıları

6.5.1. Akarçay Tepe Depo Yapısı

K yapısı, hücre benzeri küçük mekânlarında ortaya çıkarılan nitelik ve nicelik bakımından çeşitlilik gösteren buluntularıyla sıra dışı bir örnek oluşturur. K1 mekânında üç hayvan heykelciği, bir taş kap parçası, üç ağırlık taşı ve kazı\çizi bezemeli bir kireç taşı bulunmuştur. K3 mekânı iki kemik alet, bir taş kap, iki ağırlık taşı ve bir boncuk; K6 odası iki kazı\çizi

bezemeli taş; K7, bir öğütme taşı ve iki sapan taşı içermektedir. Buluntu dağılımı belli bir görüntü ya da belli bir farklılaşma göstermez. Ancak, malzeme çeşitliliği ve toplumdaki faaliyet alanlarını, zanaat çeşitliliğini işaret etmesi açısından önemlidir. Dahası, bu malzemelerin ister günlük kullanımına yönelik olarak isterse daha sonra kullanmak amacıyla olsun yapının bu bölümünde saklandığını ve\veya depolandığını gösterir. Nesnelerin in situ durumda bulunuşunun yapıdaki kısmi yangına mı bağlı olduğu, yoksa topluluğun ortak yaşam, ortak kullanım anlayışında bir değişime mi işaret ettiği, yapı içi buluntu zenginliğiyle K yapısının özel bir yapı mı olduğu, halen çok yönlü olarak tartışılan konulardandır.⁹¹ Ancak bu sorunların dışında, yapının ortaya çıkarılan seviyesindeki hücre tipindeki mekânlarının depolama veya üretim amaçlı olarak kullanılan zemin kat olduğu kâbul edilirse, bu durum, yaşam alanı olarak kullanılan ikinci katın varlığını işaret eder. Nitekim duvarların kalınlığı iç bölümler, aynı dönemde bölgenin başka yerleşmelerinden de bilinen ikinci kat olasılığını güçlendirmektedir.

6.5.2. Çayönü Depo Yapısı

Hücre Planlı Yapılar Evresinde görülür. (PPNB, G.Ö. 8600-8300): Eski raporlarda Cell-plan olarak adlandırılmıştır. Hücre planlı yapılar evresinde iki katlı yapı kavramı ortaya çıkmaktadır. Üst kata merdivenle çıkıldığı tahmin edilmektedir. Yerleşme dokusunun bu evrede biraz daha sıklaştığı gözlenmiştir. Yapılarda bodrum katı oluşturulduktan sonra hatıllar atılarak, kerpiçten mekan elde edilmiştir. Çoğu zaman taban altlıkları mezar, depo veya kiler olarak kullanılmıştır. Bu evrenin en üst yapı katında mezarlarda belirgin bir biçimde azalma görülmüştür. Bu da bize yavaş yavaş yerleşme dışı mezar geleneğinin başladığını düşündürmektedir. Bu evreye kadar yapılarda tamir ve ek yapılar görülmemiştir bu evreyle birlikte görülmeye başlanmıştır. Bu evrede, yapılar taş temel üzerine yapılmıştır, temel küçük kırık taşlardan ve dere taşlarından oluşturulmuştur. Harç olarak da kerpiç ve dolayısıyla çamur da kullanılmıştır. Bu taş temel yer yer 60 cm yükseklikte olabilmektedir. Bunun üzerine de kerpiç duvarlar yükselir. Birçok yapıda odaları ayıran hücrelerin arasında dar geçiş aralıklarına rastlanmıştır. Odaların tabanları toprak ve kerpiçten yapılmıştır. Bazı odalarda taş döşemelere rastlansa da bu çok sık rastlanan bir durum değildir.

⁹¹ Özbaşaran, M., ve Molist, M., 2007, *Akarçay Tepe, Orta Fırat'ta Neolitik Döneme Ait Yeni Bir Yerleşme*, (Eds: Özdoğan, Başgelen). *Anadolu'da Uygarlığın Doğusu ve Avrupa'ya Yayılımı, Türkiye'de Neolitik Dönem; Yeni Kazılar, Yeni Bulgular*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, s. 182, İstanbul.

6.6. Sarnıçlar

Göbekli Tepe, yaklaşık son 25 yıldır, yeni bir paradigmanın gelişiminin odağında yer aldı. Bilhassa her yerde karşılaştığımız “dünyanın ilk tapınakları” nitelemesi ile kendini belli etmektedir. Göbeklitepe’nin anıtsal mimarisi için “tapınak” teriminin kullanımı, Klaus Schmidt’in ilk yayınlarına ve Harald Hauptmann’a dek izlenebilmektedir. Göbekli Tepe’nin yalnızca ritüel amaçlı kullanıldığına dair yorumlar, özellikle son yıllarda gerçekleştirilmiş olan kazı sonuçları ve daha önceki yıllarda kazılmış alanlara dair verilerin tekrar değerlendirilmesi sonucunda sorgulanmaya başlanmıştır.

Schmidt’in Taş Devri tapınakları teorisinin iki temel argümanı, yerel faaliyetlere dair verilerin yokluğu ve anıtsal yapıların kullanımlarının ardından içlerinin bilinçli olarak (ritüel ile ilişkili olarak toprakla) doldurulmasıdır. Kalıcı veya geçici şekilde işleyen bir “tapınak personeli” mekanizmasının varlığı ihtimalini göz ardı etmemekle birlikte Schmidt, Göbekli Tepe’de yerel bir yerleşmenin varlığına dair herhangi bir belirti tespit edememişti. Bunu, özellikle, en yakınında bulunan su kaynağının kuzeydoğu ve güneybatıya doğru yaklaşık beş kilometre mesafede yer aldığı ve dolayısıyla burada sürekli bir yerleşmenin olası olmadığı vurgusu ile gerekçelendirmiştir. Platonun batı yamacında tespit edilip belgelenen, platodan yağmur suyunun tahliye olduğu ana güzergâh üzerinde kayaya oyulmuş sarnıçlar ve kanalların varlığı da, onu bu düşüncenin aksini düşünmeye yönlendirmemişti.⁹² Fakat, 2011 yılından bu yana, höyüğün farklı kesimlerinde, iki koruyucu çatı yapısının inşası amacıyla kazılan sondajlardan elde edilen veriler, en erken evrelere dair şimdiye dek bilinenden farklı bir tablo çizmeye başlamıştır ve daha önce bilinmeyen türde mimari buluntulara ulaşılmıştır. Özellikle, kuzeybatı çukurda (K10-55 açması) bulunan, oldukça büyük ve derin, kayaya oyulmuş çukur yapı, höyükte yağmur suyunun depolanması ile ilişkili olabilecek bir faaliyete işaret etmektedir. 8 m. çapında ve 2,8 m. derinliğindeki çukurun şu ana dek sadece bir bölümü kazılabılmıştır. Batısında bulunan, dar, duvarla çevrili giriş / kanal, yapının içine su tahliyesi gerçekleştirmiş olabilir, bu da yapının Göbekli Tepe’de şimdiye dek bulunmuş olan en büyük sarnıçı olduğunu ve bu yönüyle 1995 yılında E Yapısı’nın kuzeyinde bulunan, kayaya oyulmuş iki çukurdan daha fazla öneme sahip olduğunu göstermiştir. 2013 yılında, kuzeybatı çukurda yer alan K10-35 açmasında bulunan, kayaya oyulmuş bir kanal da ayrıca Göbekli Tepe’de Neolitik Dönem’de su temin etme ve depolama stratejilerini

⁹² Clare, L., Kinzel, M., Sönmez, D., Uludağ, C., 2019, *Göbekli Tepe: UNESCO Dünya Miras Alanı ve Değişen Yaklaşımlar*, Mimarlık Dergisi, Ocak-Şubat 2019 Sayı: 405, s.15, Ankara.

çağrıştırılmaktadır. Söz konusu kireçtaşı levhalarla bilinçli bir şekilde kapatıldığı varsayılan kanal, K10-55'teki geniş çukurun sadece 12metre batısında konumlanmaktadır.⁹³

⁹³Clare, L., Kinzel, M., Sönmez, D., Uludağ, C., 2019, *Göbekli Tepe: UNESCO Dünya Miras Alanı ve Değişen Yaklaşımlar*, Mimarlık Dergisi, Ocak-Şubat 2019 Sayı: 405, s.16, Ankara.

7. GÜNEYDOĞU ANADOLU BÖLGESİ ÇANAK ÇÖMLEKSİZ NEOLİTİK DÖNEM YERLEŞİMLERİ MİMARİ GELİŞİMİ

7.1. Akarçay Tepe

Akarçay Tepe de kazıldığı kadarıyla en eski yerleşme, MÖ 8.binyılın (uyarlanmış) hemen başına tarihlenir. Bu en eski yerleşme tabakalarına, höyüğün yalnızca doğu kesiminde ulaşılmıştır. Akarçay Tepe'ye, bitkileri kültüre alma, hayvan evcileştirme, taş duvar örme ve kerpiç yapımı gibi bilgilerle gelen ilk yerleşikler, Su Deresi üzerindeki terasa yerleşmişlerdir. Ortaya çıkarılan en eski yerleşme tabakası olan Tabaka II, ızgara planlı bir yapı ile temsil edilmektedir. N olarak adlandırılan yapı, birbirine paralel şekilde dizilmiş, dört taş sırasından oluşmaktadır.

M Yapısı (Özbaşaran ve Molist et al. 2007a: 149)

L Yapısı (Özbaşaran ve Molist et al. 2007a: 150)

N Yapısı (Özbaşaran ve Molist et al. 2007a: 149)

C Yapısı (Özbaşaran ve Molist et al. 2007a: 151)

R Yapısı (Özbaşaran ve Molist et al. 2007a: 151)

K Yapısı (Özbaşaran ve Molist et al. 2007a: 152)

Resim 6.13. Akarçay tepe yapıları

(Özbaşaran ve Molist et al, 2007a:149-152.

Duvarlar; orta ve küçük boy kireçtaşıyla, kuru taş tekniğinde yapılmıştır. Kazılan alanın sınırlı, üstteki tabakaların ise henüz kaldırılmamış olması nedeniyle ızgaraların bir yapının bir bölümü mü, yoksa bağımsız bir yapı mı olduğu şu an için belirsizdir. Bir sonraki tabakada, taş temel üzerine kerpiç duvarlı, dörtgen planlı bir yapı görülür; AB yapısı. Halen kazılmaktadır ve yalnızca güney bölümünden bilinmektedir. Bunun üstündeki tabakada, yine ızgara planlı bir yapı olan M yapısı yer almaktadır. Izgaralar bu kez hem malzeme hem boyut açısından da önceki ızgara planlı N yapısından ayrılır. İki çift, birbirine paralel uzanan kerpiç duvarlardan oluşan M yapısı, bu kez hemen güneyinde yer alan dörtgen planlı taş temelli L yapısı ile ilişkilidir.⁹⁴

10. ve 11. tabakalarda bir dizi çukur ve taşlarla çevrelenmiş direk yerleri mevcuttur. 0.15 – 0.20 m. çapındaki direk çukurları belli bir düzen göstermemekle birlikte, hafif çatı yapısına sahip mekanları işaret etmektedir. Söz konusu tabakaların kısıtlı bir alanda ortaya çıkarılması ve sağlam koruna gelmiş mimari öğelerin yokluğu bu alanın kullanımı ile ilgili daha kesin veriler elde edilmesini engellemektedir. Bununla birlikte ele geçen malzemenin çoğunluğunu, yontmataş endüstrisi ürünleri ile hayvan kemikleri oluşturur. Çanak çömlek yoktur, taş alet özellikleri Çanak Çömleksiz Neolitik Dönem özelliklerini işaret eder⁹⁵. N, AB, M ve L yapılarının ait olduğu 11'den 9'a kadarki tabakalar, burada bulunan yontmataş endüstrisi ürünlerinin tipolojik ve teknolojik özelliklerine bağlı olarak, Çanak Çömleksiz Neolitik B evresinin orta aşaması sonu (Orta PPNB) tarihlendirilebilir. Arada herhangi boşluk bulunmaksızın bunları izleyen tabakalar, Tabaka 8 – 7, Akarçay Tepe'de en yoğun ve en geniş alanlarda araştırılmış ve halen kazısı devam eden tabakalardır. Bu nedenle, yerleşme düzeni ve mekânsal düzenlemeler önceki evreye oranla daha iyi bilinmektedir. Tabaka 8 ve 7'de en azından altı yapı, tümüyle ortaya çıkarılmıştır. Genel özellikleri, "plan ve yapı malzemelerinde çeşitlilik" olarak özetlenebilir: tek mekânlı yapılar, çok mekânlı/hücre planlı yapılar; tümüyle taş, taş temelli kerpiç duvarlı yapılar gibi çeşitlenmelerin tümü aynı yerleşim evresine ait tabakalarda bulunmaktadır.⁹⁶Taban üstü kül çukuru (7. tabaka), taş yapı kalıntıları (8. tabaka) ve döşeme (9. tabaka) gibi yapısal öğeler, açık alanda yürütülmüş kimi faaliyetlerin kanıtlarını oluşturmaktadır.⁹⁷Tabaka 8 ve 7'nin

⁹⁴ Özbaşaran, M., ve Molist, M., 2007, *Akarçay Tepe, Orta Fırat'ta Neolitik Döneme Ait Yeni Bir Yerleşme, Anadolu'da Uygarlığın Doğuşu ve Avrupa'ya Yayılımı, Türkiye'de Neolitik Dönem; Yeni Kazılar, Yeni Bulgular*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları s. 180, İstanbul.

⁹⁵ Arimura, M., vd., 2001, *Akarçay Tepe Kazısı, 1999, Ilısu ve Karkamış Baraj Gölleri Altında Kalacak Arkeolojik ve Kültür Varlıklarını Kurtarma Projesi 1999 Yılı Çalışmaları*, TAÇDAM, s.310, Ankara.

⁹⁶ Özbaşaran, M., ve Molist, M., 2007, *Age*, s.180

⁹⁷ Arimura, M., vd., 2001, *Age*, s.311

mekânlarına bakıldığında, tek mekanlı yapılardan birisi olan C yapısı, korunmuşluk düzeyi ve diğer yapılar tarafından çevrili açık bir alanın ortasında bulunan konumu açısından öne çıkan bir yapıdır. Duvarlar tümüyle kireçtaşındandır; kuru taş tekniğiyle örülmüştür ve kazıldığı kadarıyla 1,60 m. yüksekliğe kadar koruna gelmiştir. Bu yapının eski yapı evresine ait, batı duvarında dışa açılan bir kapısı bulunmaktadır. Kapı girişi olasılıkla iç avlu olarak kullanılan, alana açılır. Yapının ikinci yapı evresinde kapı, iri bir taş blok ile kapatılmıştır.⁹⁸

R, T ve G yapıları, aynı tabakalara ait çok mekanlı yapılardır. Doğu-batı yönünde uzanan yapılardan ilk ikisi batıda kısmen tahrip olmuştur. T yapısı, taş temel üzerine inşa edilmiş kerpiç bir yapıdır. Ortaya çıkarılan 11 mekân, üç sıra üzerinde tasarlanmıştır; üç kanatlı yapı planlarını çağrıştırır. Büyükçe mekânlar orta sırada, daha küçük, hücre benzeri mekânlar her iki kenarda yer alır. Odaların bazıları sıkıştırılmış toprak tabanlıdır. Duvarlar sıvalıdır. Bir mekanda ortaya çıkarılan ve doğu duvarına bitişik, küçük bir platform, çok nadir görülen iç yapı öğelerinden biridir. T yapısı geç evresine kazılmış, iki evreli yapıdır.

Aynı alanda, kerpiçten yapılmış ikinci yapı, çok odalı G yapısıdır ve C'den, çok dar bir boşlukla ayrılır. Batı duvarındaki payanda görünümlü kerpiç bölmeler iç mekânı üç kısma ayırır. G yapısı da iki evrelidir; ortaya çıkarılan geç evresinde taban üzerinde olasılıkla hasır kullanımına işaret eden organik izler rastlanmıştır.

Çok mekanlı, taştan bir başka yapı R yapısıdır; orta ve küçük boy kireçtaşlarından yapılmıştır. Planı; ortada büyükçe merkez avlu ile bunu çevreleyen, hücre benzeri küçük odalardan oluşur. Kuzeyinde, dış duvarları boyunca, bu yapı planları tipik bir özellik olarak görülen ek duvar yer alır. Bu tür dış duvarlar, yapının ana duvarlarından daima daha alçaktır; kullanılan taşların çeşitliliği ilginçtir. Yapının ana duvarlarının inşasında yalnızca kireç taşı tercih edilirken, seki ya da destek duvarı görünümündeki bu dış duvarlarda bazalt, kireçtaşı, çay taşı ve kimi zaman da çakmaktaşı blokları kullanılmıştır. Akarçay Tepe'de kireçtaşı kullanımı, Çanak Çömleksiz Neolitik mimari için tipiktir ve adeta dönem belirleyicisidir.

Bir diğer çok odalı yapı, planı R yapısına benzeyen Y yapısıdır. Y yapısı, ortada uzun bir ana mekân ve bunun iki yanına sıralanan daha küçük mekânlardan oluşur; yapının güney kanadı üzerine, farklı boyutlarda, dört küçük mekân, doğu kanadında ise üç odası bulunur. Y yapısının kuzey ve batı bölümlerinin neredeyse tamamı geç tabakalar tarafından tahrip edilmiştir.

⁹⁸ Özbaşaran, M., ve Molist, M., 2007, *Akarçay Tepe, Orta Fırat'ta Neolitik Döneme Ait Yeni Bir Yerleşme, Anadolu'da Uygarlığın Doğuşu ve Avrupa'ya Yayılımı – Türkiye'de Neolitik Dönem – Yeni Kazılar, Yeni Bulgular*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları s. 180, İstanbul.

Tabaka 8 ve 7'nin mimari kalıntılarına genel olarak bakıldığında belirli bir düzen görülür. Yapılar, ortak kullanıldığı düşünülen açık alanların çevresinde yer almaktadır. Diğer bir deyişle, yapılarla çevrili açık alanlar ortak kullanım alanlarıdır. Yapılar birbirlerinden bağımsız, ayrı ayrı konumlanmışlardır. Açık alanlar, dolgu özelliklerine bağlı olarak, günlük işlerin yapıldığı iç avlular olarak yorumlanabilir. Ateş çukurları, pişirme çukurları, kül ve çöp çukurları bu alanda yer alır. Böylesi açık alanlardan biri olan AM, kuzeyde bir taş duvar ile sınırlanmıştır; mekanın ortasında bir ateş yeri bulunur. Bu alanın batısındaki mekân, AK, T, C ve R yapılarıyla çevrili bir başka ortak alandır. Doğudaki, balıksırtı duvar, mekânı ikiye böler; işlevi olasılıkla C yapısına girişin önündeki boşluğu sınırlamak, ayırmak, belki de korumaktır. Kuzeyden ve batıdan G, C ve R yapılarınca çevrelenen diğer açık alan da, söz konusu yapılar tarafından kullanılmış olması gereken çok sayıda çöp ve kül çukuru ile günlük kullanım dolguları içermektedir.

Tabaka 6, önceki tabakalarda ortaya çıkarılan hücre planlı yapılar ile karşılaştırıldığında benzer özellikler gösteren K yapısı ile temsil edilir. Her iki plan arasındaki fark iç mekân bölümlenmesinde yatar. K yapısı doğu – batı yönünde üç sıra, kuzey – güney yönünde üç sıra halinde dizilen ince uzun, küçük boyutlu mekânlarda simetrik bir planı sergiler. Bu yapıların özelliği olan dıştaki ek duvar bu yapıda da vardır ve yapının batı uzun duvarı boyunca yer alır. Yapı malzemesi ve inşa teknikleri önceki tabakadakilere benzemektedir. Aynı anlayışla yapılmış bir başka dış duvar yapının güney duvarında görülür; bu kez yalnızca orta boy bazalt bloklar kullanılmıştır.⁹⁹

Kazısı devam eden ve 5 – 4 ve 3. Tabakaları kapsayan yerleşme evresine ait BA yapısı, batı yarısı neredeyse tümüyle tahrip olmuş, temel seviyesinde bulunmuş, dolayısıyla çok da iyi korunarak zamanımıza gelmemiş bir yapı olmakla birlikte, gerek Akarçay Tepe, gerekse Yakınoğlu Neolitik Dönem'i için çok önemli bir yapıdır. Yapı, 30 m².den fazla bir alanı kaplar ve çok mekanlıdır. Höyüğün batıdan doğuya doğru hafif eğimli eski topografyasını uyarlanarak, yapılmış yapının kuzeyi kare planlı iki küçük mekan ile son bulur. Uzun ve dar merkezi bir mekan ortadan ikiye bölünmüştür. Yapının batı kesiminde tahrip olmasına karşın tümleme çalışmaları ile, kuzeyde iki odanın bulunduğu, güneyde ise her biri üç odalı iki sıra ile toplamda sekiz mekanın olduğu düşünülebilir. Bu tip hücre planlı yapıların geniş bir çeşitlenmesini sergileyen Çayönü gibi başka yerleşmelerden de benzer planlar bilinmektedir.

⁹⁹Özbaşaran, M., ve Molist, M., 2007, *Akarçay Tepe, Orta Fırat'ta Neolitik Döneme Ait Yeni Bir Yerleşme, Anadolu'da Uygarlığın Doğuşu ve Avrupa'ya Yayılımı, Türkiye'de Neolitik Dönem; Yeni Kazılar, Yeni Bulgular*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları s. 181, İstanbul.

BA yapısının tabanı bulunamamıştır; bununla birlikte yapının doğusunda ve güneyinde, çukurların, direk çukurlarının ve taş öbeklerinin bulunduğu yapı dışı açık alan tabanları, üzerindeki in situ buluntularıyla birlikte ortaya çıkarılmıştır. Dış tabanlar, hayvan kemiği parçaları, çakmaktaşı ve obsidyen kırıkları ve küçük çakıllarla karışık sert bir dolgu toprağına sahiptir. Yapının ve yapıya ait bu dış mekanların önemi, Akarçay Tepe'de bulunan ve en eski çanak çömlek parçalarının gerek yapı içindeki mekan dolgularında, gerekse dış mekan tabanlarında bulunmuş olmasıdır. Bu çanak çömlek parçaları, BA yapısını Akarçay Tepe'nin en eski çanak çömleklili evresine tarihlenmektedir.

BA yapısının yapım tekniğı, yapı malzemesi, küçük, hücre benzer mekanları, yönü ve boyutu kendinden önceki Çanak Çömleksiz Neolitik Dönem hücre planlı yapıları ile doğrudan ilişkilendirilebilecek benzerlikler göstermektedir. Bu özellikler yontmataş ve kemik endüstrisinin teknolojik özellikleri ile doğrulanmaktadır. BA yapısının içinde ve dışında bulunan çanak çömlek, yerleşmede "çanak çömleksiz yaşam tarzı" tüm öğeleriyle sürmekteyken gelmiş ve bu yeni girdi Akarçay Tepe'deki yaşamı bu aşamalar değişmemiştir. Çok az sayıda bulunması, görünümlerinin Çanak Çömleksiz Neolitik'in özenli yapım taş kapları hatırlatır olması, bunların büyük olasılıkla Akarçay'lılar tarafından yeni bir malzeme, bir prestij malzemesi gibi kabul edilmiş olduğunu gösterir. Akarçay Tepe'de Çanak Çömleksiz Neolitik'ten Çanak Çömleklili Neolitik'e geçiş evresidir.¹⁰⁰

¹⁰⁰Özbaşaran, M., ve Molist, M., 2007, *Akarçay Tepe, Orta Fırat'ta Neolitik Döneme Ait Yeni Bir Yerleşme Anadolu'da Uygarlığın Doğuşu ve Avrupa'ya Yayılımı, Türkiye'de Neolitik Dönem; Yeni Kazılar, Yeni Bulgular*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları s. 183, İstanbul.

7.2. Gusir Höyük

Yapılan kazı çalışmalarında değişik türde mimari yapıların bulunduğu Gusir Höyük'ün, üst kesiminde koruna gelen mimari tabakada; çukur tabanlı, yuvarlak bir yapı ve ona eklenmiş dikdörtgen planlı mekânlar yer almaktadır.

Resim 6.14. Gusir höyük yuvarlak planlı yapılar

(Atlas Dergisi Mart 2013, Karul N.)

Çapı 10 metreyi bulan merkezi yapı, formu itibariyle yuvarlak plandan köşeli mimariye geçişi örneklemektedir. Bir metrelik kısmı düzensiz taşlarla inşa edilen duvarın üst seviyesi, dal-örgü tekniğiyle yapılmıştır. Taş duvarın iç yüzeyi ve ahşap üst yapı, kerpiç ile kaplıdır. Mekânın içinde duvara paralel dönen bir seki, yassı büyük taşlarla belirlenmiş kil sıvalı bir alan, taş tekne ve öğütme taşlarının bulunduğu birimler mevcuttur. Ayrıca mekân içinde, alt kısımları küçük taşlarla çevrelenerek sağlamlaştırılmış üç dikilitaş bulunur. Dördüncü dikilitaşın varlığı ise diğerleri gibi bir yatağı çevreleyen destek taşlarından anlaşılmaktadır.

Buluntu merkezinde Körtik Tepe ve Hasankeyf Höyük ile benzeşen yapıları barındıran eski bir katmanda, yaklaşık 5 metre çapında, yuvarlak planlı ve çukur tabanlı yapılar yer almaktadır. Duvarları, somun biçimli dere taşları seçilerek, üstteki tabakaya oranla daha derin bir çukurun iç çeperi boyunca örülerek oluşturulmuştur. Dikilitaş geleneğinin devam ettiği bu katmanda, özenle biçimlendirilmiş bir dikilitaşın üzerinde bilinçli olarak açılmış

birkaç delik dikkat çekmektedir. Ayrıca yine bu katmanda bir evin içindeki dikilitaşın etrafına bırakılan çok sayıdaki hayvan boynuzunun İnanç sistemiyle ilgili olabileceği düşünülmektedir. Bu katmanda yer alan yapıların içinde bilinçli bir şekilde oluşturulan yanıklı ve bol taşlı katmanlara rastlanması; yapıların, işlevini tamamladıktan sonra bilinçli olarak tahrip edilip molozunun içeriye doldurulduğunu akla getirmektedir. Dikilitaşlar "T" biçimli olmaması nedeniyle, megalitli buluntu merkezlerinde yer alan dikilitaşlardan ayrılmaktadır. Ancak Gusir Höyük; Göbekli Tepe ve Nevali Çori buluntu merkezlerinde yer alan "T" biçimli megalitlerin etrafına bırakılan figürler ve bilinçli bir şekilde buluntu merkezinin doldurulması bakımından benzerlikler içermektedir.

Buluntu merkezinde yapılan kazılarda, mimari açıdan diğerlerinden farklı özelliklere sahip bir yapıya da rastlanmıştır. Yuvarlak planlı olan ve çapı 1 metreyi bulan yapı, 1 m. kadar zemine gömülüdür. Mekânın iç çeperinde, dikine yerleştirilmiş yassı büyük taşlar yer almaktadır. Tabanın daha küçük taşlarla düzenli bir şekilde kaplandığı yapının ortasında, özenle biçimlendirilmiş taş bir platform ve platformun içindeki oyuğa yerleşik olduğu düşünülen bir dikilitaş yer almaktadır.

Derin çukurların iç çeperine örülen taş duvarlara sahip bir alttaki tabakada da yuvarlak planlı yapılar bulunmaktadır. Bu yapılar daha büyüktür ve tabanları daha derindedir. Kısa aralıklarla inşa edilen ve duvar yükseklikleri yer yer 2 metreye kadar korunan yapıların çapları 10 metreyi bulmaktadır bu tabakada yer alan bir yapıda; duvarın, ortada çok az bir açıklık kalacak şekilde, birkaç kez iç içe yenilediği görülmektedir. Uygulama bu yönüyle Göbekli Tepe yapılarını çağrıştırmaktadır.

Göle doğru eğimli alanın hemen kuzey batı kesiminde ise kare planlı, olasılıklı modern bir yapının temelleri göze çarpmaktadır. Gölün kıyısındaki alanlarda, sık otlar nedeniyle hiçbir buluntu görülmezken, yeni sürülmüş olan alanlardan çok az sayıda taş, sileks ve obsidyen aletler toplanabilmiştir. Obsidyen sadece az sayıda üretilmiştir. Tipoloji bakımından buluntular Güneydoğu Anadolu'daki diğer yerleşimlerle benzerlik göstermektedir.¹⁰¹

7.3. Çayönü

Höyüğün güney kesiminde Çanak Çömleksiz Neolitik Çağ bulguları tespit edilmiştir. Çanak çömleksiz neolitik çağ kendi içinde mimarisiyle alt safhalara ayrılmıştır. bunların eskiden yeniye yeniye doğru sıralarsak ; yuvarlak planlı yapılar (PPNA), ızgara planlı yapılar

¹⁰¹ Velibeyoğlu, J., vd., 2002, *Botan Vadisi ve Çatıtepe (Tilli) Yüzey Araştırmalarının İlk Sonuçları, Ihsu ve Karkamış Gölleri Altında Kalacak Arkeolojik ve Kültür Varlıklarını Kurtarma Projesi 2000 Yılı Çalışmaları*, TAÇDAM, s. 784, Ankara.

(PPNB), kanallı yapılar (PPNB), taş döşemeli yapılar (PPNB), hücre planlı yapılar (PPNB), geniş odalı yapılar (PPNC) safhası olarak adlandırılmıştır. Yerleşimin konut mimarisini incelediğimizde, burayı diğer yerleşim yerlerinden farklı tutan ve Yakındoğu Arkeolojisi için önemli birtakım özellikler karşımıza çıkmaktadır. En önemlisi Neolitik Çağ'ın kendi içindeki safhalarının kesintisiz olarak saptanabilmesidir. Diğeriyse, bu yerleşim yerine baktığımızda her tabakada, farklı bir mimari planın kabul gördüğünü görürüz. Çanak Çömleksiz Neolitik Dönem boyunca Çayönü yerleşiminde konut mimarisi, yuvarlak planlı basit kulübelere taş temelli-kerpiç duvarlı kompleks yapılara kadar sürekli bir değişim ve gelişim gösterir. Bu yerleşim yerinde görülen en önemli özellik her bir tabakada yalnızca tek bir ev tipinin bulunması ve sonraki tabaka başladığında da bütün ev planlarının önceki tabakadan farklı olmasıdır. Bu bakımdan Çayönü'de Çanak Çömleksiz Neolitik Dönem, belirli bir ev tipleriyle temsil edilmekte ve buna göre adlandırılmaktadır.

Konutların dışında kült binalarda görülmektedir. Yerleşmedeki kült binalar son derece iyi korunmuştur ve günümüze kadar ulaşmıştır. Genel olarak kült binaların olduğu gibi dokunulmadan bırakıldığı ve taşlarının sonraki yapılarda kullanılmak için alınmadığı görülmüştür.

7.4. Mezraa Teleilat

Mezraa - Teleilat'ta höyükte birbirinden yaklaşık 5.000 yıllık boş bir dönemle ayrılan iki kültürel evre bulunmaktadır. Bunlardan I. Evre Demir Çağ'ı, II.-V. Evreler Neolitik dönemi temsil etmektedir.

V. Evre / Çanak Çömleksiz Neolitik B (PPNB Orta): Bu döneme tam olarak inilmemiş, yalnızca höyüğün kuzey ve güneyinde yapılan sondajlardan gelen ve henüz mimariye bağlanmayan dolgulardaki çakmaktaşı aletlerin biçimsel özellikleri, yerleşimde PPNB döneminin olduğunu göstermiştir.

IV. Evre / Çanak Çömleksiz Neolitik B (PPNB Son): Bu dönem höyüğün kuzeyindeki derin sondaj ile höyüğün batı yamacındaki basamaklı açmada çok sınırlı bir alanda saptanmıştır. Yapılan kazısı kadarıyla bu döneme ait 3 mimari tabaka bulunmuştur. Bölgedeki diğer yerleşimleri gibi bölmeleri belirli standarta göre olmayan hücre planlı yapılardan oluşmaktadır. En eski yapı taş temelsiz kerpiç olup hemen üstündeki taş temellidir. Bu evrede, başta Akarçay Tepe olmak üzere, Suriye'deki birçok kazı yerinden oldukça ayrıntılı olarak bilindiği için, kazı stratejisinde bu dönemin açılmasına ağırlık verilmemiştir.

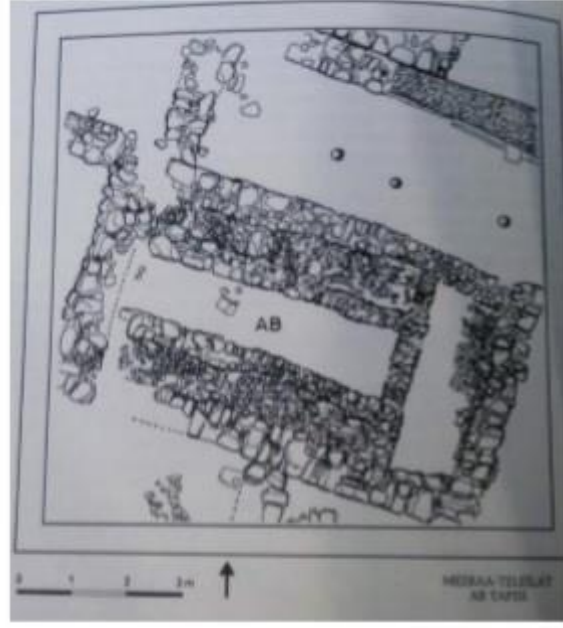
Resim 6.15. Mezraa Teleilat havadan genel fotoğraf.

(Karul N. 2003, s.526)

III. Evre / Çanak Çömleksiz-Çanak Çömleklili Geçiş Aşaması: Höyüğün oldukça kalın ve bölgedeki diğer yerleşimlerinden bilinmeyen özelliklere sahip bir dolgusu vardır bu dolgunun. Yaklaşık olarak 400 m²'lik bir alanda izlenen bu evre, küllü katmanların, dal-örgü gibi hafif yapıları yansıtan mimarisi vardır. Yakınoğu'daki bu geçiş aşaması tartışmalı ve tam olarak anlaşılamayan bir süreçtir. IV. evrenin üzerine kurulan III. evre ne kadar IV. evrenin dolguları üzerine kurulsa da buluntu topluluğunda önemli farklar vardır. Örneğin yontma taş alet geleneğinin sürekliliği gibi kültürel devamlılık göstergelerinin de varlığı, söz konusu kültürel dönüşüm sürecinin, sanıldığı gibi aksine, basit olarak açıklanamayacağı kadar karmaşık olduğunu gösterir.

III. evre A ve B olarak ikiye ayrılmıştır. IIIB evresinde 4 yapı katı bulunmaktadır.¹⁰² IIIB evresi yaklaşık 80 cm kalınlığında ve ardıl olarak dizilmiş siyah ve açık renkli küllü damarlardan oluşan, bol yanıklı parça içeren dolgularla belirlenmiştir. Açılan alanda görülen mimari, boyları yaklaşık 4 x 2 m kadar olan tabanları küçük taş döşeli, kenarları kil sıvalı kulübeler, söbemsli fırın ve ocak tabanlarından ibarettir. Bunların yanı sıra çok sayıda ahşap direk çukurları görülmüştür ve bu durum yapı üstlerinin, çok büyük olmayan ahşap direklerle desteklenmiş ince dal ya da kamyş gibi organik maddelerden oluştuğunu göstermektedir.

¹⁰² Çelik, B., 2005, *A New Early Neolithic Settlement in Southeastern Turkey: Hamzan Tepe*, Neo – Lithics 2/04 A Newsletter of Southwest Asian Lithics Research, Berlin.

Resim 6.16. Mezraa Teleilat AB yapısı.

(Karul N. 2003, s. 528- 530)

IIIB'nin devamı niteliğinde olan IIIA evresinde, IIIB'deki küllü damarlar seyrelmiş olmasına karşın, buluntu topluluğu hemen hiç değişmeden devam etmiştir. Bu evrede mimariye bakıldığında ise, çok iyi planlanmış düzenli bir yerleşim olduğu bu dönemde iyi korunmuş anıtsal yapılarla temsil edilen, 3 adedi tam olmak üzere toplam 6 adet yapı mevcuttur. Bunlar, yaklaşık 10 x 5 m boyutlarında uzun dikdörtgen planlı bağımsız birimlerden oluşmaktadır. Yapıların batı kısmında koridor şeklinde ince uzun 3 mekân ve bunun doğusunda, ortasında büyük bir fırın bulunan iki küçük mekân bulunmaktadır.¹⁰³

7.5. Sumaki Höyük

En geç yerleşim höyüğün batı kesiminde yaklaşık 750 m²'lik bir alana yayılmış iki yapı kalıntısı, tandır ve derin çukurları ile Ortaçağ'a ait iki evreli, birkaç haneli bir mezra veya bir çiftliktir. Sumaki Höyük'te farklı özelliklere sahip dört evre saptanmıştır. Dördüncü ve üçüncü evreler dörtgen ve bazen iki katlı yapıları ile Yukarı Mezopotamya ve Güneydoğu Torosların eşliğinde çeşitli kazı yerlerinden bilinen Çanak Çömleksiz Neolitik Dönem B sonları özelliklerini gösteren yerleşik düzenli yerleşimlerdir. Çanak Çömlekli Neolitik Dönem'e tarihlenen ikinci ve birinci evreler ise yerleşik yaşamın bozulmasının ardından gelen geçici barınak-çadırlarıyla yarı göçebe yaşamın süregeldiği yerleşimlerdir.

¹⁰³ Çelik, B., 2005. *A New Early Neolithic Settlement in Southeastern Turkey: Hamzan Tepe*, Neo – Lithics 2/04 A Newsletter of Southwest Asian Lithics Research, Berlin.

Resim 6.17. Sumaki Höyük görünümü.

(<http://www.etkihaber.com>)

Neolitik dönem yerleşmesi, bugünkü verilere göre, doğu kesimde, geniş bir açık alanın çevresini kuşatan ayrışık düzenli, köşeleri yuvarlak dönüşlü, dikdörtgen planlı çift veya çok odalı yapılardan oluşuyor. Batı kesiminde ise, doğuya doğru alçak teraslar üzerinde birbirine koşut konumlanmış, çok odalı yapılar yer alıyor. Yapıların arasındaki yer yer yoğun küllü alanlara ise tek odalı daha küçük yapılar ve ocaklar yapılmış. Yapıların duvarları ince dal, saz ve kamış gibi malzemeden örülüyor. İki veya çok odalı yapıların duvarları, 35-40 santimetre mesafeye yerleştirilen, sepet şeklinde örülen iki sıranın arasının killi toprakla doldurulması, başka bir deyiş ile 'sepet örgü arası kil doldurma' yöntemi ile inşa edilmiş. Odaların sıvalı toprak tabanları ya da taş döşemeleri yok. Bazen orta dikmeyi destekleme amaçlı yerleştirilmiş taşlar yapının taban düzlemini belirliyor. Odalar boş veya buluntu çok az. Damla ilgili yeterli veri olmamakla birlikte, ince duvarlı yapıların sazlarla kapatıldığı, kalın duvarlı olanların saz ve toprak ile örtüldüğü tahmin ediliyor. Saz barınakların ağıl ve depo olarak kullanılan güncel örnekleri aynı yöredeki Tepecik köyü yakınlarında. Bu barınaklardan bazısının üstü açık, bazısının kapalı. Bu bağlamda Sumaki'deki yapıların da benzer özellikler taşıdığı ileri sürülebilir. Açık alanlarda, yapılardaki gibi 'sepet örgü arası kil doldurma' olan, düzgün sert toprak tabanlı, büyük ocaklar dikkat çeker.

8. GENEL DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

İnsanlık tarihi açısından bir devrim olarak nitelendirilebilecek olan Neolitik Dönem'e dair veriler Anadolu'da G.Ö. 12.000 yılına değin uzanmaktadır. İnsan topluluklarının avcı-toplayıcılıktan besin üretimine dayalı tarım ekonomisine geçtiği, yabancı ot ve hayvanları evcilleştirdiği, yerleşik hayatı benimsediği ve ilerleyen dönemlerde çanak çömlek ürettiği bu dönem Anadolu'da kabaca M.Ö. 10.000 ila 6.000 yılları arasına tarihlendirilmektedir.

Güneydoğu Anadolu ve çevre kültür bölgesi, Anadolu'da Neolitik Dönem'in en eski buluntu yerlerinden biridir. Bölge içerisindeki yerleşmeler genelde Fırat ve Dicle havzalarında ve bu nehirlerin aktığı vadilerde ve çevresinde yoğunlaşmaktadır. 1960'lı yıllar itibariyle bölgede başlatılan çalışmalar sonucunda pek çok höyükte Neolitik Dönem verilerine ulaşılmış ve Çanak-Çömleksiz Neolitik dönemden Çanak-Çömlekli Neolitik Dönem'e kadar ayrıntılı bir biçimde bilgi edinme olanağı doğmuştur.

Bereketli Hilal bölgesinde, Neolitik Dönemin karakteristik yaşam biçiminin doğuşu ve gelişimine neden olan temel etkenlerden; yerleşik düzene geçiş, hayvan ve bitkilerin evcilleştirilmesi ve ardından bu yaşam şeklinin gelişmesi, genişlemesi ardından yıkılmasının büyük oranda dönemin inanç sistemi ile ilişkili olarak biçimlendiği görülmektedir. Çanak Çömleksiz Neolitik Dönemde, Güneydoğu Anadolu Bölgesindeki hayatın hemen hemen tüm öğelerini denetleyen ve elinde tutan karmaşık ancak katı bir dinsel sistemin ve imtiyazlı bir dinsel zümrenin varlığı anlaşılmıştır. Mimarisi, tapınak yapıları, heykeltıraşlık eserleri ve sembolizmi ile yaşanan bu ihtişamlı süreç, Çanak Çömlekli Neolitik Çağa yakın bir dönemde dönüşüm geçirerek sona erer. Dönemin son zamanlarına doğru "Neolitik Çöküş" olarak isimlendirilen bu sürecin ve çekirdek bölgedeki karakteristik Neolitik yaşam biçiminin dejenerasyona uğrayarak ve biçim değiştirerek çevreye yayılmasının temel sebebi olarak, bölgede Neolitik Çağın başından beri hakimiyet sürmekte olan ruhban sınıfına karşı duyulan tepki ve sosyal bir çalkantıyı görmekteyiz.

Bıçakçı'ya göre PPNA dönemi yeni yapı şekillerinde taşıyıcı sistemle ilgili iki unsur öne çıkmaktadır; duvarlar ve sütunlar. Malzeme olarak kilin yapılarda kullanımı çok eski zamanlara dayanmaktadır. Taşların üst üste dizilmesi, kil topanlarının destek yapılması ve direkler ile yapının yüksekliğinin 2 m.'yi kadar bulmasıyla yapılardaki yaşam alanının çatıya olan yüksekliği artmaktaydı. Bu dönemin sonlarında ve PPNB'nin erken safhalarında yapının bölümlenmesi gerektiğinden, yukarıda değinilen bu çözümler yeterli olmamaya başlamış, bununla beraber bazı mimari ve mühendislik sorunları ortaya çıkarmıştır.

Özdoğan'a göre PPNA döneminin sonunda, fonksiyonlarına göre bölünmüş geniş mekanları içeren daha geniş dörtgen planlı yapılara geçişe hazırlar. Bu değişim oldukça zor olmuştur. Önceki dönemlerde görülmeyen gıdayı hazırlama, muhafaza etme gibi faaliyetlerin ortaya çıkması, bu küçük barınakları yetersiz duruma getirmekteydi. Bu nedenden dolayı yuvarlak planlı bir yapıyı bölmek ya da yapıya ek bir bölüm yapmakla işlevli hale getirmek oldukça zordur. Bu nedenle PPNA, bir sonraki aşama olan PPNB' de görülen dörtgen planlı yapıların ortaya çıkmasını hazırlayan bir dönemdir. Fakat bu değişiklikler çok kolay gerçekleşmemiştir; temel, köşe bağlantısı, taşıyıcı duvarlar, kapı, çatı, baca gibi mimarinin ana unsurlarını oluşturan faktörleri de beraberinde getirmiştir.

Yuvarlak Yapılardan başlayarak insanlığın gelişim aşamasını temsil eden Yuvarlak/Dikdörtgen Yapılar ve Dikdörtgen Yapılar ihtiyaçların giderilmesi için daha çok depo alanları olarak kullanılmışlardır. Suriye Bölgesi'nden etkilenen bu yapılara Anadolu'nun başka köşelerinde rastlamak zordur. Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nin iklim şartlarını da düşünürsek eğer neden depo alanlarına ihtiyaç duyduklarını açıklayabiliriz. Tabii bunun yanında inanç ile gelen değişimlerde olmuştur. Önceleri İntramural Gömü yapan halk inancın değişmesiyle birlikte Extramural Gömüye geçiş sağlamışlardır. Üretici yaşam insanı değiştirmiş ve kendi yapabileceklerinin farkına varmalarını sağlamıştır. Mağara/kovuk yaşamından çıkıp kendisini daha iyi bir yerde kamufle etme insanın insan olduğunun farkına varmasına sebep olmuştur.

KAYNAKLAR

- Arimura, M, Balkan. Atlı, N., Borell, F., Crauells, W., Duru, G., Erim. Özdoğan, A., Ibanez, J., Maede, O., Miyake, Y., Molist, M., ve Özbağaran, M. (2001). Akarçay Tepe Kazısı, 1999, (Eds: N. Tuna – J. Öztürk – J. Velibeyoğlu). *Ilisu ve Karkamış Baraj Gölleri Altında Kalacak Arkeolojik ve Kültür Varlıklarını Kurtarma Projesi 1999 Yılı Çalışmaları*, TAÇDAM, Ankara, s. 309 – 337
- Balkan, Atlı, N., Erim. Özdoğan, A., ve Özbağaran, M. (1999a). Akarçay Tepe, 1998 Araştırması (Eds: N. Tuna – J. Öztürk). *Ilisu ve Karkamış Baraj Gölleri Altında Kalacak Arkeolojik Kültür Varlıklarını Kurtarma Projesi 1998 Yılı Çalışmaları*, TAÇDAM, Ankara, s. 63 – 73.
- Balkan, Atlı, N., Ferran, B., Duru, G., Ibanez, J., Maeda, O., Miyake, Y., Molist, M., Özbağaran, M. (2004). Akarçay Tepe 2001 Yılı Çalışmaları, (Eds: N. Tuna – J. Greenhalg – J. Velibeyoğlu), *Ilisu ve Karkamış Baraj Gölleri Altında Kalacak Arkeolojik ve Kültür Varlıklarını Kurtarma Projesi 2001 Yılı Çalışmaları*, TAÇDAM, Ankara, s. 227 – 240.
- Banning, E., B. (2003). “Housing Neolithic Farmers”, *Near Eastern Archaeology*, 66:1, s: 4-21.
- Bar-Yosef, O. (1989). Synthese: The PPNA in the Levant – An Overview, *Paleorient* 15(1), 57 – 63.
- Başgelen, N. (1999). “Yeni Kazıların Bulguları Işığında Neolitik Çağ”, *Arkeoloji ve Sanat Dergisi*, 93, 22-24.
- Bıçakçı, E. (2003). “Observations on the Early Pre-Pottery Neolithic Architecture in the Near East: 1. New Building Materials And Construction Techniques”, M. Özdoğan, H. Hauptmann (eds), *Köyden Kent İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları*, s: 385-413.
- Bıçakçı, E. (2009). “Mimarlıkta Malzeme; Tarihten Endüstri Devrimine Malzeme, Teknoloji ve Mimarlık”. *Üç Aylık Yapı Malzemeleri Dergisi*, 4(2).
- Braudel, F. (2007). *Bellek ve Akdeniz Tarihöncesi ve Antikçağ*, (Çev: A. Berktay). İstanbul: Metis Yayıncılık.
- Childe, G. (2006). *Tarihte Neler Oldu*, (A. Şenel ve M. Tunçay, Çev.) İstanbul: Kırmızı yay.
- Childe, G. (1996). *Kendini Yaratan İnsan*, 5. basım, (F. Ofluoğlu çev.). İstanbul: Varlık Yay.
- Clare, L., Kinzel, M., Sönmez, D., ve Uludağ, C. (2019). *Göbekli Tepe: UNESCO Dünya Miras Alanı ve Değişen Yaklaşımlar*, Mimarlık, Ocak-Şubat 2019 ISSN 1300-4212 Yıl: 56 Sayı: 405, Yenişehir/Ankara.
- Çambel, H., Braidwood, R.J., (1980). 196 - 1962 Çalışmalarına Toplu Bakış, *İstanbul ve Chicago Üniversiteleri Karma Projesi Güneydoğu Anadolu Tarih Öncesi Araştırmaları*, İstanbul: Edebiyat Fakültesi Basımevi, s.1-31.

- Çambel, H., Braidwood, R. J., Özdoğan, M. (1982). Çayönü Kazısı 1981 Yılı Çalışmaları, *IV. Kazı Sonuçları Toplantısı*, Ankara, s. 9-24.
- Çambel, H., Braidwood, J., Özdoğan, M., Schirmer, W. (1985). 1984 Yılı Çayönü Kazısı, *VII. Kazı Sonuçları Toplantısı*, Ankara, s. 37-52.
- Çambel, H., Braidwood, J., Özdoğan, M., Schirmer, W. (1988). 1987 Yılı Çayönü Kazısı, *X. Kazı Sonuçları Toplantısı, I. Cilt*, Ankara, s. 37-56.
- Çambel, H., Braidwood, R. J., ve Özdoğan, M. (1990). 1988 Çayönü Kazıları, *XI. Kazı Sonuçları Toplantısı, I. Cilt*, Ankara, s. 59-80.
- Çelik, B. (2005). A New Early Neolithic Settlement in Southeastern Turkey: Hamzan Tepe, *Neo – Lithics 2/04 A Newletter of Southwest Asian Lithics Research*, Berlin.
- Erim, Özdoğan, A. (2007). Çayönü, (Ed: M. Özdoğan – N. Başgelen). *Anadolu'da Uygarlığın Doğusu ve Avrupa'ya Yayılımı – Türkiye'de Neolitik Dönem – Yeni Kazılar, Yeni Bulgular*, İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları, s. 57-97.
- Erim, Özdoğan, A. (2011). Çayönü, (Ed: N Karul). *Arkeoatlas – Tarihöncesinden Demir Çağı'na Anadolu'nun Arkeoloji Atlası*. İstanbul: Doğan Burada Dergi Yayıncılık, s. 62-63.
- Gates, C. (2003). *Ancient Cities: The Archaeology Of Urban Life in The Ancient Near East and Egypt, Greece and Roma*. Londra ve New York: Routledge,
- Harmankaya, S., Tanındı, O., Özbağaran, M. (1997). TAY – *Türkiye Arkeolojik Yerleşmeleri-2: Neolitik*, İstanbul: Ege Yayınları,
- Hauptmann, H. (2007). Nevalı Çori ve Urfa Bölgesinde Neolitik Dönemler. (Eds: M. Özdoğan – N. Başgelen). *Anadolu'da Uygarlığın Doğusu ve Avrupa'ya Yayılımı – Türkiye'de Neolitik Dönem – Yeni Kazılar, Yeni Bulgular*. İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları, s 131-164.
- Hauptman, H., Özdoğan, M., (2007). Die Neolithische Revolution in Anatolien, (Ed: Badisches Landesmuseum. Karlsruhe), *Die ältesten Monumente der Menschheit. Landesausstellung Baden-Württemberg im Badischen Landesmuseum Schloß Karlsruhe 20.1.–17.6.2007*, Stuttgart. s. 26–36.
- İnternet : <http://tacdam.metu.edu.tr/akarcay-tepe>
- Karul, N. (2008). (Mayıs) *Atlas*, sayı 182.
- Köroğlu, K. (2006). *Eski Mezopotamya Tarihi Başlangıcından Perslere Kadar*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Kürkçüoğlu, C. (2002). Şanlıurfa'da Yapılan Arkeolojik Araştırmalar, Kazılar ve İl Sınırları İçindeki Sit Alanları, (Eds: C. Kürkçüoğlu – M. Akalın – S . Kürkçüoğlu – S. E. Güler). *Şanlıurfa Uygarlığın Doğduğu Şehir*, Şanlıurfa: ŞURKAV Yayınları,, 95-108.
- Mithen, S. (2003). *After The Ice : A Global Human History, 20,000 - 5,000 BC*, America: Harward University Press,.

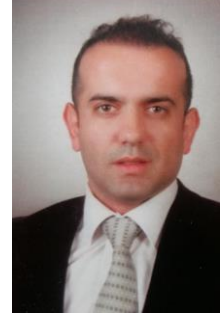
- Miyake, Y., Osamu, M., Kenichi, T., Hitomi, H. ve Gündem, C. Y. (2012). New excavations at hasankeyf höyük: a 10th-millennium cal. bc site on the upper tigris, southeast anatolia, Neo-lithics, 1(12), 3-7
- Miyake, Y. (2013). *Dicle 'nin ilk köyü*. Arkeoatlas Dergisi, 2013(01), 40-47
- Miyake, Y. (2016). *Hasankeyf höyük, dicle havzası 'nın ilk yerleşik köyü*. Aktüel Arkeoloji, 26-39
- Özbaşaran, M., ve Molist, M., (2007). Akarçay Tepe, Orta Fırat'ta Neolitik Döneme Ait Yeni Bir Yerleşme, (Eds: M. Özdoğan – N. Başgelen). *Anadolu'da Uygarlığın Doğusu ve Avrupa'ya Yayılımı – Türkiye'de Neolitik Dönem – Yeni Kazılar, Yeni Bulgular*, İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları, 179-187.
- Özdoğan, M. (1995). Yakınoğu Neolitigi ve Güneydoğu Anadolu Eleştirisel Bir Değerlendirme, (Ed: N. Bağgelen), İn Memoriam – İ. Metin Akyurt – Bahattin Devam Anıt Kitabı – Eski Yakın Doğu Üzerine İncelemeler. İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları, 267-280.
- Özdoğan, M.(2007a). Bazı Genellemeler Öngörüler, (Eds: M. Özdoğan – N. Başgelen). *Anadolu'da Uygarlığın Doğusu ve Avrupa'ya Yayılımı – Türkiye'de Neolitik Dönem – Yeni Kazılar, Yeni Bulgular*, İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları, 441-455.
- Özdoğan, M. (2007e). Neolitik Dönem Günümüz Uygarlığının Temel Taşları, (Ed: N. Başgelen), 12000 Yıl Önce “Uygarlığın Anadolu'dan Avrupa'ya Yolculuğunun Başlangıcı” Neolitik Dönem, İstanbul: Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık, 9-20.
- Özdoğan, M.(2011b). Çanak Çömleksiz Neolitik, (Ed: N. Karul). *Arkeoatlas Tarihöncesinden Demir Çağı'na Anadolu'nun Arkeoloji Atlası*. İstanbul: Doğan Burada Dergi Yayıncılık, 56-61.
- Özkaya, V., San, O., ve Yıldızhan, H. (2002). Körtik Tepe 2000 Kazıları, (N. Tuna – J. Velibeyoğlu). *Ilisu ve Karkamış Baraj Gölleri Altında Kalacak Arkeolojik ve Kültür Varlıklarını Kurtarma Projesi 2000 Yılı Çalışmaları*, TAÇDAM, Ankara, s. 739-758.
- Özkaya, V. (2006). Körtik Tepe 2005 Yılı Kazısı, 28. *Kazı Sonuçları Toplantısı, I. cilt*, Ankara, 29-51.
- Özkaya, V., ve Coşkun, A. (2007a). Körtik Tepe, (Ed: N. Başgelen), *12000 Yıl Önce Uygarlığın Anadolu'dan Avrupa'ya Yolculuğunun Başlangıcı” Neolitik Dönem*, Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul. 86-88.
- Özkaya, V., San, O., Barın, G., Coşkun, A., Aksoy, M., ve Şahin, F.S. (2008). Körtik Tepe 2007 Kazısı, 29. *Kazı Sonuçları Toplantısı, I.cilt* Ankara, 351-371.
- Özkaya, V., San, O., Coşkun, A., Şahin, F.S., ve Kartal, M. (2008). Körtik Tepe 2007 Kazısı, 30. *Kazı Sonuçları Toplantısı, I. cilt*, Ankara, s. 85-106,
- Özkaya, V., San, O., Coşkun, A., Şahin, F.S., Barın, G., Kartal, M., ve Erdal, Y. S., (2010). Körtik Tepe 2008 Kazısı, 31. *Kazı Sonuçları Toplantısı, I. cilt*, Ankara, 511-533.

- Rollefson, O. G. (1989). "Synthese: The Late Aceramic Neolithic of the Levant: A Synthesis." *Paleorient*, 15(1), 168-173.
- Rollefson, O. G. (2003). The Neolithic Period, (Ed: S. Richard). *Near Eastern Archaeology: A Reader*. Eisenbrauns, s. 244-253.
- Rosenberg, M. (1993). The Hallan Çemi Excavation 1991", XIV. *Kazı Sonuçları Toplantısı*, I. Cilt, Ankara, s. 117-130.
- Rosenberg, M. (1994). Hallan Çemi Tepesi Some Further Observations Concerning Stratigraphy and Material Culture, *Anatolica* XX, 121-140.
- Rosenberg, M. (2007a). Hallan Çemi, M. Özdoğan ve N. Başgelen (Eds:), *Anadolu'da Uygarlığın Doğusu ve Avrupa'ya Yayılımı – Türkiye'de Neolitik Dönem – Yeni Kazılar, Yeni Bulgular*, İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları, s. 1-17.
- Schmidt, K. (2006). Göbekli Tepe Excavations 2004, 27. *Kazı Sonuçları Toplantısı*, II. Cilt, Ankara, s. 343-352.
- Schmidt, K. (2007a). Göbekli Tepe, (Eds: M. Özdoğan – N. Başgelen). *Anadolu'da Uygarlığın Doğusu ve Avrupa'ya Yayılımı – Türkiye'de Neolitik Dönem – Yeni Kazılar, Yeni Bulgular*, İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları, s. 115-129.
- Schmidt, K. (2007b). Göbekli Tepe", (Ed: N. Başgelen), *12000 Yıl Önce Uygarlığın Anadolu'dan Avrupa'ya Yolculuğunun Başlangıcı, Neolitik Dönem*. İstanbul: Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık, s.93-95
- Schmidt, K.(2007c). *Taş Çağı Gizemli Kutsal Alanı Göbekli Tepe En Eski Tapınağı Yapanlar*, (Çev: R. Aslan). İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.
- Sevin, V. (2003). *Anadolu Arkeolojisi*. İstanbul: Der Yayınları.
- Velibeyoğlu, J., Schachner, A., ve Schachner, Ş. (2002). Botan Vadisi ve Çattepe (Tilli) Yüzeysel Araştırmalarının İlk Sonuçları, (Eds: N. Tuna ve J. Velibeyoğlu). *Ilisu ve Karkamış Gölleri Altında Kalacak Arkeolojik ve Kültür Varlıklarını Kurtarma Projesi 2000 Yılı Çalışmaları*, TAÇDAM, Ankara, s. 783-834.
- Yakar, J. (1991). *Prehistoric Anatolia – The Neolithic Transformation and The Early Chalcolithic Period*, Jerusalem: Graph – Chen Pres Ltd.

ÖZGEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler

Soyadı, adı : Yıldız Hüseyin
Uyruğu : T.C.
Doğum tarihi ve yeri : 22.02.1978 - Ankara
Medeni hali : Bekar
Telefon : 05455681720
e-mail : arkeolog009@gmail.com

İş Deneyimi

Yıl	Yer	Görev
2015-Devam	Kültür ve Turizm Bakanlığı Ankara 2 Nolu KVKBK	Arkeolog
2005-2006	Ulaştırma Bakanlığı Kapıkule Şube Müdürlüğü	Memur
2006-2008	Ulaştırma Bakanlığı Bolu Bölge Müdürlüğü	Memur
2008-2015	Kültür ve Turizm Bakanlığı Ankara 2 Nolu KVKBK	Memur

Yabancı Dil

İngilizce

Yayımlar

“Iısu Barajı Altında Kalan Gusir Höyük Çanak Çömleksiz Neolitik Dönem Mimari Gelişimi, (ASBİDER-2019)

Hobiler

Dağcılık, Trekking

